

ศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนา
กับพรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

A COMPARATIVE STUDY OF NIRVANA IN BUDDHISM
AND BRAHMAN IN HINDUISM

พระมหารุ่ง สุขุมโล (ละเอียด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

ศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนา
กับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

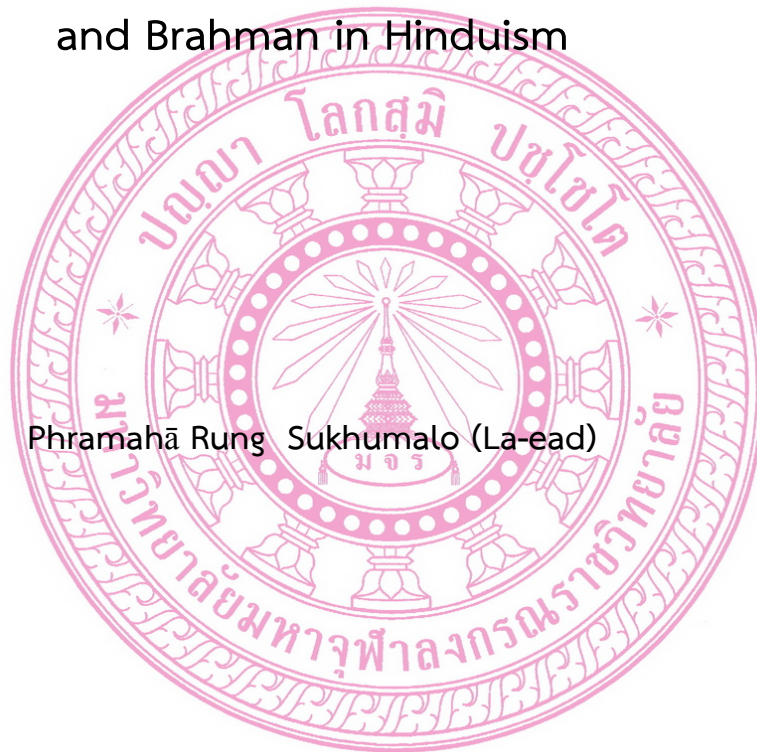
พระมหารุ่ง สุขุมมาโล (ละเอียด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

A Comparative Study of Nirvāna in Buddhism
and Brahman in Hinduism

Phramahā Rung Sukhumalo (La-ead)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2556

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนากับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

	(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย	
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์	(พระมหาภุชณะ ตรีโณ, ผศ.ดร.)	ประธานกรรมการ
	(พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร.)	กรรมการ
	(ดร.แสง นิลนามะ)	กรรมการ
	(ดร.วุฒินันท์ ก้นทะเตียน)	กรรมการ
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร. ดร.แสง นิลนามะ	ประธานกรรมการ กรรมการ
ชื่อผู้วิจัย	(พระมหารุ่ง สุขุมมาโล (ละเอียด))	

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนากับ
พรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ผู้วิจัย : พระมหารุ่ง สุขุมโล (ละเอียด)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชสิทธิธัมมวี วิ., ดร. ป.ธ.๙, พธ.บ., อ.ม. (ศาสนาเปรียบเทียบ),
Ph.D. (Buddhist Studies)

: ดร.แสง นิลนามะ ป.ธ. ๗, พธ.ด.(พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๙ มีนาคม ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาพระนิพพานในพระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ (๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนากับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

จากการศึกษาพบว่า เราจะพบความคล้ายคลึงกันของทัศนะทั้งสอง กล่าวคือ คัมภีร์ทั้งสอง แยกประเภทสิ่งสูงสุดออกเป็น ๒ ประเภทเหมือนกัน และพอที่จะเทียบเคียงกันได้ สุขุปาติเสสนิพพานนั้นเปรียบเทียบกับชีวิตันมุกติ อนุปาติเสสนิพพานเปรียบเทียบกับวิเทหมุกติ ส่วนการอธิบายถึงสภาวะของสิ่งสูงสุดในคัมภีร์ทั้งสองก็อธิบายในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ ในฐานะเป็นสภาวะที่อยู่เหนือการเกิดและการตาย อยู่เหนือกาลเวลา เป็นสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ทั้งหมด ปราศจากความหิวกระหาย ปราศจากบุญและบาป ปราศจากความโศกเศร้า เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ และเป็นสภาวะที่มีอยู่ และการใช้คำในลักษณะปฏิเสธในการอธิบายถึงสภาวะของทั้งสอง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถใช้โวหารของมนุษย์พรรณนาได้ รวมทั้งการอธิบายถึงสภาวะในฐานะเป็นบรมสุข คือ เป็นความสุขสูงสุด แต่สภาวะที่แตกต่างกันอยู่ คือ นิพพานมีสภาวะเป็นอนัตตา ส่วนโมกษะมีสภาวะเป็นอัตตา

ส่วนวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสิ่งสูงสุด ก็มีทั้งส่วนที่แตกต่างและคล้ายคลึง กล่าวคือ อุปนิษัทกล่าวถึงการบูชา การประกอบพิธีกรรมต่างๆ และการอุทิศตนต่อพระเจ้าว่าเป็นวิธีที่จะทำให้บรรลุถึงโมกษะ แต่พระสูตรตันตปิฎกคัดค้านความคิดเช่นนั้น แต่สิ่งที่คล้ายกันก็คือการเน้นการปฏิบัติสมาธิหรือการฝึกจิตที่อุปนิษัทเรียกว่า โยคะ (ชฺยฺยานโยคะ) พระสูตรตันตปิฎกก็เน้นการปฏิบัติสมาธิหรือการฝึกจิตที่เรียกว่า การปฏิบัติกรรมฐาน ๒ อย่าง คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

Thesis Title : A Comparative Study of Nirvāna in Buddhism and Brahman in Hinduism

Researcher : Phramahā Rung Sukhumalo (La-ead)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phrarajsitthimuni, Paṭī IX, B.A., M.A., Ph.D. (Buddhist Studies)

: Dr. Sawaeng Nilnama Paṭī VII, Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 9 March 2014

ABSTRACT

This thesis is of three objectives :- 1) to study of Nirvāna in Buddhism, 2) to study of Brahman in Hinduism, and 3) to comparative study of Nirvāna in Buddhism and Brahman in Hinduism.

From the result of study is found that, the similarity of perspective of both Buddhism and Hinduism, it said that the scriptures have divided the ultimate thing into two kinds. The comparison is the Saupadisesa-nippāna (Nibbāna with the substratum of life remaining) as Jivamukti, and Anupadisesa-nippāna (Nibbāna without any substratum of life remaining) as Videhamukti. The explanation of the highest state in Scriptures are the same, it is an existence over birth and dead and time. It is the state which deliverance from all sufferings, hunger, merit and sin, sadness. It is an ageless and it is existence. The using word for declination of explanation of both two states cannot use the human's description, including the explanation of the state is as highest happiness. Then, the difference of states is Nibbāna is Anattā (non-self) but Moksha is Attā (self).

The way to practice of achievement the highest state is both difference and similarity; it said that Upaniṣad is talking about worship, rituals, and dedication to God which is way to achieve to Moksha. Then, in Suttantapitaka has refused this way. The similarity is to emphasize practicing meditation or mental training; Upaniṣad is called Yoga (Jayānuyoga), in Suttantapitaka also is the same way which is called mind training by two way of Meditation Practice, tranquility meditation and insight meditation.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณพระสุธีธรรมมานุวัตร (เทียบ สิริธรรมา โณ, ผศ.ดร.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชวรมุนี (พล อากาศโร, ดร.) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระราชสิทธิมนี วิ.(บุญชิต ญาณส่วโร, ดร.) ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. ประธานกรรมการตรวจสอบ ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยชี้แนะประเด็นในการวิจัยเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบคุณต่อคณาจารย์ที่ปรึกษา คือ พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร. ดร.แสวง นิลنامه ซึ่งได้กรุณาคอยช่วยเหลือให้คำแนะนำ ปรึกษา และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

เจริญพรขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์เฉลียว รอดเขียว รองคณบดีคณะพุทธศาสตร์ อาจารย์กฤต ศรียะอาจ ผู้ประสานงานประจำโครงการฯ ที่ช่วยกระตุ้นเตือนและแนะนำทั้งด้าน การศึกษาและการทำงานวิจัย รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยตรวจสอบบทความย่อภาษาอังกฤษ ขอขอบคุณพระสมุห์พิจิตร ธมฺมวิจิตโต คุณไชยา แสนแสนยา เจ้าหน้าที่ประจำโครงการที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการประสานงานเกี่ยวกับการศึกษาและวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณกำลังใจจากเพื่อนห้องศาสนาเปรียบเทียบรุ่นที่ ๓ ทุกคน

นอกจากนั้นขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณเจ้าของผลงานด้านหนังสือและงานวิจัยทุกชิ้น ที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอกราบขอบพระคุณ พระอุปัชฌาย์ ที่ให้การอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ครูอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาท วิชาการให้ผู้วิจัย มีความรู้จนสามารถศึกษาค้นคว้าได้ และขอบูชาคุณแต่พระไตรรัตน์อันเป็นที่พึ่งที่ ระลึกเสมอมา

พระมหารุ่ง สุขุมมาโล

๙ มีนาคม ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๒
บทที่ ๒ พระนิพพานในพระพุทธศาสนา	
๒.๑ ความหมายของนิพพาน	๑๓
๒.๒ ประเภทของนิพพาน	๑๗
๒.๓ ลักษณะเฉพาะของนิพพาน	๒๑
๒.๔ นัยยะและอุปมาแห่งพระนิพพาน	๔๐
๒.๕ วิธีการเข้าถึงพระนิพพาน	๔๗
บทที่ ๓ พรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	
๓.๑ ความหมายของพรหมัน	๕๖
๓.๒ ประเภทของพรหมัน	๖๕
๓.๓ ลักษณะเฉพาะของพรหมัน	๖๕
๓.๔ นัยยะและอุปมาแห่งพรหมัน	๘๒

๓.๕	วิธีการเข้าถึงพรหมัน	๑๐๐
-----	----------------------	-----

บทที่ ๔	เปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนากับพรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	
๔.๑	เปรียบเทียบความหมายของพระนิพพานและพรหมัน	๑๑๕
๔.๑.๑	ความหมายที่เหมือนกัน	๑๑๕
๔.๑.๒	ความหมายที่แตกต่างกัน	๑๑๗
๔.๒	เปรียบเทียบประเภทของพระนิพพานและพรหมัน	๑๑๙
๔.๒.๑	ประเภทที่เหมือนกัน	๑๑๙
๔.๒.๒	ประเภทที่แตกต่างกัน	๑๒๑
๔.๓	เปรียบเทียบลักษณะเฉพาะของพระนิพพานและพรหมัน	๑๒๒
๔.๓.๑	ลักษณะที่เหมือนกัน	๑๒๒
๔.๓.๒	ลักษณะที่แตกต่างกัน	๑๒๗
๔.๔	เปรียบเทียบนัยยะและอุปมาแห่งพระนิพพานและพรหมัน	๑๓๑
๔.๔.๑	นัยยะและอุปมาที่เหมือนกัน	๑๓๑
๔.๔.๒	นัยยะและอุปมาที่แตกต่างกัน	๑๓๙
๔.๕	เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงพระนิพพานและพรหมัน	๑๔๐
๔.๕.๑	วิธีการเข้าถึงที่เหมือนกัน	๑๔๐
๔.๕.๒	วิธีการเข้าถึงที่แตกต่างกัน	๑๔๖
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๕๑
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๕๔
บรรณานุกรม		๑๕๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๕๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๑๑-๑๔๐ หน้า ๘๓ - ๑๐๒ การอ้างอิงคัมภีร์ผู้วิจัยอาจกำหนด โดยกล่าวถึงชื่อคัมภีร์ ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ข้อ ๒๕ หน้า ๔๐๒

วิ.ม. (ไทย)

วิ.ม. (บาลี)

วินัยปิฎก

วินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก

มหารวรรค

มหารวรรค

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)

ที.ม. (บาลี)

ที.ปา. (ไทย)

ที.ปา. (บาลี)

ที.สี. (ไทย)

ที.สี. (บาลี)

ม.ม. (ไทย)

ม.ม. (บาลี)

ม.มู. (ไทย)

ม.มู. (บาลี)

สั.ข. (ไทย)

สั.ข. (บาลี)

สั.นิ. (ไทย)

สั.นิ. (บาลี)

สั.ม. (ไทย)

สั.ม. (บาลี)

สั.ส. (ไทย)

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย

มัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกาย

สังยุตตนิกาย

สังยุตตนิกาย

สังยุตตนิกาย

สังยุตตนิกาย

สังยุตตนิกาย

สังยุตตนิกาย

สังยุตตนิกาย

มหารวรรค

มหารวรรค

ปาฎิกวรรค

ปาฎิกวรรค

สีลขันธวรรค

สีลขันธวรรค

มัชฌิมป็นนาสก์

มัชฌิมป็นนาสก์

มูลป็นนาสก์

มูลป็นนาสก์

ขันธวารวรรค

ขันธวารวรรค

นิทานวรรค

นิทานวรรค

มหารวรรค

มหารวรรค

สคาถวรรค

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

(ภาษาบาลี)

(ภาษาไทย)

ส.ส. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาบาลี)
ส.สพ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาบาลี)
อง.เอก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาตร	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ฉกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.นวก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ข. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิตติ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตติ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตะกะ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)

ช.ม. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาบาลี)
ช.จ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุนิทเทส	(ภาษาไทย)
ช.จ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุนิทเทส	(ภาษาบาลี)
ช.ป. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ช.ป. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาบาลี)
ช.พุทธ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ช.พุทธ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาบาลี)

พระอริธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	อริธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.สง. (บาลี)	อริธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	(ภาษาบาลี)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทธ. (บาลี)	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
มงคลตถ. (บาลี)	มั่งคลัตถทีปนี	(ภาษาบาลี)
สงคห. (บาลี)	อภิธัมมัตตสังคหะ	(ภาษาบาลี)
วินย. (บาลี)	วินยาลังการ	(ภาษาบาลี)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การใช้อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย การใช้หมายเลขในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถา ระบุถึง เล่ม/หน้า เช่น ปฏิส.อ. ๑/๖๘. หมายถึง คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถา ภาษาบาลีอักษรไทย ภาค ๑ หน้า ๖๘.

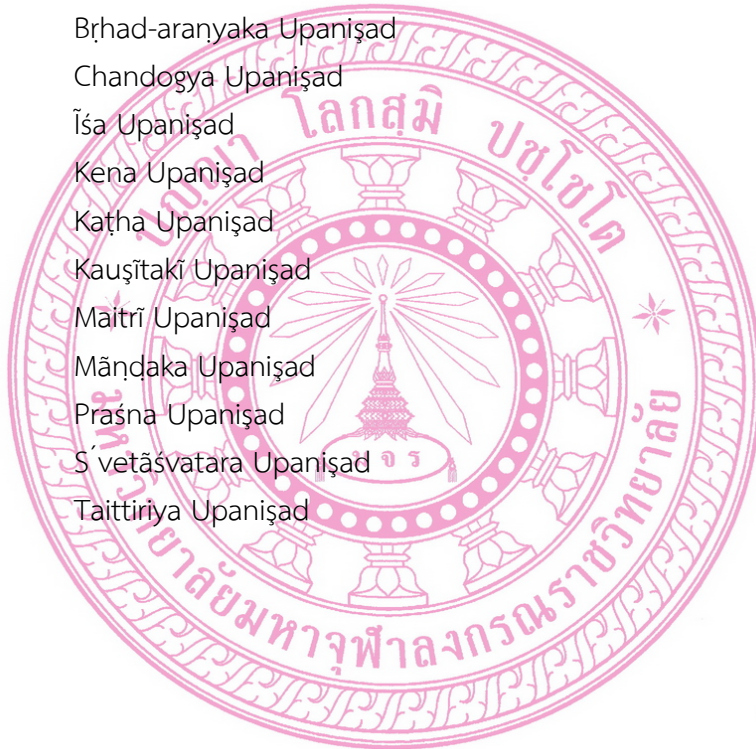
อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ปฏิส.อ. (ไทย)	ปฏิสัมภิทา อรรถกถา (สัทธัมมปกาสินี)	(ภาษาไทย)
ปฏิส.อ. (บาลี)	ปฏิสัมภิทา อรรถกถา (สัทธัมมปกาสินี)	(ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อุปนิษัต

อักษรย่อของคัมภีร์อุปนิษัต ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์อุปนิษัต ภาษาสันสกฤต อักษรโรมัน ฉบับ
 ราชกฤตฉันทน์ คริสตศักราช ๑๙๗๔ เรียงตามอักษรภาษาอังกฤษโรมัน การใช้หมายเลขในคัมภีร์อุปนิษัต ระบุ
 ถึง อัธยายะ / พราหมณะ / ลำดับโคลก เช่น B.U. ๖.๓.๑๒. หมายถึง พุทธทาร์ณยกะอุปนิษัต อัธยา
 ยะที่ ๖ พราหมณะที่ ๓ โคลกที่ ๑๒ ดังนี้

A.U.	Aitareya Upaniṣad
B.U.	Bṛhad-araṇyaka Upaniṣad
C.U.	Chandogya Upaniṣad
Īśa	Īśa Upaniṣad
Kena	Kena Upaniṣad
Kaṭha	Kaṭha Upaniṣad
K.U.	Kauṣītaki Upaniṣad
Maitrī	Maitrī Upaniṣad
Mā.U.	Māṇḍaka Upaniṣad
Praśna	Praśna Upaniṣad
S.U.	S'vetāśvatara Upaniṣad
T.U.	Taittiriya Upaniṣad

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา มองจุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ คือ การหลุดพ้นจากทุกข์ พบกับความสุขนิรันดร์ ความทุกข์จึงเป็นสภาวะคู่กับชีวิตมาตั้งแต่เกิด ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความทุกข์ไว้มากมายหลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น พุทธดำรัสว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิด ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรดับ”^๑ ความทุกข์นี้ มีทั้งทุกข์ทางกาย(กายิกทุกข์) และทุกข์ทางใจ(เจตสิกทุกข์) เป็นที่น่าสังเกตว่ามนุษย์ซึ่งถือกันว่าประเสริฐที่สุดในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย แต่กลับมีความทุกข์มากกว่าสัตว์ประเภทอื่นๆ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะถูกครอบงำด้วยอวิชชาหรือความไม่รู้ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกรรมหรือการกระทำ ความไม่รู้นี้เองเป็นเครื่องผูกมัดให้หมู่มสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิด ผูกพันอยู่กับความทุกข์ ความทรมานของชีวิต^๒ เมื่อชีวิตเต็มไปด้วยความทุกข์ มนุษย์จึงพยายามแสวงหาหนทางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ ผู้ที่หลุดพ้นจากความทุกข์ได้เข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน ในศาสนายุคพระเวท เรียกว่า ผู้บรรลุโมกษะเข้าถึงพรหมันหรือเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน ในพระพุทธศาสนา เรียกว่า บรรลุพระนิพพาน (นิรวาณ) หรือเป็นพระอรหันต์

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีทศนะเรื่องโมกษะตั้งแต่สมัยพระเวท เพราะถือว่า การหลุดพ้น (โมกษะ) เป็นจุดหมายสูงสุดของอาตมันในพรหมัน^๓ แต่ทศนะดังกล่าวก็ยังไม่ปรากฏชัดเจนนัก เพียงแต่ได้พัฒนามาเป็นลำดับจนกระทั่งถึงยุคอุปนิษัต จึงปรากฏชัดเจนขึ้น

อุปนิษัต เป็นส่วนหนึ่งของพระเวทและเป็นส่วนสุดท้ายของพระเวท จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เวทานตะ (เวท + อนต) ซึ่งแปลว่า ที่สุด, ส่วนอันเป็นที่สุด หมายความว่า สาระคำสอนที่สำคัญ ที่ดีที่สุดและชัดเจนที่สุดของพระเวทปรากฏอยู่ในอุปนิษัต อาจกล่าวได้ว่า โดยเนื้อหาที่สำคัญแล้วอุปนิษัตทั้งหลาย ก็คือประมวลความรู้ที่เกี่ยวกับสาระแท้ของมนุษย์และโลก อุปนิษัตถือกันว่าเป็นศรุตี เช่นเดียวกับส่วนอื่นของพระเวท คือ เป็นคำสอนซึ่งเป็นพระวจนะของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าโดยตรง ไม่ใช่คำสอนที่มนุษย์คิดขึ้นหรือแต่งขึ้น คำสอนต่างๆ จึงปราศจากความผิดพลาดและเป็นคำสอนที่ถ่าษีทั้งหลายเป็นผู้นำมาประกาศ ดังนั้น บรรดาแนวความคิดทางปรัชญาที่กระจัดกระจายอยู่ในมันตระพราหมณะ และอาร์ณยกะของคัมภีร์พระเวทจึงได้รับการประมวลไว้ในอุปนิษัต และกล่าวกันว่าเนื่องจากอุปนิษัตเป็นคำสอนสูงสุดอันศักดิ์สิทธิ์และลึกลับ จึงถูกสอนแก่ลูกชายคนแรกเท่านั้น และ

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๑๙.

^๒ ไพฑูรย์ พัฒนยิ่งใหญ่, *ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

^๓ Louis, Renou, *Vedic India*, (Delhi : Indological Book House, 1971), P. 88.

ห้ามไม่ให้สอนแก่คนอื่นนอกจากลูกชายหรือศิษย์ คำว่า อุปนิษัท มาจาก อุป (Upa) อุปสรรค แปลว่า ไกล นิ (Ni) อุปสรรค แปลว่า ตั้งลงตั้งอก ตั้งใจ และ ซัท (Sat) (Sad) ชาติ หรือ สี ชาติ แปลว่า นิ่ง รวมความแล้ว แปลว่า นิ่งลงไกลอย่างตั้งอกตั้งใจ มีความหมายแบบเต็มรูปว่า “หมู่ศิษย์ทั้งหลายนั่งลง ไกลอาจารย์เพื่อเรียนคำสอนอันลึกลับและศักดิ์สิทธิ์อย่างตั้งอกตั้งใจ” อุปนิษัทประกอบด้วย ความหมายอันลึกลับของพยางค์ โอม (Aum) และการอธิบายคำที่มีความหมายอันลึกลับ เช่น คำว่า ตชชลาน (Tajjalan) ซึ่งเป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่อยู่เหนือความเข้าใจ ดังนั้น คำว่า อุปนิษัท จึง มีชื่อว่าเป็นคำสอนที่ลึกลับและศักดิ์สิทธิ์ (รหস্যม)^๔

สังกรจารย์ให้ความหมายคำว่า อุปนิษัท ไว้ว่าเป็นค่านาม มาจาก สท ชาติ แปลว่า ทำให้คลาย, ทำลายให้สิ้น (To loosen) บรรลุ (To reach) หรือ ทำลาย (To destroy) ประกอบเข้า ด้วยกับอุปสรรค คือ อุป และ นิ ดังนั้น อุปนิษัท จึงหมายความว่า ความรู้เรื่องพรหมัน (พรหมวิทยา) เป็นเครื่องทำลายอวิชาให้สิ้นไปจนบรรลุพรหมวิทยา จึงเรียกว่า อุปนิษัท ซึ่งต่อมาเรียกว่า เวทานตะ^๕

พอล ดอยส์เสิน (Paul Deussen) กล่าวว่า คำว่า อุปนิษัท มีความหมายที่แท้จริงอยู่ ๓ ประการ คือ คำที่ลึกลับ, คำสอนที่ลึกลับ, และความหมายที่ลึกลับ ในความหมายอันหลังอุปนิษัท ถูก อธิบายไว้ด้วยคำว่า สตยสย สตยม (Satyasya Satyam) ตทวน (Tadvanam) ตชชลาน (Tajjalan) และคำว่า เนติ เนติ (Neti Neti)^๖ เนื่องจากอุปนิษัท มีจำนวนมากกว่า ๒๐๐ อุปนิษัท แต่เป็นที่ ยอมรับอย่างกว้างขวางซึ่งปรากฏในมุกติกะอุปนิษัทอันเป็นส่วนของยชुरเวทมีเพียง ๑๐๘ อุปนิษัท เท่านั้น แต่อุปนิษัทที่สำคัญซึ่งสังกรจารย์ได้อธิบายไว้ มี ๑๑ อุปนิษัท คือ อิศะ, เกนะ, กฤษ, ปรีศนะ, มณฑกะ, มาณฑุกะ, ไตตติริยะ, ไอตเรยะ, ฉานโทคยะ, พฤทธารณยะ, และเศวตาศวระ อุปนิษัท^๗ แม้จะมีจำนวนมากมาย แต่เราก็ไม่สามารถจะรู้ได้ว่า ใครเป็นคนแต่งแต่ละอุปนิษัท เพราะผู้ แต่งไม่ได้ระบุไว้ แต่เราก็รู้ได้ว่า มีผู้แต่งหลายคนตามลำดับเวลาที่ผ่านมา ดังนั้น จึงทำให้เนื้อหาของแต่ละอุปนิษัทมีความแตกต่างกันถึงกับขัดแย้งกันก็มี อย่างไรก็ตามคำสอนในอุปนิษัทต่างๆ เหล่านั้น ต่าง ก็มีจุดมุ่งหมายหลักเป็นอย่างเดียวกัน คือ สอนให้รู้เกี่ยวกับพรหมัน เพราะผู้มีความรู้ที่ทำให้พ้นจากการผูกมัดของโลก (อุปนิษัท) เป็นผู้พ้นจากบาปทั้งปวง ดำรงมั่นอยู่ในสวรรค์สูงสุด อย่างไรก็ตาม แม้ อุปนิษัทจะมีจำนวนมาก แต่อุปนิษัทเหล่านั้น ก็มีเนื้อหาเป็นปรัชญาซึ่งเป็นหลักคำสอนใหญ่ๆ ว่าด้วย พรหมัน อาตมัน อวิชา โมกษะ มายาสังสาร์วฏ การสร้างโลก เป็นต้น และที่กล่าวว่า อุปนิษัทเป็นส่วนสุดท้ายของพระเวท(เวทานตะ)คือ เป็นส่วนสุดท้ายของทุกพระเวท ซึ่งพระเวทแบ่งเป็น ๔ คือ ฤคเวท, ยชुरเวท, สามเวท และอถรวเวท ดังนั้น เมื่อแบ่งอุปนิษัทลงในพระเวท จึงแบ่งได้ดังต่อไปนี้

^๔ ดู S. Radhakrishnan, *The Pripical Upanisads*, (London : Geoge Allen & Unwin Ltd., 1974), P. 19.

^๕ *Ibid*, P. 20.

^๖ Paul, Deussen, *The Philosophy of Upanisads*, (Delhi : Oriental Books Publisher, 1972), P. 16.

^๗ S. Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, Vols. I, II, 7th ed., (London : Geoge Allen & Unwin Ltd., 1962), P. 141.

๑. ไอตระยะอุปนิษัท, เกาษิตกัอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของฤคเวท
๒. ไตตติริยะอุปนิษัท, กฐะอุปนิษัท, เสวตาศวตระอุปนิษัท และไมตรีอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของกฤชณะยชุรเวท (ยชุรเวทดำ) พลฤททาร์ณยกะอุปนิษัท และอัสตะอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของศุกละยชุรเวท (ยชุรเวทขาว)
๓. ฉานโทคยะอุปนิษัท และเกณะอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของสามเวท
๔. ปรัศนะอุปนิษัท มุณฑกะอุปนิษัท และมาณชุกยะอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของอถรวเวท

ในสมัยพระเวทก่อนถึงยุคอุปนิษัทมีแนวความคิดทางศาสนาและปรัชญา จัดอยู่ในประเภทพหุเทวนิยม (Polytheism) คือ เชื่อว่ามีเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก ต่อมาแนวคิดดังกล่าวได้พัฒนาเป็นอติเทวนิยม คือ ยกย่องเทพเจ้าที่ได้รับการบูชาในอัญพิธีว่ายิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าองค์อื่น แต่ก็จำกัดอยู่เฉพาะในเวลาทำพิธีบูชาเท่านั้น กระทั่งถึงยุคอุปนิษัท แนวความคิดดังกล่าวจึงได้พัฒนาเป็นความเชื่อแบบเอกเทวนิยม คือ ยกย่องเทพเจ้าเพียงองค์เดียวว่าเป็นพระเจ้าที่ยิ่งใหญ่ตลอดกาล กล่าวกันว่า พระเจ้าที่แท้จริงมีอยู่หนึ่งเดียวพระองค์นั้น คือ “พรหมัน” ซึ่งเป็นวิญญาณต้นกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล ขณะที่อาดมัน คือ วิญญาณที่อาศัยอยู่ในมนุษย์ทั้งหลาย แต่แท้ที่จริงแล้ว อาดมันและพรหมันก็คือสิ่งเดียวกัน

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ยุคอุปนิษัท คนทั้งหลายไม่ได้แสวงหาพระเจ้าที่ไหนเลย แต่มองหาพระเจ้าที่อยู่ภายในตัวเอง ซึ่งนับว่าเป็นพัฒนาการสูงสุดสำหรับทัศนะทางศาสนา นอกจากนี้ อุปนิษัทยังมีความสำคัญต่อระบบปรัชญาต่างๆ ของอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพื้นฐานของปรัชญาเวทานตะ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นพัฒนาการสูงสุดของระบบแนวคิดปรัชญาอินเดีย ส่วนระบบปรัชญาอื่นๆ ที่ยอมรับนับถือพระเวท ก็ได้อิทธิพลแนวคิดจากอุปนิษัท ซึ่งส่งผลให้เห็นว่าผู้จะเสนอทัศนะใหม่หรือตั้งทฤษฎีใหม่ให้คนทั่วไปยอมรับ มักจะเรียกงานของตนเองว่า อุปนิษัท^๕

สำหรับพระพุทธศาสนาถือว่าพระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด แบ่งออกเป็น ๓ คัมภีร์ คือ ๑. พระวินัยปิฎก ประมวลระเบียบและวินัยในพระพุทธศาสนาทั้งหมด ๒. พระสุตตันตปิฎก ประมวลหลักธรรมคำสอนทั้งปวง ๓. พระอภิธรรมปิฎก ประมวลปรัชญาธรรมสูงๆ แฝงด้วยจิตวิทยาและจริยศาสตร์^๕

ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงนิพพานไว้ในที่หลายแห่ง เช่น ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุเหล่านี้ มี ๒ มี ๒ เป็นไฉน คือ นิพพานธาตุ มีอุปาทิเหลืออยู่และนิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลืออยู่^๖ การทำให้เห็นแจ้งพระนิพพานนี้เป็นมงคลสูงสุด^๗ โลกมีความพลัดพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละตัณหาเสียได้ขาด จึงเรียกว่า นิพพาน^๘

^๕ รุ่งเรือง บุญโยธิน, อุปนิษัท, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์พุทธนิคม, ๒๕๑๓), หน้า ๓๐ - ๓๑.

^๖ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, อภิธรรมมตตสคหปาลิยา สท อภิธรรมตถวิภาวิณี นาม อภิธรรมมตตสคหฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๓.

^๗ ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^๘ ชู.อ. (ไทย) ๒๕/๖/๔.

^๙ ชู.อ. (ไทย) ๒๕/๔๓๗/๕๔๗, ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘/๕๕.

นิพพาน แปลได้หลายอย่าง แปลว่า ธรรมชาติที่ดับ มีความหมาย เหมือนหนึ่งเปลวไฟที่หมดเชื้อแล้วก็ดับไปเอง อีกอย่างหนึ่งแปลว่า ธรรมชาติที่ปราศจากเครื่องรังรัด มีความหมายว่า ไม่มีกิเลสรังรัดอยู่ในภวะนั้น ไม่ใช่เป็นการดับตัวเองของนิพพาน หรือไม่ใช่การรังรัดตัวเองของนิพพาน อธิบายโดยนัยธรรมดาให้มองเห็นนิพพานได้จากการดับกิเลสแต่ละอย่าง เช่น คนมักโกรธ ดับโกรธเสียได้ก็สบายใจ ผู้มักมากด้วยราคะ ดับราคะเสียได้ก็ไม่เดือดร้อนใจ ผู้ละเว้นความชั่วโดยการปฏิบัติตามศีล ๕ ก็สามารถดับความร้อนในใจลงได้ ตามลำดับแห่งการปฏิบัติ ข้อนี้นั้นใด การปฏิบัติธรรมขั้นสูงขึ้นไป ก็ย่อมดับทุกข์ได้มากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงขั้นสุดท้ายเป็นการดับทุกข์ร้อนในใจ หมดกิเลส หมดตัณหา ดวงใจใสสะอาดสว่างและสงบ ปราศจากเครื่องรังรัดอันใดเช่นเดียวกัน การดับที่แสดงเป็นลำดับนี้แล คืออธิบายให้เห็นความดับในอรรถของนิพพาน^{๑๓} สมดังพุทธโอวาทที่ว่า นิพพานันปรมํ วนฺตติ พุทฺธา^{๑๔} ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นยอดเยี่ยม^{๑๕} นิพพานัน ปรมํ สุขํ^{๑๖} นิพพานเป็นสุขยอดเยี่ยม^{๑๗}

ทั้งสองคัมภีร์นั้นยอมรับทรรศนะเรื่องความหลุดพ้นร่วมกัน เพราะมีการสอนถึงเรื่องความหลุดพ้นไว้ในทั้งสองคัมภีร์ อุปนิษatkกล่าวถึงโมกษะ (ความหลุดพ้น) ว่ามี ๒ ชนิด คือ ชีวันมุกติและวิเทหมุกติ หมายถึง โมกษะขณะยังมีชีวิตอยู่ และโมกษะหลังสิ้นชีวิตแล้ว และกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าความจริงเป็นสิ่งที่ไประสบบการณํ เมื่อความรู้อันถูกต้องเกิดขึ้นแก่ใครคนหนึ่ง ถือว่าคนๆ นั้นบรรลุโมกษะ สภาวะของโมกษะมิได้อยู่ที่ใด แต่อยู่ตรงนี้ ขณะนี้ผู้ฉลาดและมีสติปัญญาพอ จึงจะรู้ได้^{๑๘} กฐะอุปนิษatk กล่าวว่า ตัณหาที่กลุ่มมจจิตใจถูกทำลายไป ถือได้ว่าเข้าสู่สภาวะไม่ตาย คนๆ นั้นเรียกว่าเป็นชีวันมุกติ(ชีวันมุกติ หรือ มุกตชีพ) คือ หลุดพ้นขณะยังมีชีวิตอยู่^{๑๙} เกนะอุปนิษatk กล่าวว่า ถ้าเราไม่สามารถบรรลุพรหมันได้ในชีวิตนี้ ถือว่าเป็นความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ของชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าเราสามารถบรรลุพระนิพพานได้ในชีวิตปัจจุบันนี้

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนามีพื้นฐานแนวความบางอย่างที่คล้ายคลึงใกล้เคียงกัน ส่งผลและมีอิทธิพลต่อกัน เช่น แนวคิดเรื่องพรหม เทพ บางอย่างมีฐานความคิดที่แตกต่างกัน เช่น พระพุทธศาสนาไม่เชื่อเรื่องอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเทพ พรหม หรือพระเจ้า แต่เชื่อเรื่องกรรม ขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในยุคพระเวทเชื่อว่ามีพระเจ้าสูงสุด แม้ทั้งสองศาสนาจะมีทัศนะเรื่องความหลุดพ้นเช่นเดียวกัน แต่ก็มีข้อปลีกย่อยแตกต่างกันออกไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจประเด็นปัญหาเรื่อง “ความหลุดพ้น” หรือการละกิเลสเข้าสู่สภาวะดังกล่าวในพุทธศาสนาเรียกนิพพาน ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเรียกโมกษะหรือพรหมัน ในทั้งสองศาสนาจะมีสภาวะคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร การศึกษา

^{๑๓} เสฐียร พันธรัชนี, ศาสตราจารย์พิเศษ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๖.

^{๑๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๓๙

^{๑๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๓ - ๓๕.

^{๑๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๓๕

^{๑๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๕ - ๓๖.

^{๑๘} วิทยา ศักยภินันท์, ศาสนาฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๕.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

เปรียบเทียบทัศนะเรื่องความหลุดพ้นของคัมภีร์ทั้งสอง น่าจะช่วยคลี่คลายตอบปัญหาข้างต้นได้
กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพระนิพพานในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนากับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาเกี่ยวกับพระนิพพานในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาเปรียบเทียบกับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยศึกษาเฉพาะส่วนที่ว่าด้วยพระนิพพานเท่านั้น โดยยึดคัมภีร์พระไตรปิฎก และศึกษาเฉพาะส่วนที่ว่าด้วยเรื่องพรหมณ์ เฉพาะในคัมภีร์พระเวท

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะมุ่งศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิโดยเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์พระเวท คัมภีร์อุปนิษัท รวมถึงตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระนิพพานในพระพุทธศาสนา และพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ พระนิพพานในพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ พรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ ความเหมือนและความแตกต่างกันเกี่ยวกับพระนิพพานในพระพุทธศาสนา และพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พระนิพพาน หมายถึง สภาวะของจิตที่ดับกิเลสได้หมดสิ้น หลุดจากอำนาจกรรม และไม่ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏอีก ซึ่งก็คือพ้นจากทุกขนั้นเอง

พรหมณ์ หมายถึง สภาวะดั้งเดิมของสรรพสิ่ง มีความบริสุทธิ์สูงสุด

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสาร-หนังสือ-ตำราที่เกี่ยวข้อง

(๑) **พุทธทาสภิกขุ** ได้ให้ความหมายของนิพพานไว้ ๓ ประการ คือ

๑. หมายถึง อากาโรที่ความทุกข์และกิเลสดับลงไป

๒. หมายถึง ภาวะที่จิตนั้นไม่ถูกระทำให้เร่าร้อนเจ็บปวดอีกต่อไป

๓. ธรรมชาติอันหนึ่งที่มีอยู่ตลอดอนันตกาล เป็นที่ดับสิ้นของกิเลสและทุกข์ เป็นแดนที่ดับสิ้นของกิเลสและความทุกข์^{๒๐}

(๒) พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” เกี่ยวกับความหมายของคำว่า นิพพาน ไว้ว่า นิพพาน มาจาก นิ อุปสรรค (แปลว่า ออกไป หดไป ไม่มี เลิก) + วาน (แปลว่า พัดไปหรือเป็นไปบ้าง เครื่องร้อยรัดบ้าง) ใช้เป็นกิริยาของไฟ หรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟหรือดับร้อน หมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือเย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) แสดงภาวะของจิตใจ หมายถึงความสดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวายใจ หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือ ทำให้ราคะ โทสะ โมหะ หดสิ้นไป^{๒๑}

(๓) วคิน อินทสระ กล่าวไว้ในหนังสือหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา สรุปความว่า คุณภาพหรือคุณสมบัติแห่งนิพพานนั้น ได้แก่

๑) พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง คือ เป็นสุขเพราะไม่ถูกกิเลส มี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น เบียดเบียน

๒) พระนิพพานสุขอย่างยิ่ง อธิบายได้เป็นสองนัย ได้แก่ (๑) นิพพานว่างจากกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ ว่างจากการยึดมั่นทั้งปวง ไม่มีกิเลสอาศัยอยู่เลย (๒) พระนิพพานเป็นสภาพว่าง คือ นิพพานมีอยู่จริง แต่มีอยู่อย่างไม่ปรากฏการณ์ คือพ้นจากความคิดขึ้น ความตั้งอยู่ชั่วคราว แล้วดับไปอันเป็นอาการหรือปรากฏการณ์ของสังขารทั้งปวง

๓) พระนิพพานสงบอย่างยิ่ง ประณีตอย่างยิ่ง

๔) พระนิพพานเป็นที่สร้างความเฝ้า เป็นที่ดับความกระหาย เป็นที่ถอนอาลัย เป็นที่สิ้นสุดแห่งการเดินทางในวัฏฏะ^{๒๒}

(๔) ฟั้น ดอกบัว กล่าวไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาแห่งชีวิต สรุปใจความได้ว่า นิพพาน คือ ไม่มีกิเลสหรือดับกิเลส เพราะฉะนั้น นิพพานก็คือความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ^{๒๓}

(๕) จำนงค์ ทองประเสริฐ กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาประยุกต์ชุดอินเดียว ว่า การแสวงหาโมกษะหรือความหลุดพ้นนั้น ได้วางไว้ท้ายสุดตามแผนว่าด้วยคุณค่าของอินดู การแสวงหาโมกษะควรจะเป็นความปรารถนาขั้นสุดท้ายและสูงสุดของมนุษย์ ความปรารถนาเพื่อความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอันหาที่สุดมิได้ ซึ่งวิญญูณต้องยอมจำนนนั้นก็มิอยู่ในผู้ที่ถือลัทธิอินดู ซึ่งอาจจะต้องเวียน

^{๒๐} พุทธศาสนิกฯ, หลักพระพุทธศาสนา อบรมผู้จะรับแต่งตั้งเป็นตุลาการ ชุดที่ ๒ ประจำปี ๒๕๐๐, (พระนคร : ธรรมทานมูลนิธิไชยา, ๒๕๑๑), หน้า ๒๘๗.

^{๒๑} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๖๑.

^{๒๒} วคิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐๔ - ๑๐๗.

^{๒๓} ฟั้น ดอกบัว, พุทธปรัชญาแห่งชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สยามปริทัศน์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๕๑ - ๓๕๒.

ว่าตายเกิดมากน้อยเพียงใดก็ตาม ในบั้นปลายชีวิต ก็จะไม่ผิดหวังในอันที่จะแสวงหาความปรารถนาของดวงวิญญาณนี้^{๒๔}

(๖) **สุนทร ญ รังษี** กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ สรุปความได้ว่า พรหมัน หมายถึง สิ่งแท้จริงสูงสุดหรืออันติมสัจจะ ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกและสรรพสิ่งในโลก พรหมันหรือปรมาตมันซึ่งเป็นอันติมสัจจะนั้น เป็นสิ่งสัมบูรณ์ ซึ่งมีค่ากล่าวแสดงลักษณะของพรหมันอยู่ ๓ คำ คือ สัต จิต อานันตะ คำว่า สัต หมายถึงความมีอยู่ของพรหมัน คือแสดงให้รู้ว่าพรหมันนั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ คำว่า จิต คือ คำอธิบายหรือบอกให้ทราบว่าเป็นลักษณะที่เป็นจิตบริสุทธิ์หรือสัมพัทธ์บัญญัติ ส่วนคำว่า อานันตะ นั้น แสดงถึงคุณลักษณะของสัมพัทธ์บัญญัติ ว่ามีสภาพเป็นความสุขหรือความบันเทิงสูงสุดที่เรียกว่า นิรามิสสสุข คำทั้ง ๓ คำ คือ สัต จิต อานันตะ จึงเป็นคำบอกให้ทราบถึงภาวะลักษณะแห่งสิ่งสัมบูรณ์ คือ พรหมัน^{๒๕}

(๗) **สุวรรณา เพชรนิล** กล่าวไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาเบื้องต้น ว่า คัมภีร์อุปัชฌาย์ได้แสดงหลักปรัชญาที่น่าสังเกต เช่น

๑) แต่ละสัตว์มีอาตมันอยู่หนึ่งและรักอาตมันนั้นอย่างยิ่ง รักยิ่งกว่าบุตรภรรยาและทรัพย์สมบัติใดๆ ความรักที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ตนเองเท่านั้น แต่อยู่ที่อาตมันในสรรพสัตว์ทั้งหลาย คนหนึ่งจะต้องรักคนอื่นๆ ก็เพราะในคนอื่นเหล่านั้นมีอาตมัน ความรักอาตมันเป็นเหตุให้รู้แจ้งอาตมันและเป็นเหตุให้บรรลุอมฤตภาพด้วย

๒) อาตมันที่ยิ่งใหญ่เป็นปรมาตมันสัจจะ เป็นปรพรมที่ครอบงำสิ่งทั้งปวง มีอยู่ในสรรพสัตว์และสรรพสิ่ง เป็นแกนของเอกภาพ เป็นเหตุของความเคลื่อนไหวของมวลสารทั้งปวง อาตมันนั้นมีทั้งสร้างและไม่สร้างโลก เป็นทั้งบุคลาธิษฐานและธัมมาธิษฐาน

๓) อาตมันหรือพรหมนี้ คือความรู้ที่บริสุทธิ์ ต่างจากความรู้เวลาผันและความรู้ทางกายินทรีย์ การรู้จักภาวะของตนอย่างชัดเจนเป็นความจริงที่สิ้นสุดประการหนึ่ง^{๒๖}

(๘) **คังกรจารย์** กล่าวว่า โมกษะ มีสภาวะเป็นอันเดียวกันกับพรหมัน สภาวะของโมกษะเป็นสภาวะที่อยู่เหนือการเจริญและการเสื่อมของสังสารวัฏ อยู่เหนือการเกิดและการตายเป็นสภาวะที่ไม่มีทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีชีวาตมันและโลก เป็นสภาวะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นหนึ่งเดียว^{๒๗}

(๙) **รามานูษะ** กล่าวว่า โมกษะ คือการที่อาตมันหลุดพ้นจากการผูกพันยึดติดกับร่างกาย ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ทั้งมวล เมื่ออาตมันรู้แจ้งตัวมันเองว่า เป็นสิ่งเดียวกับพรหมันแล้วก็จะหมดความยึดมั่นกับความคิดที่ว่า มันเป็นสิ่งเดียวกับร่างกาย การหลุดพ้นจากความคิดเช่นนั้น เรียกได้ว่าการบรรลุโมกษะ ดังนั้น สภาวะของอาตมันที่บรรลุโมกษะแล้ว จึงมีสภาพเหมือนพรหมัน แต่ไม่ใช่

^{๒๔} จานงค์ ทองประเสริฐ, **ปรัชญาประยุกต์ชุดอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ต้นอ่อนแกรมมี จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕๔.

^{๒๕} สุนทร ญ รังษี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๗ - ๔๐.

^{๒๖} สุวรรณา เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : หจก. แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๗.

^{๒๗} สุนทร ญ รังษี, **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**, หน้า ๓๔๒.

สิ่งเดียวกันกับพรหมัน คือ มีความบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินใดๆ และจะไม่กลับเข้าไปสู่ร่างกายใดๆ อีก^{๒๘}

(๑๐) **พื้น ดอกบัว** ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของพรหมัน ไว้ว่า วิวัฒนาการของพรหมันในฐานะที่เป็นรากฐานของสรรพสิ่งมีดังนี้

จากพรหมันเป็นอากาศ (Ether) จากอากาศเป็นลม จากลมเป็นไฟ จากไฟเป็นน้ำ จากน้ำเป็นดิน และจากดินก็เป็นที่เกิดพืชพันธุ์ และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย หรือในไตรตริยอูปนัชได้กล่าวถึงทฤษฎีวิวัฒนาการที่รู้จักกันว่าคำสอนเรื่องเครื่องห่อหุ้มหรือฝัก (โกศะ) ทั้ง ๕ ไว้ดังนี้

ฝักที่ ๑ อัมโนมยโกศะ ซึ่งเป็นระดับต่ำสุด พรหมันได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นสสารหรือวัตถุ เพื่อเป็นอุปกรณ์สำคัญสำหรับทำให้สิ่งมีชีวิตได้เกิดขึ้นมา

ฝักที่ ๒ ปราณมยโกศะ พรหมันได้แปรมาเป็นชีวิตและลมปราณ โดยอันดับแรกเป็นชีวิตของพืชพันธุ์ต่างๆ ก่อน แล้วต่อมาก็เป็นชีวิตของสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ด้วย

ฝักที่ ๓ มโนมยโกศะ พรหมันแปรมาเป็นจิตใจ แต่จิตใจระดับนี้ยังเป็นเพียงสัญชาตญาณ ซึ่งมีทั้งในมนุษย์และสัตว์

ฝักที่ ๔ วิชญาณมยโกศะ พรหมันแปรมาเป็นเหตุผลระดับนี้มีเฉพาะในมนุษย์เท่านั้น มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานก็ตรงที่มีเหตุผล

ฝักที่ ๕ อานันทมยโกศะ ซึ่งเป็นระดับสูงสุด พรหมันแปรมาเป็นความเบิกบานใจในระดับนี้ไม่มีทั้งทวิภาพ (duality) ของจิตและวัตถุ และทั้งพหุภาพ (Plurality) ของสรรพสิ่งคงมีแต่เอกภาพหรือความเป็นหนึ่ง (Unity) อันไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีแต่ความเบิกบานใจอันเป็นนิรามิสสุข ซึ่งระดับสูงสุดนี้ก็คือ ภาวะแห่งพรหมันนั่นเอง^{๒๙}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(๑) **พระมหานรินทร์ ฐานุตโตโร (วรสุข)** ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เนื้อหาโดยย่อสรุปได้ว่า นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ภาวะทางจิตใจที่บรรลุถึงความจริงอันสูงสุด ที่ทำให้สิ่งเป็นมายาหายไป เป็นผลของการเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงในฐานะเป็นอนัตตาและสุญญตา เป็นการข้ามพ้นประสบการณ์โลกียะ เข้าถึงประสบการณ์โลกุตระ นิพพานจึงเป็นการมองโลกตามความเป็นจริง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางญาณวิทยาหรือเป็นการเปลี่ยนแปลงฐานะทางจิตใจให้สูงขึ้น เป็นการประเมินค่าหรือตีค่าสิ่งทั้งหลายในโลกเสียใหม่ เป็นผลให้กิเลสต้นเหตุพาหนะสิ้นไป นิพพานจึงไม่มีสิ่งใดที่จะสูญเสีย นอกจากความเข้าใจผิดหรือหลงผิดตามพุทธวจนะว่า สิ่งที่สูญเสียคือ ราคะ โทสะ โมหะ เท่านั้น อย่างอื่นไม่มีอะไรสูญเสีย ดังนั้น นิพพานจึงมีเพียงหนึ่งเท่านั้น เมื่อจิตใจของคนเราได้เข้าถึงความจริงสูงสุดที่เรียกว่า ตรัสรู้ ส่วนนิพพาน ๒

^{๒๘} อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐๓.

^{๒๙} **พื้น ดอกบัว, ปวงปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔.

อย่าง ที่คัมภีร์กล่าวไว้ก็เพียงการบรรยายเหตุการณ์ของผู้ที่บรรลุนิพพาน และยังมีชีวิตอยู่ กับบรรลุนิพพานแล้ว สังขารร่างกายได้ดับไปเท่านั้น^{๓๐}

(๒) พระชาติชาย ชาติวุฑโฒ (สุขเอก) ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏในปรัชญาฮินดู” เนื้อหาโดยย่อสรุปได้ว่า

๑. พรหมันหรือพระพรหมเป็นสัจธรรมสูงสุดไม่มีรูปแต่เมื่อจะสร้างโลกก็ สำแดงเป็น ๓ รูป ที่เรียกว่า ตรีมูรติ คือ พระพรหมผู้สร้าง พระวิฆณุหรือนารายณ์ผู้รักษา และพระศิวะ หรือผู้ทำลาย

๒. มีกฎธรรมชาติ เรียกว่า ฤตะ ทำหน้าที่ควบคุมความเป็นระเบียบของโลก ทำให้ปรากฏธรรมชาติต่างๆ มีขึ้นและเสื่อมสลายไปอย่างมีระเบียบ ทำให้มนุษย์ สัตว์ และพืชอุบัติขึ้น และดับไปในลักษณะเป็นระเบียบ มีเหตุผลและรักษาดุลยภาพของโลกไว้ แต่กฎนี้เป็นเพียงกฎธรรมชาติ ไม่มีฤทธิ์ปัญญาที่ประกอบด้วยเหตุผลรู้กฎเกณฑ์ธรรมชาติ จึงต้องมีเทพสูงสุดเป็นผู้บันดาลและควบคุมอยู่

๓. คัมภีร์พระเวท เป็นแหล่งความรู้ที่ถูกต้อง เทียงแท้แน่นอน ไม่แปรผัน เป็นอื่นไม่ว่าในกาลเทศะใดๆ เพราะพระเวท คือสัจธรรมที่เปิดเผยตัวเองให้ปรากฏแก่ฤาษีผู้มีฌาน และท่านก็ได้นำออกเปิดเผยแก่ผู้อื่นตามที่ได้เห็นได้รู้โดยไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงใดๆทั้งสิ้น คัมภีร์พระเวท จึงเป็นศรุต คือ ที่ฤาษีได้สดับมาเองด้วยปัญญาที่รู้แจ้ง ไม่ใช่ผลงานของมนุษย์และของเทพ และเชื่อว่าเป็นอมตะนิยธรรม และเป็นปรากฏหรือสหมายใจของพระพรหมอยู่เหนือปัญญาชั้นเหตุผลของมนุษย์

๔. เชื่อว่าเทพทั้งหลายในสมัยพราหมณ์นั้นที่แท้เป็นเพียงชื่อที่บ่งบอกหน้าที่ของเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียว คือ พรหมหรือพรหมัน ซึ่งมีลักษณะเป็นวิญญาณอมตะเป็นสมัญญ กล่าวคือ เกิดเอง เป็นเอง ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลายเป็นองค์สมบูรณ์ เป็นบุคลิกพรหม อรูปพรหมเป็นปรมาตมัน วิญญาณหรืออาตมันในมนุษย์ เราแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของพรหมันนั่นเอง

๕. อาตมันหรืออัตตาที่แท้ของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน จึงมีสภาพเป็นอมตะอย่างเดียวกับพรหมัน แต่ที่ต้องมีทุกข์ คือเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะไม่รู้แจ้งความจริง อาตมันจึงออกจากร่างเก่าไปเกิดในร่างใหม่เรื่อยไปจนกว่าจะรู้แจ้งตน เมื่อรู้แจ้งตนก็จะดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เพราะการรู้แจ้งตนทำให้บรรลุมอกษะ คือกลับเข้าร่วมเป็นหนึ่งกับปรมาตมัน ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

๖. วิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงพรหมันตามหลักชฎาณโยคะ คือการบำเพ็ญสมาธิเพื่อให้เกิดญาณ หรือความรู้แจ้งตน หมายถึง รู้แจ้งสภาพอันแท้จริงของอาตมัน^{๓๑}

(๓) พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล) ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก” เนื้อหาโดยย่อสรุปได้ว่า คัมภีร์อุปนิษัท อธิบายถึงโมกษะไว้ว่า หมายถึง สภาวะที่ชีวิตามันหรืออาตมันหลุดพ้น

^{๓๐} พระมหานรินทร์ ฐานุตตโร (วรสุข), “การศึกษาวิเคราะห์นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

^{๓๑} พระชาติชาย ชาติวุฑโฒ (สุขเอก), “การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏในปรัชญาฮินดู”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

จากอภิวทยาซึ่งเป็นเครื่องพันธนาการที่ผูกมัดสัตว์ไว้ให้ติดอยู่ในโลก ฉะนั้น เมื่ออาตมมันหลุดพ้นจากอภิวทยาแล้ว ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป แต่จะมีสภาวะเดิมของมันคือสภาวะที่บริสุทธิ์แท้ ๆ เป็นสภาวะที่อยู่เหนือความสุขและความทุกข์ ไม่มีความรู้สึกยินดียินร้ายใดๆ แต่ก็เป็นทีที่เข้าใจกันว่ามันเป็นสภาวะที่มีอยู่ และมีสภาวะเป็นนิรันดร์ตลอดไป^{๓๒}

(๔) ราเชนทร์ สิงหเรศร์ ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์พระเวท” เนื้อหาโดยย่อสรุปได้ว่า ศาสนาทั้งสองมีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ ประการแรก ในด้านความคิดทางอภิปรัชญา เกี่ยวกับสัจจะอันจริงแท้สูงสุด ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น มีทัศนะว่า พรหมันหรืออาตมมัน เป็นสัจจะอันจริงแท้สูงสุด ในขณะที่พุทธศาสนาไม่เพียงแต่จะปฏิเสธพรหมัน แต่ยิ่งกล่าวไว้อีกว่าทุกสรรพสิ่งเป็นอนัตตา ประการที่สองเกี่ยวกับความหลุดพ้นในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หมายถึง โมกษะหรือการรวมเป็นเอกภาพกับองค์พรหมันที่เป็นอัตตา แต่สำหรับพุทธศาสนาปฏิเสธความคิดนี้และมีทัศนะว่า ความหลุดพ้นหมายถึงนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะแห่งอนัตตา ประการที่สาม เกี่ยวกับหลักกรรมนั้น ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีทัศนะว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างและผู้ควบคุมกฎแห่งกรรม แต่สำหรับพุทธศาสนากฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งธรรมชาติที่ไม่มีใครเป็นผู้สร้างและผู้ควบคุม ประการสุดท้าย เกี่ยวกับหลักจริยธรรมนั้นในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีทัศนะว่า โมกษะ เป็นเป้าหมายสูงสุดและเป็นเกณฑ์ตัดสินในทางจริยธรรม แต่สำหรับพุทธศาสนา นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดและเป็นเกณฑ์ตัดสินในทางจริยธรรม^{๓๓}

(๕) อรรถนิติ ลิมปิยมิตร ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” เนื้อหาโดยย่อสรุปได้ว่า นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มีลักษณะและความหมายสอดคล้องกับตัทธินิโธ โดยท่านพุทธทาสได้นำมาศึกษาอธิบาย และนำเสนอด้วยวิธีการและแนวคิดแบบใหม่ โดยมีปัจจัยที่เป็นภูมิหลัง คือ การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และประชาชนทั่วไป ที่ไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนในพระไตรปิฎก ท่านได้อธิบายผ่านชุดคำอธิบายหลายชุด เช่น สุญญตา ปฏิจจ-สมุปบาท อิทัปปัจจยตา อนัตตา ตถตา และอตัมมยตา เป็นต้น โดยมีวิธีการอธิบายตามแนวทางแห่งอริยสัจ ๔ ด้วยวิธีการนำเสนอในรูปแบบการบรรยาย ปรีศนาธรรม และให้มีความสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งมีเนื้อหาที่ตอบสนองความต้องการทางด้านสติปัญญา และกระตุ้นให้เกิดการใช้ปัญญาในการดับกิเลสและความทุกข์ได้อย่างมีเหตุผล มีตัวอย่างประกอบ มีลักษณะที่เป็นวิทยาศาสตร์ สามารถนำมาประยุกต์ปฏิบัติได้จริง จึงส่งผลให้นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับ ดังนั้นนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ จึงเป็นปัจจุบันธรรม คือ เป็นนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ สามารถเข้าถึงหรือสัมผัส และได้รับผลคือดับกิเลสและความทุกข์ได้ในชีวิตนี้จริง^{๓๔}

^{๓๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑).

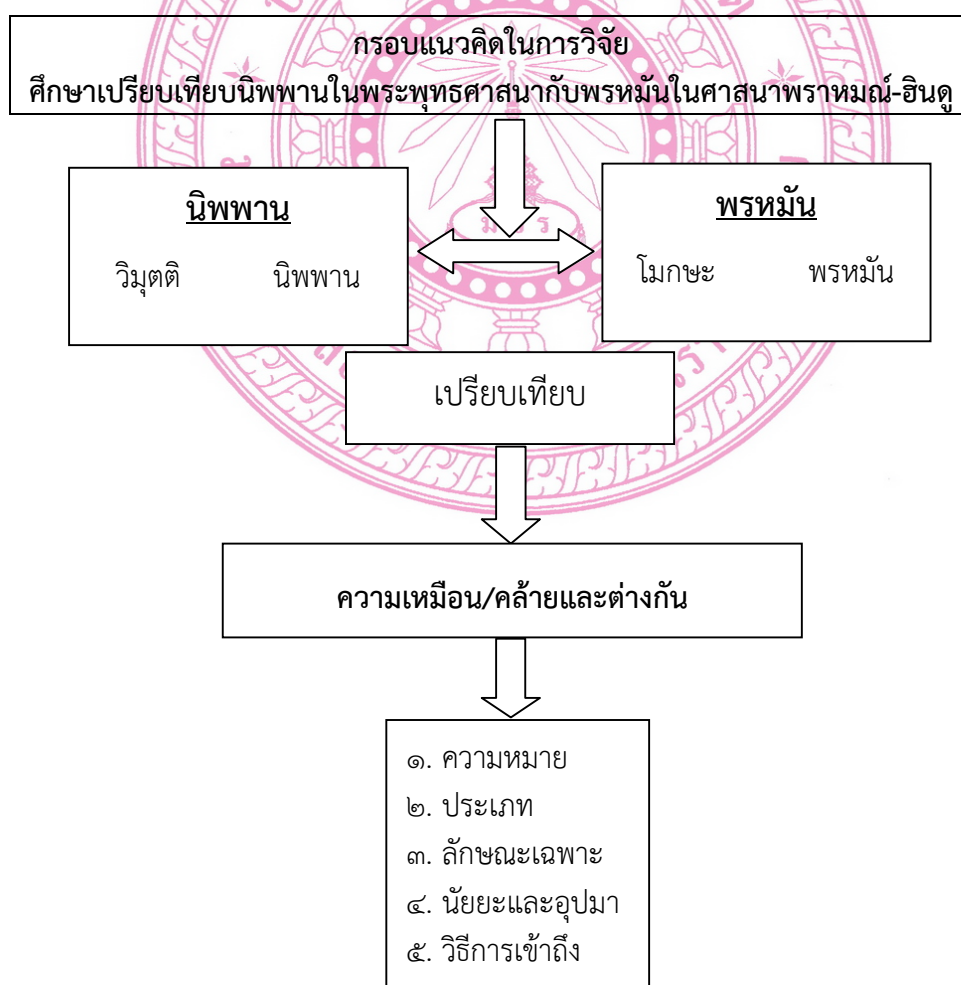
^{๓๓} ราเชนทร์ สิงหเรศร์, “การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์พระเวท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓).

^{๓๔} อรรถนิติ ลิมปิยมิตร, “นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้นนั้น ทำให้พบว่า นิพพานในพระพุทธรศาสนาและพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้าน และก็มีคล้ายคลึงกันด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อนและควรทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจอย่างยิ่งที่จะศึกษาถึงความเหมือนและความแตกต่างของนิพพานในพระพุทธรศาสนาและพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้วิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องต่อไป

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะทำการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์และอธิบายเกี่ยวกับนิพพานในพระพุทธรศาสนาเถรวาท นำมาเปรียบเทียบกับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยศึกษาตามกรอบเพื่ออธิบายถึงความจริงสูงสุด ให้เห็นถึงความคล้ายกันและความแตกต่างกันระหว่างศาสนาทั้งสองนี้

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๘.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหลักการให้เหตุผลเพื่ออธิบายเกี่ยวกับพระนิพพานในพระพุทธศาสนาและพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์ โดยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คัมภีร์พระเวท และเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง

๑.๘.๒ นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ และเปรียบเทียบให้เห็นถึงความคล้ายกันและความต่างกัน พร้อมเสนอแนวคิดผู้วิจัยเพิ่มเติม โดยมุ่งตอบวัตถุประสงค์เพื่อความสมบูรณ์ของงานวิจัยทางวิชาการต่อไป

๑.๘.๓ สรุปผลและข้อเสนอแนะ

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

๑.๙.๑ ทำให้ทราบและเข้าใจพระนิพพานในพระพุทธศาสนา

๑.๙.๒ ทำให้ทราบและเข้าใจพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑.๙.๓ ทำให้ทราบความคล้ายคลึงกัน และความแตกต่างกันของพระนิพพานในพระพุทธศาสนาและพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

บทที่ ๒

พระนิพพานในพระพุทธศาสนา

การศึกษาวินัยเรื่องพระนิพพานในพระพุทธศาสนาในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาในประเด็น ความหมายของพระนิพพาน ประเภทของพระนิพพาน ลักษณะของพระนิพพาน นัยยะและอุปมาแห่งพระนิพพาน และวิธีการเข้าถึงพระนิพพาน

๒.๑ ความหมายของนิพพาน

คำว่า นิพพาน เป็นภาษาบาลี (สันสกฤต เป็น นิรวาณ) ประกอบด้วย นิ อุปสรรค แปลว่า ออกไป หมดไป ไม่มี + วาน (VANA) ที่หมายถึง เครื่องร้อยรัดคือ ตัณหา รวมความก็แปลได้ว่า การออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ซึ่งเปรียบเหมือนเชือกหรือด้ายที่ผูกสัตว์ให้อยู่ในสังสารวัฏ^๑

มงคลทีปนี แสดงความหมายของคำว่า นิพพาน ไว้ว่า มาจาก นิ+วาน นิ เป็นอุปสรรค แปลว่า ไม่มี วาน หมายถึง ป่าคือกิเลส กล่าวคือ รากะ โทสะ โมหะ นิพพาน จึงมีความหมายว่า ไม่มีป่าดุกิเลส^๒

อภิธรรมมัตถสังคหะ วิเคราะห์คำว่า นิพพาน ไว้ว่า

๑. ธรรมชาติที่ออกไปจากตัณหาคือวานะ เพราะร้อยรัด คือ รังรัดภพน้อยภพใหญ่ไว้ชื่อว่า นิพพาน (แดนออกไปจากตัณหา)

๒. เพลิงกิเลสคือรากะ เป็นต้น ย่อมดับไปด้วยบทนั้น เหตุนี้ บทนั้นชื่อว่า นิพพาน^๓

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงความหมายของนิพพานไว้ว่า นิพพาน มีความหมายตามรูปศัพท์ ๒ ประการ คือ

๑. นิพพาน แปลว่า ธรรมชาติที่หาของเสียบแทงไม่ได้

๒. นิพพาน แปลว่า ดับ^๔

พระองค์ทรงอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า สิ่งเสียบแทงคือลูกศร ลูกศรที่เป็นเครื่องเสียบแทงในที่นี้หมายถึง รากะ โทสะ และโมหะ สัตว์ทั้งหลายถูกศรหรือรากะ โทสะ และโมหะเสียบแทง ทำให้เกิดความเร่าร้อน เจ็บปวด และเป็นทุกข์อยู่เป็นนิตย์ นิพพานเป็นสภาวะที่หาเครื่องเสียบแทงโดยลูกศรหรือรากะ โทสะ และโมหะไม่ได้

^๑ ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๘๑/๑๘๔.

^๒ มงคล. ๒/๕๔๖.

^๓ สงคท. ฎีกา ๖๘.

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิจารณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๔๗ - ๔๘.

ส่วนคำว่า ดับ หมายถึง การดับความร้อนเพราะไฟที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ กล่าวคือ ไฟคือราคะ ได้แก่ ความกำหนัดข้อมใจ ย่อมเผาผลาญสัตว์ผู้กำหนดหมกมุ่นอยู่ในกาม ไฟคือโทสะ ได้แก่ ความคิดประทุษร้ายผู้อื่น ย่อมเผาผลาญสัตว์ที่มีความอาฆาตพยาบาท ไฟคือโมหะ ได้แก่ ความหลงไม่รู้อริยธรรม ย่อมเผาผลาญสัตว์ผู้ลุ่มหลง ไม่ฉลาดในอริยธรรม

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของนิพพานไว้ ๓ ประการ คือ

๑. หมายถึง อาการที่ความทุกข์และกิเลสดับลงไป
๒. หมายถึง ภาวะที่จิตนั้นไม่ถูกกระทำให้เร่าร้อนเจ็บปวดอีกต่อไป
๓. ธรรมชาติอันหนึ่งที่มีอยู่ตลอดอนันตกาล เป็นที่ดับสิ้นของกิเลสและทุกข์ เป็นแดนที่ดับสิ้นของกิเลสและความทุกข์^๕

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) แสดงความหมายของคำว่า นิพพาน ไว้ว่า นิพพาน มาจาก นิ อุปสรรค (แปลว่า ออกไป หดไป ไม่มี เลิก) + วาน (แปลว่า พัดไปหรือเป็นไปบ้าง เครื่องร้อยรัดบ้าง) ใช้เป็นกิริยาของไฟ หรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟหรือดับร้อน หมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือ เย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) แสดงภาวะของจิตใจ หมายถึง ความสดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวายใจ หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โทสะ โมหะ หดสิ้นไป^๖

นิพพาน คือ สภาวะที่เป็นอมตะ ได้แก่ เป็นสภาวะไม่ตาย กล่าวคือ เหนือกาลเวลาเพราะสรรพสิ่งทุกอย่างในโลกมีอยู่ชั่วระยะเวลา เป็นสิ่งที่มีการเกิดและการดับ แม้กระทั่งความทุกข์และความสุขที่เกิดขึ้นแก่ตัวเราเอง ก็เป็นสิ่งที่ไม่มั่นคงถาวร เป็นสภาวะที่มีการเกิดและดับตลอดเวลาดังนั้นจึงไม่ใช่สภาวะที่เป็นอมตะ แต่นิพพานเป็นภาวะอมตะ เป็นสภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงระหว่างความทุกข์และความสุข แต่เป็นภาวะที่สงบ พ้นจากการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้แก่ พ้นกาลเวลาหรือไม่เนื่องด้วยเวลา จึงจัดได้ว่า เป็นอมตะ

นิพพาน คือ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ^๗ หมายความว่า นิพพานเป็นสภาวะที่อยู่เหนืออำนาจของกิเลส กรรมและวิบากซึ่งมีราคะ โทสะ โมหะ โดยสิ้นเชิง

ในหลายพระสูตร ได้อธิบายความหมายของนิพพานไว้ในลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. นิพพาน ในฐานะสภาวะธรรมที่เข้าถึงได้ บรรลุได้ หมายความว่า เป็นธรรมที่บุคคลสามารถรู้เห็นได้ ดังข้อความในพระสูตรว่า “สนทิกฺกุณฺ्हิ นิพฺพานํ โหติ อากาลิกํ เอหิปสฺสิกํ โอปนยิกํ

^๕ พุทธทาสภิกขุ, **หลักพระพุทธศาสนา อบรมผู้จะรับแต่งตั้งเป็นตุลาการ ชุดที่ ๒ ประจำปี ๒๕๐๐**, (พระนคร : ธรรมทานมูลนิธิไชยา, ๒๕๑๑), หน้า ๒๘๗.

^๖ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), **พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๖๑.

^๗ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๘๗/๓๖.

ปัจจุตต์ เวทิตพพ์ วิญญูหิ ฯ”^{๘๘} แปลความว่า นิพพาน อันบุคคลผู้บรรลุเห็นได้เอง ไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มาตุได้ ควรน้อมเข้ามาไว้ในตน อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน^{๘๙}

๒. นิพพาน หมายถึง ธรรม (สภาวะความจริง) ที่ไม่เกิด ไม่ตาย ไม่มีการแตกดับ ดังข้อความในพระสูตรว่า

นิสสิตตสส จลิต์ อนิสสิตตสส จลิต์ นตถิ จลิตเต อสติ ปสสททธิ ปสสททธิยา สติ รติ น โหติ รติยา อสติ อาคตติคตติ น โหติ อาคตติคตติยา อสติ จุตูปปาโต น โหติ จุตูปปาเต อสติ เนวริ น หุริ น อุภยมนตเร เอเสวนโต ทุกขสสาตี^{๙๐}

ยังอิงอยู่ จึงมีการสิ้นไหว ไม่อิงแล้ว ก็ไม่มีการสิ้นไหว เมื่อการสิ้นไหวไม่มี ก็นิ่งสนิท เมื่อนิ่งสนิท ก็ไม่มีการโอนเอน ก็ไม่มีการมาการไป เมื่อไม่มีการมาการไป ก็ไม่มีการจืดและอุบัติ ก็ไม่มีที่ภพนี้ ไม่มีที่ภพโน้น ไม่มีระหว่างภพทั้งสอง นั่นแหละคือจุดจบของทุกข^{๙๑}

อตถิ ภิกขเว อชาต อภุต อภต อสงขต โน เจ ต ภิกขเว อภวิสส อชาต อภุต อภต อสงขต นยิธ ชาตสส ภุตสส กตสส สงขตสส นิสสรณิ ปญญาเยถ ยสฺมา จ โข ภิกขเว อตถิ อชาต อภุต อภต อสงขต ตสฺมา ชาตสส ภุตสส กตสส สงขตสส นิสสรณิ ปญญาตีตี^{๙๒}

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติที่ไม่เกิดแล้ว ไม่มีแล้ว อันปัจจัยสร้างไม่ได้แล้วปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าหากธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่มีแล้ว อันปัจจัยสร้างไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว ไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว มีแล้วอันปัจจัยสร้างแล้ว ปรุงแต่งแล้ว ก็คงไม่ปรากฏในโลกนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่มีแล้ว อันปัจจัยสร้างไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว มีแล้ว อันปัจจัยสร้างแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ^{๙๓}

๓. นิพพาน หมายถึง สภาวะที่อยู่เหนือการมีรูปร่าง เป็นสภาวะหาที่ตั้งไม่ได้และอยู่เหนือกาลเวลาทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต (กาลวิมุตติ) ดังข้อความในพระสูตรที่ว่า

อตถิ ภิกขเว ตทหายตนิ ยตถ เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาसानญายตนิ น วิญญาณญายตนิ น อากิญจญายตนิ น เนวสณญานาสณญายตนิ นาย โลโก น พรโลโก น อุโภ จนนทิมสุริยา ตมหิ ภิกขเว เนว อาคตี วทามิ น คตติ น รุตี น จูตี น อุปปตตี อปปตติฏฐิ อปปวตตี อนารมมณเมว ต เอเสวนโต ทุกขิสสชาติ^{๙๔}

ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ (อายตนะ) เช่นนั้นมีอยู่ คือ ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม ไม่ใช่ที่ที่มีแต่อวกาศอันหาขอบเขตมิได้ ไม่ใช่ที่มีวิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่ที่ไม่มีอะไรเลย

^{๘๘} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๔๙๕/๒๐๒

^{๘๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๙๕/๒๐๓.

^{๙๐} ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๖๑/๒๐๘.

^{๙๑} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๖๑/๒๐๘. และดู พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๒๓๖.

^{๙๒} ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๖๐/๒๐๗.

^{๙๓} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๒๐๗.

^{๙๔} ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๕๘/๒๐๖.

ไม่ใช่ที่ที่มีการรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ ไม่ใช่การรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกหน้า ไม่ใช่ทั้งพระจันทร์และพระอาทิตย์ ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวที่นั่นเป็นที่มา ที่นั่นเป็นที่ไป ที่นั่นเป็นที่ตั้ง ที่นั่นเป็นที่จุด (ตายไปเพื่อเกิดใหม่) ที่นั่นเป็นที่เกิด ที่นั่นไม่มีฐานรองรับ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีที่สำหรับแขวน นี่แหละคือที่สุดแห่งทุกข^{๑๕}

๔. นิพพาน หมายถึง สภาวะธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยใดๆ (อสังขตะ) ดังข้อความในพระสูตรว่า

ยโต โข ภิกขเว ภิกขุโน อวิชชา ปหีนา โหติ วิชา อูปปนนา โส อวิชชาวิราคา วิชาอุปปาทา เนว ปุณฺณาสังขารํ อภิสงฺขโรติ น อပ္ปณฺณาสังขารํ อภิสงฺขโรติ น อนเษาสังขารํ อภิสงฺขโรติ อนภิสงฺขโรนฺโต อนภิสณฺเจตยฺนฺโต น กิญฺจ โลก อุปาทิยติ อนุปาทิยํ น ปริตสฺสติ อปริตสฺสํ ปจฺจตฺตเวยฺว ปรีนินฺพพายติ ชีเฆมา ชาตี วุสฺสิตํ พุทฺทมจฺจริยํ กตฺถกรณียํ นاپริ อิตถตฺตตายติ ปชานาตี^{๑๖}

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุละอวิชชาได้ วิชาเกิดขึ้นแล้ว เพราะสารถอวิชชาได้ เพราะวิชาเกิดขึ้น เธอย่อมไม่ปรุงแต่งปุณฺณาสังขาร ไม่ปรุงแต่งอูปปณฺณาสังขาร ไม่ปรุงแต่งอนเษาสังขาร เมื่อไม่คิดปรุง ไม่คิดเสริมแต่ง ย่อมไม่ถือมั่นสิ่งใดในโลก เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่กระวนกระวาย เมื่อไม่กระวนกระวาย ย่อมปรีนินฺพพานประจักษฺเองทีเดยฺว เธอย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พุทฺทมจฺจริยํได้อยู่จบแล้ว กรณียะ(สิ่งที่ต้องทำ) ได้กระทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก^{๑๗}

๕. นิพพาน หมายถึง โลกุตตรธรรม กล่าวคือ เป็นธรรมที่อยู่พ้นจากโลก ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก ได้แก่ สภาวะจิตที่หลุดพ้นจากโลกแล้ว ดังข้อความในพระสูตรว่า

ยํ ชีวิตํ น ตปติ มรณฺนเต น โสจติ
สเจ ทิฏฺฐูปโท ธีโร โสกมฺขณฺเณ น โสจติ
อุจฺฉินฺนภาวตณฺหสฺส สนตฺตจิตตสฺส ภิกขุโน
วิกฺซีเณ ชาตีสฺสาโร นตถิ ตสฺส ปุณฺพภโวตี^{๑๘}

เพราะบุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เดือดร้อน ในเวลาใกล้ตาย ก็ไม่เศร้าโศก เห็น อมตบพ (นิพพาน) เป็นนักปราชญ์ ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางเหล่าสัตว์ที่เศร้าโศก ภิกษุผู้ตัดภวตัณหาได้เด็ดขาดแล้วมีจิตสงบ มีชาติและสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) สิ้นไปแล้ว ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป^{๑๙}

^{๑๕} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๒๐๖.

^{๑๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๙๒/๙๙.

^{๑๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙๒/๙๙., และดู พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต), พุทฺธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหัจฉาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๖๓.

^{๑๘} ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๐๘/๑๔๒ - ๓.

^{๑๙} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๘/๑๔๒ - ๓.

สพพทา เว สุขี เสติ พราหมโณ ปรีนิพพุโต โย น ลิปปติ กามesu สัตถิภูโต นิรูปติ สพพทา
 อาสตติโย เณตวา วินยเย ททเย ทร์ อุปสนโต สุขี เสติ สนติ ปปปุยเย เจตโสติ^{๒๐}

ผู้ดับกิเลสแล้ว อยู่สบายทุกเมื่อ ผู้ใดไม่ติดอยู่ในกาม ผู้นั้นเป็นผู้เยือกเย็น หมดอุปติ ตัด
 ธรรมชาติเครื่องข้องทุกข์อย่าง ปราศจากความกระวนกระวายในใจ เข้าไปสงบแล้วถึงความ
 สงบใจ อยู่สบาย^{๒๑}

อนนุฐริ อนนุกิโท อเนโซ สพพติ สโม...

อนนชสส วิชานโต นตถิ กาจิ นิสงขติ

วิโรโต โส วิยารมภา เขมฺ ปสสติ สพพติ^{๒๒}

บุคคลนั้น ไม่มีความขวนขวาย ไม่กำหนดยินดี ไม่มีความหวั่นไหว
 เป็นผู้เสมอในอารมณ์ทั้งปวง... ธรรมชาติเครื่องปรุงแต่งใดๆ ย่อมไม่มีแก่
 ผู้ไม่หวั่นไหว ผู้รู้แจ้ง ผู้นั้นหมดความปรารถนา ย่อมเห็นความปลอดภัย
 ในที่ทุกสถาน^{๒๓}

จากนิยามความหมายและคำจำกัดความของนิพพานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สรุปได้ว่า
 นิพพาน เป็นสภาวะที่บริสุทธิ์ เป็นสภาวะแห่งสุขที่สูงสุด เพราะเป็นสภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้ง
 ปวง ทั้งยังเป็นสภาวะที่ไม่อาจจินตนาการถึงได้ทั้งในความหมายด้านลบหรือบวก เป็นสภาวะที่ไม่
 ตกอยู่ภายใต้อำนาจของสภาวะที่ถูก ปรุงแต่ง เป็นสภาวะที่หลุดพ้นจากความทุกข์ทรมานเพราะเป็น
 ธรรมชาติแห่งความบริสุทธิ์

๒.๒ ประเภทของนิพพาน

นิพพานนั้น เมื่อว่าโดยปรมาณแล้ว มีธรรมชาติอย่างเดียวคือ ความสิ้นทุกข์ หมายถึง
 นิพพานมีความสงบจากกิเลสและขันธห้าเป็นลักษณะ แต่เมื่อว่าโดยปริยายแล้ว นิพพานแบ่งออกเป็น
 ๒ ประเภท ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เทวมา ภิกขเว นิพพานธาตุโย กตมา เทว สอุปาทิเสสา จ นิพพาน
 ธาตุ อนุปาทิเสสา จ นิพพานธาตุ”^{๒๔} แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุมี ๒ อย่างเหล่านี้ คือ
 สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ฯ^{๒๕}

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายถึงความหมายของนิพพานธาตุทั้ง ๒ อย่างไว้
 ว่า^{๒๖}

^{๒๐} อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๔๗๔/๑๗๕.

^{๒๑} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗๔/๑๗๕.

^{๒๒} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๒๒/๕๑๙.

^{๒๓} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๒๒/๕๑๙.

^{๒๔} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^{๒๕} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๓๑.

^{๒๖} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๖๔ – ๒๖๖.

๑. **สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุปาทิเหลืออยู่หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ ในเวลาที่เสวยอารมณ์ต่างๆ รับรู้สุขทุกข์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า นิพพานท่ามกลางกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ โดยฐานเป็นอารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ นิพพานในข้อนี้ เป็นด้านที่เพ่งถึงผลซึ่งปรากฏออกมาในการรับรู้หรือการเกี่ยวข้องกับโลก คือ สิ่งแวดล้อม ในการดำเนินชีวิตตามปกติของพระอรหันต์ ดังนั้น จึงเล็งไปที่ความหมายของความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะซึ่งทำให้การรับรู้หรือเสวยอารมณ์ต่างๆ เป็นไปด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ขยายความออกไปว่า สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะจิตของพระอรหันต์ซึ่งปลอดโปร่งเป็นอิสระ ไม่ถูกปรุงแต่งบังคับด้วย ราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้พระอรหันต์นั้น ผู้ยังมีอินทรีย์สำหรับรับรู้อารมณ์ต่างๆ บริบูรณ์คืออยู่ตามปกติเสวยอารมณ์ทั้งหลาย ด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของมัน การเสวยอารมณ์หรือ เวทนานั้น ไม่ถูกกิเลสครอบงำหรือชักจูง จึงไม่ทำให้เกิดตัณหาทั้งในทางบวกและทางลบ (ยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ตัดใจ-ขัดใจ) พูดอีกอย่างหนึ่งว่าไม่มีตัณหาที่จะปรุงแต่งภพหรือชักนำไปสู่ภพ (ภพเนตติ) ภาวะนี้มีลักษณะที่มองเห็นได้ ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคือ การเสวยอารมณ์นั้นเป็นเวทนาอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ในตัว เพราะไม่มีสิ่งกัวยึดติดข้องคาใจหรือเงื่อนไขใดๆ ภายในที่จะมารบกวนและอีกด้านหนึ่ง เป็นการเสวยอารมณ์อย่าง ไม่สงบ ไม่อภินันท์ ไม่ถูกครอบงำหรือผูกมัดตัว ไม่ทำให้เกิดการยึดติดหรือมัวเมาเป็นเงื่อนไขต่อไปอีก ภาวะเช่นนี้ ย่อมเป็นไปอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตตามปกติของพระอรหันต์ เป็นเรื่องปัจจุบันเฉพาะหน้า แต่ละเวลาแต่ละขณะที่รับรู้อารมณ์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเรียกว่า ทิฏฐธรรม (แปลว่า อย่างที่เห็นๆ กัน หรือทันตาเห็นในเวลานั้นๆ) ตามความหมายดังที่กล่าวมานี้ นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง จึงต้องเป็นภาวะของพระอรหันต์ที่ยังทรงชีพและดำเนินชีวิตเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกอยู่ตามปกติอย่างที่เห็นๆ กัน และทันตาเห็นเป็นปัจจุบัน^{๒๗}

พระพุทธรูปที่รับรองสุอุปาทิเสสนิพพาน มีดังต่อไปนี้

กตมา จ ภิกขเว สุอุปาทิเสสา นิพพานธาตุ อธิ ภิกขเว ภิกขุ อรหํ โหติ ชีนาสโว วุสิตวา
กตกรณีโย โอหิตภาโร อนุปปตตสทโถ ปริกชีณภวส์โยชโน สมมทญญา วิมุตโต ตสส ติฏฐุนเตว
ปณินทริยานิ เยสํ อวิฆาตตตา มนาปามนาปี ปจฺจนุโกติ สุขทุกขํ ปฏิสเวทติ ตสส โย รากข
โย โทสขโย โมหขโย อย์ วุจจติ ภิกขเว สุอุปาทินเสสานิพพานธาตุ^{๒๘}

ภิกษุทั้งหลาย สุอุปาทิเสสนิพพาน เป็นฉนวน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ชีนาสพ
อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนที่บรรลุแล้ว มี
สังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุยอมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจ
และไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ห้าเหล่าใด เป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย
อินทรีย์ห้าเหล่านั้นของเธอยังตั้งมั่นอยู่นั้นเทียว ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้น
ไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น เราเรียกว่า สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔ - ๒๖๕.

^{๒๘} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

สุอุปาทิเสสนิพพาน จึงหมายถึง สภาวะของพระอรียบุคคลผู้ได้บรรลุความสิ้นกิเลสสาละโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่ยังมีทรงขันธห้าอยู่ ยังครองชีวิตอยู่ตามธรรม ขันธห้าก็ยังคงดำเนินไปตามหน้าที่ของมันอยู่ ความเจ็บปวดป่วยไข้ ความแก่ ซึ่งเป็นธรรมดาของร่างกายก็ยังคงปรากฏแก่ร่างกายอยู่ แต่ความทุกข์ทางจิตนั้นไม่สามารถจะกระทบจิตของท่านได้ เพราะจิตของท่านเป็นสภาวะที่อยู่เหนือผลกระทบจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิงแล้ว และจิตของท่านก็สามารถเข้าสู่สภาวะนิพพานเมื่อใดก็ย่อมได้

๒. อนุปาติเสสนิพพาน แปลว่า ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ หรือนิพพานไม่เกี่ยวข้องกับขันธ ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากเกี่ยวข้องกับขันธ ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะของนิพพานเองล้วนๆ แท้ๆ ซึ่งประจักษ์แก่พระอรหันต์เมื่อประสบการณ์ในกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ สิ้นสุดลง หรือในเมื่อไม่มีการรับรู้ หรือในเมื่อไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้อารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ เหล่านั้น (รวมทั้งอารมณ์ผ่านทางประสาททั้ง ๕ นั้น ที่ยังค้างอยู่ในใจ) ขยายความออกไปว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะนิพพานที่พระอรหันต์ประสบอันเป็นส่วนที่ลึกซึ้งลงไปหรือล้ำเลยออกไปกว่าที่มองเห็นได้ พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์หรือรับรู้ประสบการณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ แล้ว กล่าวคือ หลังจากรับรู้ประสบการณ์หรือเสวยอารมณ์ โดยไม่อภิหนักด้วยตัณหา ไม่เสริมแต่ง คลอเคลียหรือกริมกรุ่นด้วยกิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ (อภิหนักตัณหา) แล้ว อารมณ์หรือประสบการณ์เหล่านั้น ก็ไม่ค้างคาที่จะมีอำนาจครอบงำชักจูงหรือรบกวนอีกต่อไป จึงกลายเป็นของเย็น (สตีภวิสสนติ) คือ สงบราบคาบหมดพิษสงไป ไม่อาจก่อชาติก่อภพขึ้นได้อีก พูดเป็นสำนวนว่า พระอรหันต์มีความสามารถพิเศษที่จะทำให้อารมณ์หรือประสบการณ์ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามา มีสภาพเป็นกลางปราศจากอำนาจครอบงำหน่วงเหนี่ยว กลายเป็นของสงบเย็นอยู่ใต้อำนาจของท่าน พระอรหันต์จึงได้ชื่อที่เป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งว่า สตีภภูตะ หรือ สิตะ แปลว่า เป็นผู้เย็นแล้ว ภาวะที่ประจักษ์โดยปราศจากประสบการณ์เสริมแต่งค้างคาอยู่ หรือภาวะที่ประสบในเมื่อไม่มีอารมณ์ภายนอกค้ำค้ำครองใจหรือคอยรบกวนอยู่เช่นนี้ นับว่าเป็นภาวะชั้นใน ซึ่งอยู่นอกเหนือจากการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก ล้ำเลยไปกว่าระดับการรับรู้ทางอินทรีย์ ๕ พ้นจากกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ที่พัวพันอยู่กับขันธ ๕ เรียกได้ว่า เป็นการเข้าถึงภาวะที่ปราศจากภพหรือไม่มีภพใหม่ ในภาวะเช่นนี้ คือเมื่อไม่มีขันธ ๕ เป็นอารมณ์ ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว ก็จึงจะมีนิพพานเป็นอารมณ์ คือ ประจักษ์หรือประสบนิพพานในฐานะที่เป็นธัมมายนตะ นิพพานในข้อที่สองนี้เป็นด้านที่เพ่งถึงภาวะของนิพพานเองแท้ๆ ที่ประจักษ์แก่พระอรหันต์พ้นจากกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ภายนอก นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตตามปกติ เป็นภาวะที่พูดถึงหรือบรรยายได้เพียงแต่ลักษณะของการเกี่ยวข้องกับนิพพานนั้น ถึงจุดที่ประสบการณ์อย่างที่ว่าที่เข้าใจกัน ซึ่งไม่ใช่นิพพาน สิ้นสุดลง ส่วนภาวะของนิพพานเองแท้ๆ ซึ่งลึกเลยไปกว่านั้น เป็นเรื่องของผู้ประสบและประจักษ์เอง จะรู้และเข้าใจ คือเป็นสันติภูฏิกะ^{๒๙}

^{๒๙} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๖๕ - ๒๖๖.

พระพุทธพจน์ที่รับรองอนุปาติเสสนิพพาน มีดังต่อไปนี้คือ

กตมา จ ภิกขเว อนุปาติเสสา นิพพานธาคู อธิ ภิกขเว ภิกขุ อรหํ โหติ ซีณาสโว วุสิตวา
กตกรรมโย โอหิตกาโร อนุปปตตสทติโก ปริกชีณภวสโยชโน สมมทญญา วิมุตโต ตสส อิว
ภิกขเว สพพเวหิตานิ สตีภวิสสนติ อัย วุจจติ ภิกขเว อนุปาติเสสา นิพพานธาคู^{๓๐}

ภิกษุทั้งหลาย ก็อนุปาติเสสนิพพาน เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ซีณาสพ
อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วปลงภาระแล้วลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุ
แล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบการรับอารมณ์ภายนอกทุกอย่าง
ของภิกษุนั้นไม่มีความสนุกสนาน มีแต่ความสงบเย็น ภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเรียกว่า อนุปาติ
เสสนิพพานธาคู^{๓๑}

อนุปาติเสสนิพพาน จึงหมายถึง สภาวะที่ดับทั้งกิเลสและขันธห้าได้โดยสิ้นเชิง ท่านผู้
ได้บรรลุพระอรหัตผล เรียกว่า ได้บรรลุสุปาติเสสนิพพาน บางท่านเมื่อบรรลุอรหัตผลแล้วก็
ดำรงชีวิตอยู่เป็นระยะเวลาช้านาน บางท่านดำรงอยู่ระยะสั้นแล้วก็ดับขันธห้า พระอรหันต์ดับขันธห้า
ตามระยะเวลาของอายุขัย เรียกว่า บรรลุอนุปาติเสสนิพพาน ได้แก่ การบรรลุนิพพานพร้อมทั้งการดับ
ขันธห้าด้วย ไม่ต้องเวียนว่าย ตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

นอกจากนี้ นิพพานยังสามารถแบ่งออกเป็นประเภทตามอาการที่บรรลุของพระอริยะหรือ
โดยภาวะที่เป็นไปได้อีก ๓ ประเภท คือ^{๓๒}

๑. อนิมิตตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่ไม่มีนิมิต เครื่องหมาย รูปร่าง
สัณฐาน สีสนวรรณะ ใดๆอย่างหนึ่ง พระอริยะบุคคลผู้บรรลุนิพพานนั้น เจริญวิปัสสนากาวนา
พิจารณานามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ก่อนที่จะบรรลุนิพพาน แต่มีอารมณ์หนักไปในอนิจจลักษณะ
พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนกระทั่งบรรลุนิพพาน

๒. อัปณิหิตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา
กล่าวคือไม่มีต้นเหตุความดิ้นรนซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญ
วิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นทุกขลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นทุกข

๓. สุตญุตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่สูญสิ้นจากกิเลสและอุปาทานขันธห้า
ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็น
อนัตตลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา

ดังนั้น นิพพานมีอย่างเดียว แต่มองเป็น ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่ง คือ นิพพานในแง่ของความสิ้น
กิเลส ซึ่งมีผลต่อการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ด้านที่สอง คือ
นิพพานในแง่เป็นภาวะจำเพาะล้วนๆ แห่ๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะของผู้บรรลุ ไม่อาจหยั่งรู้ถึง
ด้วยประสบการณ์ทางอินทรีย์ ๕ เป็นเรื่องนอกเหนือจากประสบการณ์ที่เนื่องด้วยขันธ ๕ ทั้งหมด
อนุปาติเสสนิพพาน คือ นิพพานตามความหมายของนิพพานเองแท้ๆ ล้วนๆ สุปาติเสสนิพพาน คือ

^{๓๐} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๙.

^{๓๑} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๓๑.

^{๓๒} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๗๐/๒๕๕.

นิพพานตามความหมายในทางปฏิบัติเมื่อสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่ออธิบายในอีกนัยหนึ่ง อนุปาติเสสนิพพาน คือ นิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีนิพพานเป็นอารมณ์ สอุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีชั้น ๕ เป็นอารมณ์

๒.๓ ลักษณะเฉพาะของนิพพาน

ในการอธิบายถึงสภาวะหรือลักษณะของพระนิพพาน เท่าที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกพบว่าท่านอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพานเป็นสองลักษณะ คือ การอธิบายในลักษณะลบและลักษณะบวก ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสภาวะของพระนิพพานในลักษณะทั้งสองนั้น กล่าวคือ การอธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ ได้แก่ พระนิพพานในฐานะเป็นอนัตตาและพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ ส่วนการอธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะบวก ได้แก่ พระนิพพานในฐานะเป็นบรมสุข ดังต่อไปนี้คือ

๒.๓.๑ นิพพานในฐานะเป็นอนัตตา

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ นั้นระบุลงไปอย่างชัดเจนว่า นิพพานนั้นเป็นอนัตตา ซึ่งจัดได้ว่าเป็นคำสอนที่ตรงกันข้ามกับศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) ที่สอนว่าวิญญาณ (Soul) มีสภาวะเป็นหนึ่ง เป็นชีวิตเอกภาพ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัตตา (The Self) อัตตานั้นมีฐานะเป็นวิญญาณของจักรวาลที่เรียกว่า วิญญาณสากล (Universal Self) ดำรงอยู่ในฐานะเป็นปฐมเหตุ และเป็นที่ยอมรับของสรรพสิ่ง แต่นิพพานมีสภาวะตรงข้ามเพราะนิพพานมีลักษณะเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สิ่งที่เป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่ง ไม่ได้เป็นที่รวมในขั้นสุดท้ายของสรรพสิ่ง เป็นสภาวะที่เป็นอิสระจากการสร้างและสิ่งที่ถูกสร้างอย่างสิ้นเชิงดังที่ปรากฏในพระคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาดังต่อไปนี้ คือ

อนิจจา สัพพสงขารานํ ทุกขานตตํ จ สงขตา

นิพพานญฺเจว ปณฺณตติ อนตตํ อิติ นิจฺฉยา^{๓๓}

สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

พระนิพพานและบัญญัติเป็นอนัตตา มีวินิจฉัยดังนี้^{๓๔}

พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ กล่าวถึงนิพพานในชื่อของนิโรธอริยสัจจ์ว่าเป็น อนัตตา ดังนี้ “จตุหาการเหติ อนตตภูตฺฐน จตตาริ สจฺจจานิ เอกปฏิเวธานิ... นิโรธสฺส นิโรธภูตฺฐน อนตตภูตฺฐน”^{๓๕} แปลความว่า สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว โดยความหมายว่า อนัตตา โดยอาการ ๔ คือ... นิโรธมีอรรถ คือ นิโรธ เป็นความหมายว่า เป็นอนัตตา^{๓๖}

^{๓๓} วิ.ป. (บาลี) ๘/๘๒๖/๒๒๔.

^{๓๔} วิ.ป. (ไทย) ๘/๘๒๖/๒๒๔.

^{๓๕} ชุ.ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๕๔๖/๔๕๐.

^{๓๖} ชุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๕๔๖/๔๑๑.

นอกจากนี้ ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ท่านก็ระบุชัดถึงพระนิพพานว่ามีสถานะเป็นอนัตตา ดังต่อไปนี้ คือ “สพเพ ฐมาตี นิพพานมปิ อนเต กริตวา วุตตา ฯ อนตตาทิ อวสวตตณฺฐเฐน”^{๓๗} แปลความว่า ธรรมทั้งปวง ธรรมล้วนแต่ทั้งนิพพานเข้าด้วย ชื่อว่า เป็นอนัตตา โดยความหมายว่า ไม่อยู่ในอำนาจ^{๓๘} “ยํ อนิจฺจยจฺ ทุกฺขยจฺ อนตฺตา จาติ เหติ ตีหิ สห นิโรธสจฺจยจฺ สงฺคหิตํ ฯ จตตาริปี หิ อนตฺตา เอว ฯ”^{๓๙} แปลความว่า ในคำว่าสิ่งที่ไม่เที่ยงก็ดี สิ่งที่เป็นทุกข์ก็ดี สิ่งที่เป็นอนัตตาก็ดีนั้น ท่านรวมเอานิโรธสังจะ พร้อมทั้งทุกข์ สมุทัย มรรค ทั้ง ๓ ด้วย แท้จริงสังจะแม้ทั้ง ๔ เป็นอนัตตาทั้งนั้น^{๔๐}

คำว่า นิโรธสังจะ ในที่นี้หมายถึง นิพพาน เป็นชื่อหนึ่งของนิพพาน “นิพพานสฺส จ สฺยญฺญตฺตา อนตฺตตฺตาจ อิมสฺมี ทวเย ปฏฺฐิโณมฺปริยาโย น วุตฺโต ฯ”^{๔๑} แปลความว่า เพราะนิพพานเป็น สฺยญฺญะและอนัตตา ท่านจึงไม่กล่าวคำเรียกเปลี่ยนเป็นตรงข้ามสำหรับสองคำนี้^{๔๒}

คัมภีร์หลายแห่งกล่าวถึงพระนิพพานว่ามีสถานะเป็นอนัตตา โดยใช้คำว่า อตฺตาสฺยญฺญะ ซึ่งแปลว่า สฺยญฺหรือว่างจากอัตตา กล่าวคือ ปราศจากอัตตานั้นเอง เช่น “นิพพานธมฺโม อตฺตสฺเสว อภาวโต อตฺตสฺยญฺญ”^{๔๓} แปลความว่า ธรรมคือนิพพาน สฺยญฺจากอนัตตา เพราะไม่มีอัตตานั้นเอง^{๔๔}

และยังรวมไปถึงสังขตธรรมและอสังขตธรรมอีกด้วย ทั้งสังขตธรรมคือสังขารทั้งหลาย และอสังขตธรรมคือนิพพาน ล้วนปราศจากอัตตาทั้งนั้น “สงฺขตาสงฺขตา ปน สพเพปิ ฐมา อตฺตสฺงขตสฺส ปุคฺคสฺส อภาวโต อตฺตสฺยญฺญติ”^{๔๕} แปลความว่าก็ธรรมทั้งหลายแม้ทั้งปวง ทั้งสังขตะและอสังขตะ (ที่ปัจจัยปรุงแต่งและไม่ปรุงแต่ง) สฺยญฺจากอัตตา เพราะไม่มีตัวบุคคล ที่เรียกว่า อัตตา^{๔๖} “นิพพานํ อคฺคปรมตฺถวเสน สอฺปาทีเสสนูปาทีเสสวเสน จ ทวิธา กตฺวา วุตฺตํ ฯ ตานิ เทว อตฺตตฺตนิย สฺยญฺโต สงฺขารสฺยญฺโต จ สภาคานิ”^{๔๗} แปลความว่า นิพพาน ท่านกล่าวไว้โดยแบ่งเป็น ๒ คือ เป็น อัคคินิพพานกับปรมัตถนิพพานและสอฺปาทีเสส นิพพานกับอูปาทีเสสนิพพาน นิพพานทั้งสองอย่างนั้น เสมอเท่ากัน โดยเป็นสถานะที่สฺยญฺจากอัตตาและสิ่งที่เกิดด้วยอัตตา และโดยสถานะที่สฺยญฺจากสังขาร^{๔๘}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า อริยสังจ ๔ ปราศจากอัตตา โดยเรียกนิโรธสังจ คือ นิพพานว่าอมตบท ดังนี้ คือ

^{๓๗} ปฎิสิ.อ. (บาลี) ๑/๖๘.

^{๓๘} ปฎิสิ.อ. (ไทย) ๑/๖๘.

^{๓๙} ปฎิสิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓๐.

^{๔๐} ปฎิสิ.อ. (ไทย) ๒/๒๓๐.

^{๔๑} ปฎิสิ.อ. (บาลี) ๒/๓๖๙.

^{๔๒} ปฎิสิ.อ. (ไทย) ๒/๓๖๙.

^{๔๓} ปฎิสิ.อ. (บาลี) ๒/๒๘๗.

^{๔๔} ปฎิสิ.อ. (ไทย) ๒/๒๘๗.

^{๔๕} ปฎิสิ.อ. (บาลี) ๒/๒๘๗.

^{๔๖} ปฎิสิ.อ. (ไทย) ๒/๒๘๗.

^{๔๗} ปฎิสิ.อ. (บาลี) -/๒/๒๘๖.

^{๔๘} ปฎิสิ.อ. (ไทย) -/๒/๒๘๖.

จิวสุกสุขตตสุณญ์   ปุริมทวยมติตสุณญมมตปท
 จิวสุกขอตตวิริทโต   มคโค   อิติ สุณญตา เตสุติ”^{๔๙}

อริยสัจจ ๒ ข้อแรก (ทุกข์สมุทัย) สูญจากสภาพที่ยัง-งาม-สุข-อึดตา,
 อมตบ (นิพพาน) สูญจากอึดตา มรรค ปราศจากภาวะที่ยัง-สุข-อึดตา,
 สูญญตา (ความว่าง) ในอริยสัจจ ๔ เหล่านี้ดังกล่าวนี้อ

นิพพานในฐานะเป็นปรมาัตถธรรม จึงมีสถานะเป็นอนัตตา คือ สถานะที่ไร้อัตตาหรือ
 สถานะที่รู้แจ้งชัดว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น และนั่นก็ไม่ใช่อัตตาของเรา ดังข้อความที่ว่า

ยงกิญจิ รูป..... ยา กาจิ เวทนา..... ยา กาจิ สญญา... เย เกจิ สงขาร... ยงกิญจิ วิญญาณ
 อตีตนาคตปจจุปปนน์ อชฌตต์ วา พหิทธา วา โสฬาริกิ วา สุขุมิ วา หินิ วา ปณิตติ วา ยํ ทูเร
 สนติเก วา สพพิ วิญญาณํ เนตํ มม. เนโสหสมสมิ น เมโส อตตาทิ เอเวเมตํ ยถาภูตํ
 สมมปปญญา ย ทฏฐัพพิ^{๕๐}

ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่ง... เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ... สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
 เป็นไปในภายในและภายนอก หยาบและละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้
 เธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น
 นั่น และนั่นไม่ใช่อัตตาของเรา^{๕๑}

เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมด
 นั้นเป็นอนัตตา ก็ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ กล่าวคือ บรรลุนิพพานนั่นเอง ดัง
 ข้อความในอนัตตลักขณสูตรที่ว่า

เอวํ ปสสํ ภิกขเว สุตวา อริยสาวโก รูปสมิปี นิพพิหนติ เวทนายปี นิพพิหนติ สญญาปี
 นิพพิหนติ สงขารेषปี นิพพิหนติ วิญญาณสมิปี นิพพิหนติ นิพพิหนํ วิรชชติ วิราคา วิมุจจติ
 วิมุตตสมิ วิมุตตมิติ ญาณํ โหติ. ชีณา ชาติ วุสิตํ พรหมจริยํ กตํ กรณียํ นาปรํ อิตถตตยาติ
 ปชานาตีติ^{๕๒}

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้
 ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด
 จิตย่อมหลุดพ้น เพื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว
 พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ ทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี^{๕๓}

^{๔๙} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๓/๑๐๒.

^{๕๐} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๑๐๐.

^{๕๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๖๕/๒๒๘ - ๒๒๙.

^{๕๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๖๕/๒๒๘.

^{๕๓} วิ.ม.ห. (บาลี) ๔/๒๓/๒๘.

^{๕๔} วิ.ม.ห. (ไทย) ๔/๒๓/๓๖.

ดังนั้น นิพพานในฐานะปรมาตถธรรม จึงมีสภาวะยังต่ออตตตา กล่าวคือ มีสภาวะเป็นอนัตตา เป็นสภาวะที่ปราศจากตัวตน เป็นสภาวะที่ประจักษ์ด้วยปัญญาว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น และนั่นไม่ใช่อตตตาของเรา”

๒.๓.๒ นิพพานในฐานะสภาวะธรรมที่อธิบายโดยลักษณะปฏิเสธ

การอธิบายถึงนิพพานในอีกลักษณะหนึ่งที่มีปรากฏมากในพระสูตรต่างๆ ก็คือ การใช้ลักษณะปฏิเสธ แม้แต่คำว่า นิพพาน เองก็เป็นคำที่แสดงลักษณะปฏิเสธ เพราะสภาวะของพระนิพพานเป็นสภาวะที่ไม่สามารถพรรณนาได้ โดยโวหารของมนุษย์ และอยู่เหนือหลักของตรรกศาสตร์ ดังนั้น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงถึงพระนิพพาน บางครั้งพระองค์ก็ทรงแสดงในลักษณะปฏิเสธ (Negative Expression) พระเทพเวที กล่าวว่า การอธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ คือการให้ความหมายอันแสดงถึงการละการกำจัด การเพิกถอนภาวะอันไม่ดีไม่งาม ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นประโยชน์ต่างๆ ที่มีอยู่ในวิสัยของฝ่ายวิญญู^{๕๕}

ข้อความในพระสูตรต่างๆ ที่อธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ ดังต่อไปนี้คือ

ข้อความจากขุททกนิกาย อุทานวรรค ความตอนหนึ่งว่า

อตถิ ภิกขเว ตทายตณฺ ํยตถ เเนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสาณญายตณฺ ํ น วิญญาณญายตณฺ ํ น อากิณฺณญายตณฺ ํ น เเนวสญญาณาสญญาตณฺ ํ นาย โลโก น ปโรโลก น อุโภ จนฺทิมสุรียา ตมฺหํ ภิกขเว เเนว อาคตฺติ วาทมฺมि น คตฺติ น รุตฺติ น จุตฺติ น อุปปตฺติ อปฺปติฏฺฐิ อณารมมณฺเณว ตํ เอเสวนโต ทุกขสสาติ^{๕๖}

ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ (อายตนะ) เช่นนั้นมีอยู่ คือ ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม ไม่ใช่ที่มีมีแต่อวกาศอันหาขอบเขตมิได้ ไม่ใช่ที่วิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่ที่ที่ไม่มีอะไรเลย ไม่ใช่ที่มีการรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ ไม่ใช่การรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกหน้า ไม่ใช่ทั้งพระจันทร์และพระอาทิตย์ ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวที่นั่นเป็นที่ไป ที่นั่นเป็นที่มา ที่นั่นเป็นที่ตั้ง ที่นั่นเป็นที่จุด (ตายเพื่อไปเกิดใหม่) ที่นั่นไม่มีฐานรองรับ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีที่สำหรับแขวน นี่และคือที่สุดแห่งทุกข^{๕๗}

ดังนั้น จึงถูกอธิบายโดยลักษณะปฏิเสธ พระพุทธเจ้าจึงทรงปฏิเสธทุกๆ อย่างทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังข้อความที่ว่า “อตถิ ภิกขเว อชาตํ อภุตํ ออกตํ อสงขตํ โน เจ ตํ ภิกขเว อภวิสส อชาตํ อภุตํ ออกตํ อสงขตํ นยฺช ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงขตสฺส นิสฺสรณฺ ํ ปญญาเยถ”^{๕๘} แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ประง

^{๕๕} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๒๓๒.

^{๕๖} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๑๕๘/๒๐๖.

^{๕๗} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๒๐๖.

^{๕๘} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๑๖๐/๒๐๗.

แต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประจักษ์ไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ประจักษ์แล้ว จึงปรากฏ^{๕๙}

อิทมชรมิทมรณํ

อิทมชรมรณปทมโสภํ

อสปตตมสมพารํ

อชลิตมภยํ นิรุปัตตานํ^{๖๐}

นิพพานนี้ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นที่แห่งความไม่แก่ ไม่ตาย ไม่มีความเศร้า
โศก (ทุกข์) ไม่มีคู่แข่ง ไม่เปียดเสียดยัดเยียด ไม่มีความพลั้งพลาด ไม่มี
ภัย ไม่มีความเดือดร้อน^{๖๑}

อิธ ภิกษเว เอกจโจ อุตตนา ชาติธมโม สมานโน ชาติธมเม อาทีนํ วิทิตวา อชาตํ อนุตตรํ
โยคกุเขมํ นิพพานํ ปรีเยสตี ฯลฯ อชรั อนุตตรํ โยคกุเขมํ นิพพานํ ปรีเยสตี ฯลฯ อพฺยาธิ
อนุตตรํ โยคกุเขมํ นิพพานํ ปรีเยสตี ฯลฯ อมตํ อนุตตรํ โยคกุเขมํ นิพพานํ ปรีเยสตี ฯลฯ อโสภํ
อนุตตรํ โยคกุเขมํ นิพพานํ ปรีเยสตี ฯลฯ อสงกิลิฏฺฐํ อนุตตรํ โยคกุเขมํ นิพพานํ ปรีเยสตี^{๖๒}

ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ที่จะต้องเกิดแน่นอน เมื่อรู้ด้วยตนเองถึงโทษในการ
เกิดนั้น จึงแสวงหาพระนิพพานอันไม่เกิด เป็นแดนเกษมจากโยคะ (มีความปลอดภัยสูงสุด) อัน
ยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหานิพพาน อันไม่ชรา เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึง
แสวงหานิพพาน อันไม่มีพยาธิ (ไม่มีการป่วยไข้) เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ
จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่ตาย เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระ
นิพพาน อันไม่มีความโศก เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน
อันไม่มีกิเลสเครื่องทำให้เศร้าหมอง เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม^{๖๓}

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ข้อที่ ๓ คือ นิโรธ ซึ่งแปลว่า ความดับทุกข์นั้น ทรง
หมายถึง พระนิพพาน เพราะเมื่อสาเหตุแห่งทุกข์ กล่าวคือ ตัณหาหมดไปแล้ว ทุกข์ทั้งปวงก็จะหมดไป
ด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะตัณหาเป็นรากเหง้าของทุกข์ การดับตัณหาจึงเป็นการดับทุกข์ นิพพานใน
ลักษณะนี้จึงปฏิเสธตัณหา คือ ทำลายรากเหง้าของทุกข์ ก็เป็นการอธิบายถึงลักษณะปฏิเสธของพระ
นิพพานอีกลักษณะหนึ่ง คือ เป็นสภาวะที่ทำให้ลายตัณหา ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรว่า

มนทิสถโยชโน โลโก

วิตกกสส วิจาร์ณา

ตณฺหาย วิปฺปหาเนน

นิพฺพานํ อิติ วุจฺจตี^{๖๔}

^{๕๙} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๗๖.

^{๖๐} ขุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๔๗๔/๕๐๖.

^{๖๑} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๔/๔๔๒.

^{๖๒} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๑๕/๓๑๖.

^{๖๓} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๑๕/๒๒๑.

^{๖๔} ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๔๓๗/๕๔๗.

ชาวโลก มีความเพลิดเพลนเป็นเครื่องผูกมัดไว้ เมื่อมีวิตก
(ความคิด) ก็ย่อมมีวิจารณ์ (ความคิดไปเรื่อยๆ) ที่เรียกว่า นิพพาน
เพราะละตัณหาเสียได้^{๖๕}

ตณฺหุขโย หิ ราธ นิพฺพานํ ฯ^{๖๖} ราชะ จริงๆ แล้ว นิพพาน ก็คือ การสิ้นตัณหา^{๖๗} เอวเมตํ
ยถาภูตํ สมมปฺปญฺญา ยสฺสโต ภวตณฺหา ปหียติ วิภวตณฺหาภินฺนุหติ ฯ สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา
อเสสวिरาคนโรโร นิพฺพานํ ฯลฯ^{๖๘}

คนที่รู้ว่า สิ่งนี้ (ขันธ ๕) ตามเป็นจริงด้วยปัญญาแท้ ก็จะละความอยากในภพ (การเกิดหรือ
การอยู่ในโลก) ทั้งไม่ยินดีในวิภวตัณหา (ความอยากได้การไม่มี ไม่เป็น การอยากในชีวิตจบลง)
ความดับสนิทเพราะไม่มีกิเลสเหลือเลย เพราะตัณหาหมดไปโดยสิ้นเชิง เรียกว่านิพพาน^{๖๙}

การอธิบายลักษณะในแง่ปฏิเสชของนิพพานอีกประการหนึ่ง คือ การอธิบายว่า นิพพาน
เป็นเครื่องทำลายกิเลส ๓ อย่าง คือ ราคะ โทสะ และโมหะ ดังข้อความที่ว่า “โย โข อาวุโส รากฺขโย
โทสฺกฺขโย โมหฺกฺขโย อิทํ วุจฺจติ นิพฺพานนฺติ ฯ”^{๗๐} ผู้มีอายุ ความสิ้นราคะ (ความรัก) ความสิ้นโทสะ
(ความเกลียด) ความสิ้นโมหะ (ความไม่รู้จริง) นี้แหละ เรียกว่า นิพพาน^{๗๑} “กิสฺส นฺโฆ เอตํ ภนฺเต
อริวณฺํ รากฺวินโย โทสฺวินโย โมหฺวินโยติ ฯ นิพฺพานธาคฺยา โข เอตํ ภิกฺขุ อริวณฺํ รากฺวินโย โทสฺวินโย
โมหฺวินโยติ ฯ อาสวณฺํ ขโย เตน วุจฺจตีติ ฯ”^{๗๒} คำนี้ คือ การกำจัดราคะ การกำจัดโทสะ การกำจัด
โมหะ เป็นชื่อของอะไรหนอ ฯ (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ภิกษุ คำนี้คือ การกำจัดราคะ การ
กำจัดโทสะ การกำจัดโมหะ เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า ธรรมเป็นที่สิ้น
อาสวะ^{๗๓}

การอธิบายถึงนิพพานโดยลักษณะปฏิเสชอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ การพูดถึงนิพพาน โดยใช้คำ
ว่า อมตธรรม (ธรรมอันไม่ตาย) เพราะนิพพานเป็นสภาวะที่ทำให้หลายอาสวะกิเลสทั้งหลายซึ่งเป็นผลให้
ไม่มีการเกิดใหม่ การแก่ และการตายอีก เรียกว่า เป็นการบรรลุมตะ (ความไม่ตาย) ดังข้อความว่า
“โย โข ภิกฺขุ รากฺขโย โทสฺกฺขโย โมหฺกฺขโย อิทํ วุจฺจติ อมตํ ฯ”^{๗๔} แปลความว่า ภิกษุ การสิ้นราคะ
การสิ้นโทสะ การสิ้นโมหะ นี้แหละเรียกว่า อมตะ (ความไม่ตาย)^{๗๕}

^{๖๕} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๗/๔๙๐.

^{๖๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๖๗/๒๓๓.

^{๖๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๖๗/๑๙๒ - ๑๙๓.

^{๖๘} ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๘๔/๑๒๒.

^{๖๙} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๑๐๕ - ๑๐๗.

^{๗๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๙๗/๓๑๐.

^{๗๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๙๗/๒๘๗.

^{๗๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๑/๙ - ๑๐.

^{๗๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑/๗.

^{๗๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๒/๑๐.

^{๗๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๒/๗ - ๘.

ลักษณะปฏิเสธอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การอธิบายนิพพานในฐานะเป็น อสังขตธรรม กล่าวคือ สภาวะที่ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง (สภาพที่ไม่เกิดขึ้นเพราะองค์ประกอบต่างๆ) ส่วนโลกและสิ่งที่มีอยู่ในโลกเป็นสังขตธรรม คือ สภาวะที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นเพราะองค์ประกอบต่างๆ นิพพาน ซึ่งเป็นอสังขตธรรมจึงเป็นเครื่องสลัดออกจากโลก (ทำให้เราไปให้พ้นจากโลก) ดังข้อความว่า

อนิจจา วต สงขารานา อุปปาทวยธมมิโน
 อุปปชชิตวานา นิรุชฌนตติ เตสํ วูปสโม สุโข^{๗๖}

สังขาร (สิ่งที่เกิดขึ้นเพราะองค์ประกอบต่างๆ) ทั้งหลาย ไม่เที่ยงแท้ ธรรมดาของสังขารก็คือ เกิดขึ้นและเสื่อมไป เมื่อมันเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปสงบสังขารเหล่านั้นเป็นสุข (เมื่อเราทำให้สังขารเหล่านั้นไม่เกิดขึ้นและไม่เสื่อมไปได้ ก็จะมีความสุข)^{๗๗}

“อิทมปิ โข ฐานัน ทุททสํ ยทิตํ สัพพสงขารสมโถ สัพพูปนิธิปฏินิสสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรธํ นิพพานํ”^{๗๘} ความว่า สถานภาพนี้ก็พบได้ยาก คือ การที่สังขารทั้งปวงไม่เกิดไม่ดับ การทิ้งอุปธิ (รากฐานของการ เกิดใหม่) การสิ้นตัณหา การสิ้นราคะ การที่ดับ (ซึ่งทั้งหมดนี้) คือ นิพพาน^{๗๙}

ลักษณะปฏิเสธของพระนิพพานอีกประการหนึ่ง คือ เป็นสภาวะที่ดับรอบของสิ่งทั้งหลาย ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตธรรม) ดังข้อความที่ว่า

อภทิ กายเ นิโรธิ สญญา เวทนาปิตทหุสฺ สัพพา
 วูปสมิสฺสุ สงขารานา วิญญาณํ อตถมาคมา^{๘๐}

รูป (กาย) ได้แตกสลายไปแล้ว สัญญา (การรู้โดยผ่านประสาทรับความรู้สึก) ก็ดับลง แม้เวทนามก็มอดไหม้โดยสิ้นเชิง สังขาร (องค์ประกอบที่ทำหน้าที่เตรียมการให้แก่วิญญาณ) สงบระงับสนิทไป แม้วิญญาณ (ตัวทำหน้าที่แยกแยะ) ก็มาถึงจุดหมายที่ประสงค์แล้ว^{๘๑}

ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงการสนทนาระหว่างพระสารีบุตรกับอัมมปาตทกปริพพาชก ซึ่งแสดงถึงลักษณะปฏิเสธของพระนิพพานไว้ว่า

^{๗๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๖๒๓/๒๓๒.

^{๗๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๒๓/๒๒๑.

^{๗๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๕๕/๒๐๐.

^{๗๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕๕/๑๙๑ - ๑๙๒.

^{๘๐} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๑๗๗/๒๒๗.

^{๘๑} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๗๗/๑๙๐ - ๑๙๑.

เอกมนต์ นิสินโน โข ธมฺมุปาทโก ปริพพาชโก อายสฺมนตฺ สารีปุตฺตํ เอตทโวจ นิพพานํ
นิพพานนฺติ อาวุโส สารีปุตฺต วุจฺจติ กตมํ นุ โข อาวุโส นิพพานนฺติ ฯ โย โข อาวุโส รากฺขโย
โทสฺกฺโข โมหฺกฺโข อิทํ วุจฺจติ นิพพานนฺติ^{๘๒}

ปริพพาชก ชื่อว่า ธมฺมุปาทกะ นั่ง ณ ส่วนหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคำนี้กะท่านพระสารีบุตรว่า
สารีบุตรผู้มีอายุที่เรียกว่า นิพพาน นิพพานนี้ นิพพานเป็นไฉน ฯ (ท่านพระสารีบุตรตอบว่า)
ผู้มีอายุ นิพพาน คือ สภาวะเป็นที่ดับไปแห่งกิเลส คือ รากะ โทสะ โมหะ^{๘๓}

คำตอบของท่านพระสารีบุตร แสดงให้เห็นว่า นิพพานคือสภาวะเป็นที่ดับโดยสิ้นเชิงของ
กิเลส คือ รากะ โทสะ และโมหะ คำว่า สภาวะเป็นที่ดับ แสดงให้เห็นถึงลักษณะปฏิเสธของพระ
นิพพาน การอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพาน ในลักษณะปฏิเสธที่ปรากฏชัดเจนในพระไตรปิฎก คือ
การใช้คำศัพท์ที่แสดงถึงลักษณะปฏิเสธ กระจายอยู่มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังยุตต
นิกาย สฬายตนวรรค^{๘๔} มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก^{๘๕} และ อังคุตรนิกาย จตฺตกนิบาต^{๘๖} ดังต่อไปนี้

อกณฺหอสฺสูกฺก ไม่ดำไม่ขาว (ไม่จำกัดชั้นวรรณะ, ไม่เป็นบุญเป็นบาป)	อกิญฺจน ไร้กังวล
อกต ไม่มีใครสร้าง	อจฺจุต ไม่เคลื่อน, ไม่ต้องจากไป
อกุโตภย ไม่มีภัยแต่ที่ไหน	อชาต ไม่เกิด
อชร, อชฺชฺชฺร ไม่แก่, ไม่คร่ำคร่า	อนนฺต ไม่มีที่สุด
อนต ไม่โอนเอนไป, ไม่มีต้นหา	อนาปร ไม่มีอื่นอีก
อนาทาน ไม่มีการถือมั่น	อนาสว ไม่มีอาสวะ
อนาลย ไม่มีอาลัย	อนิตฺก ไม่มีสิ่งเป็นอันตราย
อนิทสฺสน ไม่เห็นด้วยตา	อปฺโลกิต (น) ไม่พึง, ไม่เสื่อมสลาย
อนุตฺตร ไม่มีอะไรยิ่งกว่า	อมต ไม่ตาย
อภย ไม่มีภัย	อพฺภุต ไม่เคยมีไม่เคยเป็น
อโสมฺสมฺม ไม่เสื่อมสูญ	อพฺยาปฺชฺม ไม่มีความเบียดเบียน
อพฺยาธิ ไม่มีโรคเบียดเบียน	อสงฺกิลิฏฺฐ ไม่เศร้าหมอง
อภุต ไม่กลายเป็น	อสงฺขต ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง
อสงฺกูปฺป ไม่ห้วนไหว	อโศก ไม่มีความโศก
อสงฺหฺร ไม่คลอนแคลน	ตณฺหฺกฺขย ภาวะสิ้นต้นหา
อาโรคฺย ไม่มีโรค	ทฺททส เห็นได้ยาก
ทฺกฺกขฺย ภาวะสิ้นทุกข์	นิพฺพุติ ความดับเข็ญเย็นใจ
นิปฺปปฺญจ ไม่มีกิเลสเครื่องเน้นซ้ำ	ปสฺสทฺธิ ความสงบระงับ
นิโรธ ความดับทุกข์	

^{๘๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๙๗/๓๑๐.

^{๘๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๙๗/๒๘๗.

^{๘๔} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๒๖/๓๓๒.

^{๘๕} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๒๖/๓๓๒.

^{๘๖} อง.จตฺตก (ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๓๔.

มุตติ ความพ้น

วิรัช ไม่มีธุลี

สุทฺตส เห็นได้ยากยิ่ง

โมกฺข ความพ้นไปได้

วิราคะ ความจางคลายหายติด

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต) ได้แสดงถึงคำที่แสดงความหมายในลักษณะปฏิเสธของนิพพานไว้ เป็นหมวดหมู่ดังต่อไปนี้

อกฺขร ไม่รู้จักสิ้น, ไม่พินาศ

อจล ไม่หวั่นไหว

อนุปปาท ความไม่เกิด

อมรณ ไม่ตาย

อสปตฺต ไม่มีข้าศึก

เกวล ไม่กลัวระคน, สมบูรณ์ในตัว

ปฏิปัสสฺสฺส ทิ ความสงบระงับ, เยือกเย็น

วุปสม ความเข้าไปสงบ

อชฺลิต ไม่ปลั่งพลาด

อนารมมณ ไม่ต้องอาศัยสิ่งยึดเหนี่ยว

อปวคฺค ปราศจากสังขาร, พ้นสิ้นเชิง

อรูปร ไร้รูป, ไม่มีทรวดทรงสัณฐาน

อสมพาท ไม่คับแคบ, ไม่ข้องขัด

นิรุปตาป ไม่มีความเดือดร้อน

ปหาน การละกิเลส

วิภฺวณฺณ ภาวะพ้นวิภฺวณฺณ, ปราศจากวิภฺวณฺณ^{๘๗}

นอกจากนี้ในพระสูตรต่างๆ ยังมีพุทธดำรัสที่แสดงถึง พระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ ในโอกาสที่ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลต่างๆ ดังต่อไปนี้

ทุทฺทสฺส อนนฺตํ นาม

ปฏิวิทฺธา ตณฺหา ซานโต

ธรรมดว่า อนนฺตะ (ภาวะที่ไม่โน้มไปหาภพ คือไม่มีต้นหาได้แก่นิพพาน) เป็นของเห็นได้ยาก, สัจจะ มิใช่สิ่งที่เห็นได้ง่ายเลย, ข้าแรกตณฺหาได้แล้ว, เมื่อรู้ อยู่ เห็นอยู่ (ซึ่งสัจจะ) ย่อมไม่มีอะไรค้างใจเลย (ไม่มีอะไรที่จะติดใจกังวล)^{๘๘}

วิญญานํ อนิทฺตสนํ

เอตถ อาโปจ ปฐฺวี จ

เอตถ ทิพฺพจ รสฺสณฺจ

เอตถ นามณฺจ รูปณฺจ

วิญญานฺสฺส นโรเรน

น ทิ สจฺจํ สฺทสฺสนํ

ปสฺสโต นตฺถิ กิณฺจนนฺตํ^{๘๙}

อนนฺตํ สพฺพโต ปภํ

เตโช วาโย น คาเชติ

อนฺนํ ญลํ สุภาสภํ

อเสสํ อฺปฺรชฺชณฺติ

เอตฺถเอตํ อฺปฺรชฺชณฺตีติ^{๙๐}

ภาวะที่พึงรู้ได้ (วิญญาน) มองด้วยตาไม่เห็น เป็นอนันต์ เข้าถึงได้ทุกด้านที่นี้อาโป ปฐฺวี เตโช และวาโย ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ที่นี้ ยาว

^{๘๗} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๓๕.

^{๘๘} ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๙/๒๐๗.

^{๘๙} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๓๖.

^{๙๐} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๕๐/๒๘๓.

สั้น ละเอียด หยาบ งามไม่งามก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ที่นี่ นาม และรูปดับ
ไปหมดไม่เหลือ เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับที่นี่^{๙๑}

... นิสิตตสส จลิต์ อานิสิตตสส จลิต์ นตถิ จลิตเต อสตี ปสสทฐิ ปสสทฐิยา สตี รติ น โหตี รติ
ยา อสตี อาคตติคตติ น โหตี อาคตติคตติยา อสตี จุตูปปาโต น โหตี จุตูปปาเต อสตี เนวิช น หุรี น
อุภยมนตเร เอเสวนโต ทุกขสส^{๙๒}

ยังอิงอยู่ จึงมีการสั้นไหว ไม่อิงแล้ว ก็ไม่มีการสั้นไหว เมื่อการสั้นไหวไม่มี ก็นิ่งสนิท เมื่อนิ่ง
สนิท ก็ไม่มีการโอนเอน เมื่อไม่มีการโอนเอน ก็ไม่มีการมาการไป เมื่อไม่มีการมาการไปก็ไม่มีการ
การจติและอุบัติ เมื่อไม่มีการจติและอุบัติ ก็ไม่มีที่ภพนี้ ไม่มีที่ภพโน้น ไม่มีในระหว่างภพทั้งสอง
นั้นแหละคือจุดจบของทุกข^{๙๓}

๒.๓.๓ นิพพานในฐานะเป็นบรมสุข

สภาวะหรือคุณลักษณะของนิพพานอีกประการหนึ่งที่ได้รับการอธิบายไว้ในพระไตรปิฎก
และอรรถกถาหลายแห่ง ก็คือ นิพพานในฐานะเป็นสภาวะของความสุข เป็นสภาวะสงบเย็นและสิ้นสุด
ความกระวนกระวายอันเนื่องมาจากความคลายกำหนดยินดี เพราะอำนาจของความอยาก

บรรดาความสุขในโลกทั้ง ๓ คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก พระพุทธองค์ตรัสว่า
เป็นความสุขที่ตั้งอยู่บนเงื่อนไข เป็นโลกียสุข ไม่ใช่ความสุขแท้ ที่เรียกว่า สุขที่เจือทุกข์ (ทุกขมิสส
สุข) เพราะความสุขเหล่านั้นต่างตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ กล่าวคือ อนิจจลักษณะ ความไม่เที่ยง
ทุกขลักษณะ ความเป็นทุกข์ และอนัตตลักษณะ ความเป็นสภาวะ ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจ เป็น
ความสุขที่ประกอบไปด้วยความเปลี่ยนแปลง แต่ด้วยอำนาจของอวิชชา คือความไม่รู้ จึงทำให้ปุถุชน
ผู้ไม่เห็นแจ้งอันปัญญาอันแท้จริงเข้าใจว่า เป็น ความสุข

พระนิพพานเป็นอสังขธรรม เป็นสภาวะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงเป็นสภาวะที่ไม่ตกอยู่
ใต้อำนาจของเงื่อนไข เป็นสภาวะที่อยู่เหนือไตรลักษณ์ ปราศจากกิเลสเครื่องทำให้เราร้อนทั้งปวง อัน
ได้แก่ ราคะศิ ความเราร้อนเพราะราคะ โทสะศิ ความเราร้อนเพราะโทสะ โมหะศิ ความเราร้อน
เพราะโมหะ จึงเป็นสภาวะที่สงบเย็น ไม่มีความเราร้อน ความกระวนกระวายความหิวกระหายด้วย
อำนาจของกิเลส เป็นสภาวะแห่งความสุขที่แท้จริง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ยถจ กามสุขํ โลเก ยถจิทํ ทิวียํ สุขํ
ตณฺหกุขยสุขสส เต กลํ นคฺชนติ โสฬสินฺติ^{๙๔}

กามสุขในโลกและสุขอันเป็นทิพย์ (สุขในเทวโลก) ย่อมไม่ถึง
เสี้ยวที่ ๑๖ แห่ง สุขคือความสิ้นตัณหา^{๙๕}

^{๙๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๕๐/๓๒๙.

^{๙๒} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๖๑/๒๐๘.

^{๙๓} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๓๖.

^{๙๔} ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๘๗ - ๘๘.

^{๙๕} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๗๕ - ๗๖.

พระสารีบุตรเรียกความสุขที่เกิดจากการดับกิเลสว่า อเวทิตสุข กล่าวคือ นิโรธสมบัติสุข สุขที่เกิดจากการดับกิเลส เป็นสุขที่ไม่เป็นเวทนาหรือสุขที่ไม่มีการเสวยอารมณ์ เป็นความสุขในระดับสมาธิ เป็นสุขที่สูงที่สัญญาและเวทนาดับไป เป็นความสุขแท้จริงที่เกิดขึ้นพร้อมกับการขจัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง โดยท่านกล่าวจำแนกสุขออกเป็น ๓ ชนิด คือ เวทิตสุข สุขที่เป็นเวทนา เป็นสุขที่มีการเสวยอารมณ์ เป็นสุขที่เกิดจากการสัมผัสของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (อารมณ์) หรือเรียกว่า กามสุข ประการหนึ่ง ญาณสุข สุขที่เกิดจากญาณหรือสุขที่เป็นผลของญาณ ประการหนึ่ง และอเวทิตสุข สุขที่ไม่เป็นเวทนา ไม่มีการเสวยอารมณ์ เป็นสุขที่เกิดจากการดับอาสวะทั้งปวง

ปุณ จ ปรี อาวุโส ภิกขุ สัพพโส เนวสณฺณานาสณฺญาตณฺ์ สมตฺตีกมฺมสณฺญาเวทิต-
นิโรธํ อูปสมปชช วิหริติ ปณฺญาปสฺส ทิสฺวา อาสฺวา ปริกฺขิณา โหนฺติ อิมินาปิ โข เอตํ อาวุโส
ปริยาเยน เวทิตพฺพํ ยถาสุขํ นิพพานนฺติ^{๙๖}

ผู้มีอายุ ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุบรรลุสัญญาเวทิตนิโรธ เพราะก้าวเลยแนวสัญญา
สัญญาตนณานไปโดยประการทั้งปวง อาสวะทั้งหลายของเธอสิ้นรอบแล้ว เพราะเห็นด้วย
ปัญญาผู้มีอายุ นิพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายเมื่อนั้น^{๙๗}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีพุทธภาษิตอีกมากมายที่แสดงถึง ภาวะเป็นบรมสุขของนิพพาน
โดย พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงภาวะแห่งการสิ้นกิเลส ความกระวนกระวาย และความเร่าร้อน ว่าเป็น
ภาวะที่เป็นความสุข ดังข้อความว่า

สุสุขํ วต ชีวาม	อาตุเรสุ อนาตุรา
อาตุเรสุ มนุสฺเสสุ	วิหราม อนาตุรา ฯ
สุสุขํ วต ชีวาม	อุสฺสเกสุ อนุสฺสกา
อุสฺสเกสุ มนุสฺเสสุ	วิหราม อนุสฺสกา ฯ
สุสุขํ วต ชีวาม	เยสนโน นตฺถิ กิญจัน
ปิตี ภกฺขา ภวิสฺสาม	เทวา อภิสฺสรา ยถา ^{๙๘}

ในหมู่มนุษย์ผู้มีความกระวนกระวาย พวกเราไม่มีความกระวนกระวาย
ย่อมอยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีความกระวนกระวาย พวกเราย่อม
อยู่ปราศจากความกระวนกระวายฯ ในหมู่มนุษย์ผู้มีความขวนขวาย พวกเรา
ไม่มีความขวนขวายฯ พวกเราไม่มีกิเลสเป็นเครื่องทำให้กังวล ย่อมอยู่เป็นสุข
จริงหนอ พวกเราจักเป็นผู้มีปิติเป็นภักษาหาร เหมือนกับเหล่าอภิสสร
พรหม^{๙๙}

นตฺถิ รากฺสโม อคฺคิ	นตฺถิ โทสฺสโม กฺลิ
นตฺถิ ขนฺธาทิสฺสา ทุกฺขา	นตฺถิ สนฺติปรี สุขํ

^{๙๖} อง.นวก. (บาลี) ๒๓/๒๓๘/๔๓๓.

^{๙๗} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๓๘/๓๘๓ - ๓๘๖.

^{๙๘} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๔๑ - ๔๒.

^{๙๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๕.

ชิงจฉา ปรมา โรคา   สงขารา ปรมา ทุกขา
 เอต์ ญตวา ยถาญต์   นิพพานํ ปรมํ สุขํ ^{๑๐๐}

ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เสมอด้วยชั้น ๕ ไม่มี สุขเสมอด้วยความสงบไม่มีฯ ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เพราะรู้ความจริงข้อนี้ (คนฉลาดจึงทำนิพพานให้แจ้ง) เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ^{๑๐๑}

ปวิเวกรสํ ปิตวา   รสํ อุปสมตฺส จ
 นิทฺทโร โหติ นิปฺปาโป   ฌมฺมปีติ รสํ ปิวํ ^{๑๐๒}

บุคคลเมื่อลิ้มรสแห่งวิเวกและรสแห่งนิพพานอันสงบ เมื่อดื่มรสแห่งความอิ่มเอิบในธรรม ย่อมปราศจากบาปและความร้อนรน

โครงสร้างหลักของคำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า ก็คือ วิธีการนำออกจากทุกข์ เมื่อความทุกข์ถูกกำจัดออกได้แล้ว ความสุขจึงเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นตามมา ดังนั้น ผลจากการได้บรรลุพระนิพพาน ก็คือ ความสุข ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

สุโข วิเวโก ตุมฺหฺสฺส   สุตฺตมฺมสฺส ปสฺสโต
 อพฺยาปชฺชํ สุขํ โลกเ   ปาณญฺเตสุ สณฺญโม
 สุขา วิราคตา โลกเ   กามานํ สมตฺกโก
 อสฺมิมานสฺส วินโย   เอต์ เว ปรมํ สุขํ ^{๑๐๓}

ความสงบเป็นสุขของผู้สันโดษ มีธรรมปรากฏแล้ว ความไม่พยายาม คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความปราศจากความกำหนัด คือ การก้าวเลยกามทั้งหลายไปเสียได้ เป็นสุขในโลก การกำจัดอัสมิมานะ (ความคิดว่า มีตัวเรา ตัวฉัน) เสียได้นั้นแลเป็นสุขอย่างยิ่ง

ลักษณะอีกประการหนึ่ง que แสดงถึงสภาวะเป็นบรมสุขของพระนิพพาน ก็คือ การเปล่งคำอุทานหลังจากได้บรรลุพระนิพพานแล้วของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งคำอุทานนั้นแสดงให้เห็นถึงสภาวะความสุขที่ท่านเหล่านั้นได้รับหลังจากได้ทำลายกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะแล้ว ดังข้อความที่ว่า

สุขํ วต ตสฺส น โหติ กิณฺจิ
 สงฺขาตมฺมสฺส พหุสฺสฺตสฺส
 สกิณฺจนํ ปสฺส วิหฺลญฺจมานํ
 ชโน ชนมฺหิ ปฏิพนฺธโรโป ^{๑๐๔}

^{๑๐๐} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๑๐๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๖.

^{๑๐๒} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๑๐๓} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๕๗/๘๖๑.

^{๑๐๔} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๕๕/๙๐.

ความสุขย่อมมีแก่ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องทำให้กังวล มีธรรมนับได้แล้ว (บรรลุมรรค ๔ ผล ๔) เป็นพหูสูต ท่านจงดู คนที่มีกิเลสเครื่องทำให้กังวลเดือดร้อนอยู่ คนที่มีจิตใจปฏิบัติต่อกันย่อมเดือดร้อนรำไป

สุชีโน วต เย อภิญา
เวทคุโน ทิ ชนา อภิญา
สกีณณํ ปสส วิหณฺณมานํ
ชโน ชนมฺหิ ปฏิพทฺจิตโต^{๑๐๕}

คนผู้ชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องทำให้กังวล คือ คนผู้ถึงพระเวท (อริยมรรคญาณ) เท่านั้นมีความสุขแท้ ท่านจงดู คนผู้ที่มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่ คนผู้มีจิตใจปฏิบัติต่อกันย่อมเดือดร้อนรำไป

ยสสนฺตรโต น สนฺติ โกปา
อิติ ภาวภวญ วิตฺตวโต
ตํ วิคตํ ภยํ สุชี อโสภํ
เทวา นานุภวฺนติ ทสสนายาติ^{๑๐๖}

พระอริยะผู้ไม่มีความหงุดหงิดภายในใจผ่านพ้นจากสิ่งที่จะเป็นและจะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านปราศจากภัย มีแต่สุข ไม่มีความโศก เทวดาก็ไม่สามารถมองใจท่านได้ถึง

ยสฺส เสลฺลปมํ จิตฺตํ รุติ นานุกมฺปติ
วิรตฺตํ รูปนียเยสุ โกปเนยเย น กปฺปติ
ยสฺเสวํ ภาวิตฺตํ จิตฺตํ กุโต ตํ ทุกฺขเมสฺสตี^{๑๐๗}

บุคคลมีจิตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขาคือ ไม่กำหนดในอารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่โกรธเคืองในอารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธเคือง อบรมจิตมาดีแล้ว จะมีความทุกข์แต่ที่ไหน

อติเจตโส อปฺปมชฺชโต มุณีโน โมนปเลสุ ลิกฺขโต
โสกา น ภวฺนติ ตาทิโน อุปสนฺตสฺส สทา สตีมโต^{๑๐๘}

พระมุณีผู้มีจิตมั่นคง ไม่ประมาท ศึกษาอยู่ในโมโนยปฏิบัติบะ โดยการไม่พูด) มีจิตไม่หวั่นไหวสงบระงับมีสติอยู่เสมอ ย่อมไม่มีความเศร้าโศก

ยํ ชีวิตํ น ตปติ มรณฺนิเต น โสจติ
สเจ ทิฏฺฐูปาทิ อีโร โสภมชฺฌเน น โสจติ

^{๑๐๕} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๕๗/๙๒.

^{๑๐๖} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๖๕/๑๐๑.

^{๑๐๗} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๙๖/๑๓๒.

^{๑๐๘} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๑๐๑/๑๓๗.

อุจฉินนภวตณหสส   สนตจิตตสส ภิกขุโน
 วิกิขีโณ ชาตีสัสโร   นตถิ ตสส ปุนพภโว^{๑๐๙}

เพราะบุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เดือดร้อน ในเวลาใกล้ตาย ก็ไม่เศร้า
 โศก เห็นอมตบท (นิพพาน) เป็นนัยปราศรัย ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลาง
 เหล่าสัตว์ที่เศร้าโศก ภิกษุผู้ตัดภวตัณหาได้เด็ดขาดแล้ว มีจิตสงบ มีชาติและ
 สงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) สิ้นไปแล้วไม่ต้องเกิดอีกต่อไป

“สุสุขํ วัต นิพพานํ ยตถิทํ เอวรูปํ ทุกขํ น วิชชตี”^{๑๑๐} แปลความว่า พระนิพพานเป็น
 ความสุขอย่างแท้จริง เพราะความทุกข์เช่นนี้ไม่มีในพระนิพพาน

การอธิบายถึงพระนิพพานในฐานะที่เป็นบรมสุขอีกประการหนึ่ง ก็คือ การอธิบายโดยใช้
 คำว่าสงบ (สนธิ) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับคำว่า สุข ความสงบนี้เกิดขึ้นจากการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ
 ได้อย่างสิ้นเชิง ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรต่อไปนี้ “นตถิ สนติปริ สุข”^{๑๑๑} สุขที่เหนือกว่าความ
 สงบไม่มี

เมตตาวิหารี โย ภิกขุ   ปสนโน พุทธสาสนเ
 อธิคจเณ ปทํ สนตํ   สงขารุปสมํ สุขํ^{๑๑๒}

ภิกษุที่อยู่ด้วยเมตตาเป็นอาภิน เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ควรบรรลุถึง
 ที่อันสงบนิ่งของสังขาร มีแต่ความสุข

ฉนทราควิริตโต โส   ภิกขุ ปณญานวา อธิ
 อชมคคา ปทํ สนตํ   นิพพานปทมจจตุต^{๑๑๓}

ในโลกนี้เอง ภิกษุนั้นมีปัญญาารู้แจ้งเห็นจริง ไม่ติดในฉันทราคะ ได้บรรลุ
 ถึงที่ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นอมตะ มีแต่ความสงบ คือ พระนิพพาน

ความสงบจึงเป็นลักษณะหนึ่งที่ใช้แสดงถึงภาวะเป็นบรมสุขของพระนิพพาน จะเห็นได้
 จากการพรรณนาถึงการกระทำกิริยาต่างๆ ของพระอรหันต์ผู้ได้บรรลุพระนิพพาน ส่วนมากมักใช้คำ
 ว่า สงบ ดังข้อความว่า

สนตํ ตสส มนํ โหติ   สนตา วาจา จ กम्म จ
 สมมทถญญา วิมุตตสส   อุปสนตสส ตาทิโน^{๑๑๔}

ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้จริง เป็นผู้สงบระงับ คงที่ (ไม่
 เปลี่ยนแปลง) ย่อมมีกายกรรม วจีกรรม และมีโนกรรมสงบ

^{๑๐๙} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๑๐๘/๑๔๒ - ๑๔๓.

^{๑๑๐} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๕๙/๙๓.

^{๑๑๑} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๑๑๒} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๕/๖๕.

^{๑๑๓} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๓๑๒/๓๖๓.

^{๑๑๔} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๓/๒๘.

“สนธิมคฺคเมว พรุหฺย นิพพานํ สุขเตน เทสิตํ”^{๑๑๕} ความว่า.. (ท่าน) จงเพิ่มพูนทางสงบไว้เถิด พระนิพพาน พระสุตเจ้าทรงแสดงไว้

การพรรณนาถึงพระนิพพานว่าเป็นสภาวะไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย และไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงสภาวะเป็นบรมสุขของพระนิพพานได้เพราะเมื่อไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ก็ถือว่าเป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความที่ว่า

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺจ โอตฺตนา ชาติธมฺโม สมานิ ชาติธมฺเม อาทีนํ วิทิตฺวา อชาติ อนุตฺตรํ โยคฺกฺเขมํ นิพพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อชฺร อนุตฺตรํ โยคฺกฺเขมํ นิพพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อพฺยาธึ อนุตฺตรํ โยคฺกฺเขมํ นิพพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อมตํ อนุตฺตรํ โยคฺกฺเขมํ นิพพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อโสกํ อนุตฺตรํ โยคฺกฺเขมํ นิพพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อสงฺกิลิฏฺฐํ อนุตฺตรํ นิพพานํ ปริเยสตี ^{๑๑๖}

ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ที่จะต้องเกิดแน่นอน เมื่อรู้ด้วยตนเองถึงโทษในการเกิดนั้น จึงแสวงหาพระนิพพานอันไม่เกิด เป็นแดนเกษมจากโยคะ (มีความปลอดภัยสูงสุด) อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่ชรา เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีพยาธิ (ไม่มีการป่วยไข้) เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่ตาย เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีความโศก เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีกิเลสเครื่องทำให้ใจเศร้าหมอง เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม

ในมิลินทปัญหา พระนาคเสนเถระ ได้แสดงพระนิพพานเป็นสภาวะที่เป็นบรมสุขโดยส่วนเดียว ดังข้อความที่ว่า

นิพพานเป็นสุขโดยส่วนเดียว ไม่เจือทุกข์ ก็แต่ชนเหล่าใดแสวงหานิพพานนั้นชนเหล่านั้น ต้องยังกายและจิตให้ระส่ำระสาย ต้องระงับการยิน การเดิน การนั่ง การนอน และอาหาร ต้องปราบปรามความง่วงเหงา ต้องให้อายตนะลำบาก ต้องสละกายและชีวิต ต้องแสวงหานิพพานด้วยทุกข์ แล้วยอมสวายนิพพานอันเป็นสุขส่วนตัว ดุจพระราชาทิ้งหลาย กำจัดปัจฉามิตรเสียได้แล้วสวายุสุขในราชสมบัติ ฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ นิพพานเป็นสุขส่วนเดียวไม่เจือทุกข์ นิพพานต่างหาก ทุกข์ต่างหาก ฉะนั้น ^{๑๑๗}

ที่แสดงมาทั้งหมด เป็นการอธิบายถึงนิพพานในฐานะเป็นบรมสุข ความสุขทั้งปวง ทั้งในโลก เทวโลก ย่อมไม่เท่าเทียมกับนิพพานสุข เพราะนิพพานเป็นความสุขสูงสุด

สิ่งปิดบังนิพพาน

จุดหมายสูงสุดของมนุษย์ทุกคนก็คือต้องการพ้นจากความทุกข์ และวิธีที่จะทำให้พ้นจากความทุกข์ได้ก็ต้องขจัดความอยาก กล่าวคือ กิเลสตัณหาซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ความทุกข์เพิ่มพูนขึ้นเมื่อมี

^{๑๑๕} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๐/๕๓.

^{๑๑๖} ม.ม.ุ.(บาลี) ๑๒/๓๑๕/๓๑๖.

^{๑๑๗} หอสมุดแห่งชาติ, มิลินทปัญหาฉบับพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๑), หน้า ๙๓๖ - ๙๓๗.

ความอยากมากก็มีความทุกข์มาก เพื่อให้จิตใจเข้าใจพระนิพพาน บุคคลควรบรรเทาความทุกข์ให้เบาบางลง กระทั่งถึงทำให้หมดสิ้นไปในที่สุดเพราะชีวิตเข้าใจพระนิพพานเป็นชีวิตที่มีความอยากบรรเทาเบาบางลง ต่อเมื่อได้บรรลุพระนิพพาน ความทุกข์ที่มีอยู่ทั้งหมดก็จะหมดไปโดยสิ้นเชิง

อาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานที่สำคัญที่สุด ก็คือ อวิชชา ตัณหาและอุปาทาน เมื่ออวิชชา ตัณหาและอุปาทานดับไป เมื่อนั้น พระนิพพานก็ปรากฏแทนที่ การดับที่อวิชชา ตัณหาและอุปาทานนั่นเอง คือ พระนิพพาน ดังนั้น การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน บุคคลจะต้องดับอวิชชา ตัณหาและอุปาทานให้ได้โดยเด็ดขาด เพราะอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน เป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้หมู่สัตว์ยังติดข้องอยู่ในสังสารวัฏ トラบิใดที่ยังมีอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน トラบินั้นก็ย่อมมีการกระทำ (Karma) ซึ่งถือได้ว่าเป็นสาเหตุให้ชีวิตต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไป ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะสาเหตุนี้จึงทำให้ชีวิตอยู่ห่างไกลจากพระนิพพานยิ่งขึ้น

ดังนั้น การบรรลุพระนิพพาน จึงเป็นการเข้าถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน เป็นการขจัดอวิชชาหรือความไม่รู้ ตัณหาหรือความอยากทั้งปวง และไม่มียึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ละทิ้งความพึงพอใจในชั้น ๕ ซึ่งเป็นสิ่งรังรัดจิตใจให้ติดอยู่ในโลกแห่งสังสารวัฏ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า อวิชชา ความไม่รู้ ตัณหา ความอยาก และอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นทั้ง ๓ ประการนี้ จัดได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่ปกปิดพระนิพพาน กล่าวคือ เป็นสาเหตุที่ทำให้บุคคลไม่สามารถบรรลุหรือเข้าถึงพระนิพพานได้ และเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้เกิดการกระทำทุกอย่างและเป็นสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด การที่จะหยุดการกระทำหรือหยุดมิให้มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกจึงต้องดับอวิชชา ตัณหาและอุปาทานนั่นเอง

สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานประการแรก คือ อวิชชา ในพระสูตรต้นตปิฎก ได้กล่าวถึงอวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง (Ignorance; Lack of essential knowledge) ไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ทุกเข อญญาณํ โไม่รู้ทุกข์
๒. ทุกขสมุทเท อญญาณํ โไม่รู้ในทุกข์สมุทัย (สาเหตุที่ทุกข์เกิด)
๓. ทุกขนิโรธ อญญาณํ โไม่รู้ในทุกข์นิโรธ (การทำให้ทุกข์หมดไป)
๔. ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อญญาณํ โไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ (วิธีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงการหมดไปของความทุกข์)^{๑๑๘}

การไม่รู้จักทุกข์ หมายความว่า การไม่รู้ว่าชาติ ชรา มรณะ การพบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นทุกข์เป็นสภาวะที่ทนได้ยาก กล่าวคือ การไม่รู้ว่าอุปาทานชั้นทั้ง ๕ นั้นเป็นทุกข์

การไม่รู้จักทุกข์สมุทัย หมายความว่า การไม่รู้จักสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ กล่าวคือตัณหา ๓

^{๑๑๘} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๗/๕, ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๕๐๕/๓๑๕ - ๓๑๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๓.

การไม่รู้จักทุกขนิโรธ หมายความว่า การไม่รู้จักความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่สำรอกตัณหา ไม่ถูกตัณหาหยาบ

การไม่รู้จักทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หมายความว่า การไม่รู้จักปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ ซึ่งได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง ซึ่งจะเป็นสิ่งนำไปสู่การละอวิชชาได้ดังข้อความในพระสูตรต้นตปิฎกว่า

อตถิ ปนาวุโส มคฺโค อตถิ ปฏิปทา เอติสสา อวิชชชย ปหานายาติ ฯ อตถิ โข อาวุโส มคฺโค อตถิ ปฏิปทา เอติสสา อวิชชชย ปหานายาติ ฯ กตโม ปนาวุโส มคฺโค กตมา ปฏิปทา เอติสสา อวิชชชย ปหานายาติ ฯ อยเมว โข อาวุโส อริโย อญฺฐังคิโก มคฺโค เอติสสา อวิชชชย ปหานายาติ ฯ เสยยถิทํ ฯ สมมาทิฏฺฐิ ๓๓ สมมาสมาธิ ๓๓^{๑๙}

ผู้มีอายุ แล้วมรรค คือ ข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชานั้นมีอยู่ หรือ ฯ ผู้มีอายุ มรรค คือ ข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชานั้นมีอยู่ ฯ ผู้มีอายุ แล้วมรรคเป็นอย่างไร ข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชาเป็นอย่างไร ฯ ผู้มีอายุ มรรคมงคลประกอบ ๘ ประการนี้แหละ มีเพื่อละอวิชชา มรรคมงคลประกอบ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานอีกประการหนึ่ง คือ ตัณหา ได้แก่ ความทะยานอยาก (Craving) ในพระสูตรต้นตปิฎก กล่าวถึงตัณหาไว้ ๓ ประการ คือ

๑. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม ความอยากในกามคุณ คือสิ่งที่สนองความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้งห้า

๒. ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างไร อย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความใคร่ความอยากที่ประกอบด้วยภวทิฏฐิ และสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน)

๓. วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ ความอยากในความพ้นไปจากตัวตน จากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ ความใคร่ความอยากที่ประกอบไปด้วยวิภวทิฏฐิ หรืออุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ)^{๒๐}

นอกจากตัณหา ๓ ประการนี้แล้ว ในพระสูตรต้นตปิฎกยังแสดงถึงกิเลสอื่นๆ อีกมากมายที่จัดได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้บุคคลต้องตกอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งมีชื่อเรียกต่างๆ กันดังต่อไปนี้คือ

อาสวะ คือ สภาวะอันหมักคองสันดาน สิ่งที่มีอมพินิจิต กิเลสที่ไหลซึมซ่านไปย้อมใจเมื่อประสบอารมณ์ต่างๆ (Mental intoxication; Canker; Bias; Influx; Taint)

๑. กามาสวะ อาสวะคือกาม

^{๑๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๐๕/๓๑๖.

^{๒๐} อง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๓๗๗/๔๙๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาลาภาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๑.

๒. ภาสวะ อาสวะคือภพ

๓. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา^{๑๒๑}

ปัญญาธรรม คือ กิเลสเครื่องเนิ่นช้า กิเลสที่เป็นตัวการทำให้คิดปรุงแต่ง ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง (Diversification; Diffuseness; Mental diffusion)

๑. ตัณหา ความอยาก ความปรารถนาที่จะบำรุงปรนเปรอตน ความอยากได้อะไร
เอา

๒. ทิฏฐิ ความคิดเห็น ความเชื่อถือ สัทธา ทฤษฎี อุดมการณ์ต่างๆ ที่ยึดถือไว้โดยม
งายหรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับ
ฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา

๓. มานะ ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ความอยากเด่นอยากยกชุน
ให้ยิ่งใหญ่^{๑๒๒}

โอฆะ คือ สภาวะอันเป็นตุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ กิเลสดูจนน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้
พินาศ (The Four Floods)

๑. กาโมฆะ ห้วงน้ำคือกาม

๒. ภโวฆะ ห้วงน้ำคือภพ

๓. ทิฏฐิฆะ ห้วงน้ำคือทิฏฐิ

๔. อวิชฆะ ห้วงน้ำคืออวิชชา^{๑๒๓}

กามคุณ คือ สิ่งที่น่าใคร่น่าปรารถนา ส่วนที่ดีหรือส่วนที่ร่อยของกาม (Sensual
pleasures; Sensual objects)

๑. รูปะ รูป

๒. สัททะ เสียง

๓. คันธะ กลิ่น

๔. รสชะ รส

๕. โผฏฐัพพะ สัมผัสทางกาย^{๑๒๔}

อนุสัย คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน (Latent tendencies)

๑. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความอยากได้ติดใจในกาม

^{๑๒๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๖/๙๖, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๐๔/๓๑๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม
พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๓.

^{๑๒๒} ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐๕/๓๓๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล
ธรรม, หน้า ๑๑๑.

^{๑๒๓} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๔๒, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๐๗/๓๑๗, ที.ม. (ไทย) ๑๙/๓๓๓/๘๘, พระธรรม
ปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๘.

^{๑๒๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙๗/๑๖๘, ๓๒๗/๓๓๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์
ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๙.

๒. ปฏิฆะ ความขัดใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองคือโทสะ
๓. ทิฏฐิ ความเห็นผิด การถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง
๔. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย
๕. มานะ ความถือตัว
๖. ภวราคะ ความกำหนดในภพ ความอยากเป็น อยากยิ่งใหญ่
๗. อวิชชา ความไม่รู้จริง คือโมหะ^{๑๒๕}

สังโยชน์ คือ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ กิเลสผูกใจสัตว์ หรือผูกกรรมไว้กับผล (Fetters ; Bondage)

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าชั้นห้าเป็นตัวของตน
๒. วิจิกิจฉา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ
๓. สีสัพพตปริมาส ความถือมั่นในศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงาย โดยไม่รู้เหตุผลหรือข้อเท็จจริง
๔. กามราคะ ความกำหนดในกาม ความติดใจในกามคุณ
๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง
๖. รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความปรารถนาในรูปภพ
๗. อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ความปรารถนาในอรูปภพ
๘. มานะ ความสำคัญตน คือถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่
๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน
๑๐. อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง

สังโยชน์ ข้อ ๑ - ๕ เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ เพราะผูกมัดสัตว์ไว้ในภพเบื้องต่ำ คือ กามภพ ส่วนข้อ ๖-๑๐ เรียกว่า อุทธัมภาคิยสังโยชน์ เพราะผูกมัดสัตว์ไว้ในภพเบื้องสูงคือ รูปภพกับ อรูปภพ^{๑๒๖}

สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานประการสุดท้าย คือ อุปาทาน ในพระสูตรต้นตปิฎกกล่าวว่า อุปาทาน คือ ความยึดมั่น ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ต้นหา ผูกพันเอา ตัวตนเป็นที่ตั้ง (Attachment; Clinging; Assuming) มี ๔ ประการ คือ

๑. กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ
๒. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิหรือทฤษฎี คือความเห็น ลัทธิ หรือหลักคำสอนต่างๆ
๓. ลีลัปปตูปาทาน ความยึดมั่นในศีลและพรต คือ หลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติแบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่างๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ โดยสักว่า

^{๑๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๗/๒๖๖, อัง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๘, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๖.

^{๑๒๖} สัม. (ไทย) ๑๙/๓๔๙/๙๐, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๘, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๘๙.

กระทำสับสนๆ กันมาหรือปฏิบัติตามๆ กันไปอย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่ากลัวว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไป โดยความรู้ความเข้าใจ ตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล

๔. อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน (ถาวร) คือความถือหรือสำคัญ หมายอยู่ในภายในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลายหรือเป็นเจ้าของเป็น นายบังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวงอันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่ ประชุมประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ^{๑๒๗}

อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง ตัณหา ความอยากความใคร่ในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งกามทั้งหลายและ อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น จึงเป็นสิ่งที่ปกปิดพระนิพพาน เพราะอวิชชา ตัณหา และอุปาทานทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นสาเหตุที่ทำให้บุคคลไม่สามารถเข้าถึงพระนิพพานได้ เป็นตัวกระตุ้นที่ทำให้มนุษย์ กระทำการต่างๆ ทั้งในทางที่ดีและไม่ดี ทั้งในสิ่งที่ชอบและไม่ชอบ หากยังมีการกระทำไม่ว่าจะในด้านใด ก็ถือได้ว่ายังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏต่อไป เพราะยังไม่หมดทุกข์ต่อเมื่อทุกข์สิ้นไป การกระทำที่มีตัณหาเป็นแรงผลักดันก็สิ้นไปด้วย นั่นคือ สภาวะที่เรียกว่า นิพพาน

๒.๔ นียยะและอุปมาแห่งพระนิพพาน

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ก่อนประกาศพระธรรม พระองค์ทรงดำริว่า นิพพาน เป็นธรรมที่ลุ่มลึก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู้ สงบ ระวัง ประณีต ไม่ใช่ธรรมที่จะหยั่งถึงได้ด้วยตรรกะ ผู้เป็นบัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้ พระองค์ทรงตรัสอีกว่า “ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยาก ชื่อว่านิพพาน ไม่มีตัณหา นิพพานนั้นเป็นธรรมจริงแท้ ไม่เห็นได้โดยง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแห่งตลอดแล้ว ก็เลสเครื่องกังวล ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่”^{๑๒๘} ฉะนั้น การที่จะบรรยายถึงนิพพานให้เป็นที่ประจักษ์จึงใช้วิธี อธิบายเชิงสภาวะ เชิงอุปมา เชิงปฏิเสธ และเชิงไวพจน์ ดังนี้

๒.๔.๑ นิพพานเชิงสภาวะ

เมื่อว่าด้วยความหมายแล้ว สภาวะนิพพาน หมายถึง สัจจะ คือสภาวะธรรมขั้นสูงสุด สามารถประจักษ์ชัดแก่ตนเองได้ หรืออีกนัยหนึ่งสภาวะนิพพาน คือสภาพที่ไม่มีสิ่งปรุงแต่ง (อสังขตะ) หรืออาการดับของสังขาร เมื่อกล่าวโดยสรุป สภาวะนิพพาน คือ การดับทุกข์ได้แก่การสงบสังขาร ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสารถตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหา เป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว^{๑๒๙}

คำว่า สงบสังขารทั้งปวง ขยายความได้ว่า ธรรมตาแล้วทุกข์อย่างหนึ่งอย่างใดทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขารทั้งหลายดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด, ภิกษุรู้โทษนี้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย ทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะความสงบแห่งสังขารทั้งหมด สัญญาทั้งหลายจึงดับ ความสิ้นทุกข์ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุรู้ความสิ้นไปแห่งทุกข์นี้โดยถ่องแท้, บัณฑิตทั้งหลายผู้

^{๑๒๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๔๒, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ธรรม, หน้า ๑๘๗.

^{๑๒๘} พุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑๕๙/๑๔๔.

^{๑๒๙} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๕๐/๒๗๕.

เห็นชอบรู้งถึงเวท (อริยมรรคญาณ) รู้โดยชอบแล้ว ครอบงำกิเลสเป็นเครื่องประกอบของมารได้แล้ว ย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่^{๑๓๐}

คำว่า สละคืนอุปธิทั้งปวง อุปธิ คือสภาพที่ถูกกรรมกิเลสถือครอง หมายถึงการยึดมั่น เบญจขันธ์ด้วยอำนาจของอุปทานว่า เป็นของเรา หากผู้ไม่รู้ทันก่ออุปธิอยู่อย่างนี้ ย่อมทุกบ่่อยๆ^{๑๓๑} ความหมดจดจากกรรมกิเลส สละคืนอุปธิแล้ว คือการดับทุกข์

คำว่า สิ้นตัณหา ตัณหาเป็นเหมือนหัวผี ผู้ใดกำจัดหัวผีนี้ได้ ถอนขายคือตัณหาได้ ผู้นั้น ย่อมสิ้นสังสาร^{๑๓๒}

คำว่า สำรอกตัณหา อาการสำรอก คือ การนำสิ่งที่ไม่ต้องการให้หลุดออก, ฉะนั้น เมื่อพิจารณาเห็นโทษของตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว พึงกำจัดด้วยอริยมรรค เพราะละความอยาก เสียได้ จึงได้ชื่อว่า พ้นบ่วงมาร^{๑๓๓}

คำว่า ความดับตัณหา การก้าวล่วงเครื่องร้อยรัด คือ ตัณหาในขณะเกิดผัสสายตนะ ๖^{๑๓๔}

คำว่า ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด มีพระพุทธพจน์ว่า “โลกมีความเพลิดเพลिनเป็นเครื่องผูก มีวิตกเป็นที่เกี่ยวไป เพราะละตัณหาได้ จึงชื่อว่าตัดเครื่องผูกได้ทั้งหมด”

นอกจากความหมายดังกล่าวข้างต้น ยังกล่าวถึงสภาวะนิพพานว่า นิพพานเป็นที่สิ้นชาติ^{๑๓๕} ซึ่งเกิดจากขบวนการดับมาตามลำดับ คือ เมื่อวิชชาดับ ตัณหาดับ อุปาทานดับ ภพดับ การเกิดใหม่ย่อมไม่มี คือสิ้นชาติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า “ชนใดละกามราคะ ภวราคะ อันเป็นอนุสัย และ โมหะแล้ว ชนเหล่านั้น ย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครุภพต่อไป เพราะว่าเป็นผู้บรรลุนิพพาน มีความเยือกเย็นเกิดแล้ว ไม่มีความชรา และมรณะ”^{๑๓๖} ทั้ง “ไม่เศร้าโศก”^{๑๓๗} และ “เป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๑๓๘}

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แต่ความสุขของนิพพานเป็นความสุขที่ปราศจากเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ทางจิต, จะกล่าวว่าสัมปยุตด้วยสุขเวทนามิได้ ทุกขเวทนามิได้ อทุกขมสุขเวทนามิได้^{๑๓๙} ดังคำกล่าวของพระสารีบุตร ดังนี้ “อาวุโสทั้งหลาย นิพพานนี้เป็นสุข อาวุโสทั้งหลาย นิพพานนี้เป็นสุข”

^{๑๓๐} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๕/๒๓๗.

^{๑๓๑} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๙๒/๓๕๒.

^{๑๓๒} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๓๒/๒๖๙.

^{๑๓๓} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๘๗ - ๘๘.

^{๑๓๔} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๒/๓๕๕ - ๓๕๙.

^{๑๓๕} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๓๖/๒๒๖.

^{๑๓๖} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๕๕/๑๙๑.

^{๑๓๗} ชุ.วิมาน; ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๖๖/๒๔๒.

^{๑๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๗/๒๑๗.

^{๑๓๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๘๗๙/๓๐๓.

เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุททายีได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า “อาวุโสสารีบุตร นิพพานนี้ไม่มีเวทนา จะเป็นสุขได้อย่างไร” ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า “อาวุโส นิพพานนี้ไม่มีเวทนานั้นแหละเป็นสุข ดูกร อาวุโส กามคุณ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ รูปที่ จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯลฯ กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ฯลฯ รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ฯลฯ โผฏฐัพพะที่จะ พึงรู้แจ้งด้วยกายอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ยั่วยวนชวนให้กำหนัด กามคุณ ๕ ประการนี้แล” “สุขโสมนัสย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้ นี้เรียกว่า กามสุข ฯ”^{๑๔๐} “นิพพานเป็นสุขสำหรับผู้ประจักษ์ แต่ผู้บรรลুক็น่าติดใจ ยึดมั่นในนิพพาน เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่พึง กำหนดรู้เท่านั้น”^{๑๔๑}

นิพพานไม่ใช่จิต จิตต่างๆ มีกุศล อกุศล วิปากจิต กิริยาจิต เป็นสังขตธรรม เพราะมีปัจจัย ประชุมแต่ง ส่วนนิพพานไม่ใช่จิต^{๑๔๒} ไม่ใช่รูป, นิพพานเป็นอสังขตธรรม^{๑๔๓} ไม่มีปัจจัยประชุมแต่ง^{๑๔๔} แต่มี อยู่โดยปรมาตถ์ ดังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “มีอยู่นะ ภิกษุทั้งหลาย ไม่เกิด (อชาตยะ) ไม่ เป็น (อภูตยะ) ไม่ถูกสร้าง (อภุตตะ) ไม่ถูกปรุงแต่ง (อสังขตยะ) หากว่า ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูก ปรุงแต่ง จักมีได้มิแล้วไซ้ การรอดพ้นภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง ก็จะไม่พึงปรากฏ ในโลกนี้ได้เลย; แต่เพราะเหตุที่ มิได้เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูกปรุงแต่ง ฉะนั้น การรอดพ้นภาวะ เกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง จึงปรากฏได้”^{๑๔๕}

นิพพานเป็นอสังขตธรรม คือ เป็นสภาพที่ไม่มีปัจจัยประชุมแต่ง ดังพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้ แล้ว มีอยู่ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักมีได้มิแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัย กระทำแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ดูกร ภิกษุ ทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้ แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันเป็นปัจจัยกระทำแล้ว ปรุง แต่งแล้วจึงปรากฏ^{๑๔๖}

ในมิลินทปัญหา^{๑๔๗} เปรียบเทียบความเป็นอสังขตของนิพพานกับสภาพของลม ธรรมดา ลมย่อมไม่ปรากฏสี สันฐาน เล็ก ใหญ่ ยาว สั้น อย่างไร แต่ว่าลมมีอยู่ นิพพานจึงมีอยู่ แต่อยู่ใน สภาพอสังขตยะ ไม่มีอะไรตกแต่งได้ ไม่มีอะไรกระทำได้ นิพพานเป็นของไม่ควรกล่าวว่าเกิดขึ้นแล้ว

^{๑๔๐} อง.สตุตทก. - อภุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๒๓๘/๓๓๕ - ๓๓๖.

^{๑๔๑} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๕ - ๙/๖ - ๙.

^{๑๔๒} อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๙๔๓, ๙๔๗/๓๒๖ - ๓๒๗.

^{๑๔๓} อภิ.สง. (ไทย) ๔/๙๐๗/๓๑๔.

^{๑๔๔} ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๘๕/๓๒๑.

^{๑๔๕} ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๔๕.

^{๑๔๖} ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๔๔.

^{๑๔๗} พระธรรมมหาวิธานูตตร, มิลินทปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๑), หน้า ๓๓๕ -

หรือยังไม่เกิด หรือจักต้องเกิด ไม่ควรกล่าวว่าเป็นอดีต หรืออนาคต หรือปัจจุบัน ไม่ควรกล่าวว่าเป็นของต้องเห็นจักช้ ได้ยินด้วยโสตะ รู้ด้วยขานะ ชิวหา กายะ อย่างใดเลย นิพพานเป็นของรู้ด้วยใจเท่านั้น

ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสกับพราหมณ์คนหนึ่งว่า “พราหมณ์ ท่านจงพยายามตัดกระแสตัณหาเสีย จงบรรเทาทุกสิ่งทุกอย่างเสีย ดูกร พราหมณ์ ท่านรู้ความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลายแล้ว จะเป็นผู้รู้นิพพานอันปัจฉิมอะไรๆ ประดุจแต่งมิได้”^{๑๔๘}

นิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะแท้จริงแล้วมีเพียงสังขละเดียว คือ ปริมาณสังขละ แต่ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงปริยาย คือโดยอ้อมเท่านั้น, นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์เกี่ยวกับนิพพานอีก ดังนี้

“นิพพานเป็นธรรมอันไม่ตาย เพราะไม่มีการเกิด ย่อมไม่มีการตาย”^{๑๔๙}

“นิพพาน คือความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ จึงเรียกว่า นิพพานธาตุบ้าง”^{๑๕๐} หรือ “ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะบ้าง”^{๑๕๑}

“นิพพาน หมายถึงการดับภพ, เมื่อบุคคลเห็นชั้นรูปัญจก กล่าวคือภพตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้อยู่ ย่อมละภพตัณหาได้ ทั้งไม่เพิลิตเพลินวิภพตัณหา ความดับด้วยอริยมรรคเป็นเครื่องสำรอกไม่มีส่วนเหลือ ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้”^{๑๕๒}

๒.๔.๒ นิพพานเชิงอุปมา

เป็นการบรรยายเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจและสะดวกต่อการศึกษา เช่น

ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุเป็นอันมากจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนี้ เปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสายในโลก ย่อมไหลไปรวมลงในมหาสมุทร และสายฝนที่ตกลงสู่มหาสมุทร มหาสมุทรก็ไม่ปรากฏว่าพร่องหรือเต็ม ฉะนั้นภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุทั้งหลายจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนี้ นี่เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือวิมุตติรส เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ วิมุตติรส^{๑๕๓}

พระอริยบุคคลเหล่าใด ผู้มีจิตอันหน่ายแล้วในภพต่อไป มีกรรมเก่าสิ้นแล้ว ไม่มีกรรมใหม่ เครื่องสมภพ พระอริยบุคคลเหล่านั้นมีพีชอันสิ้นแล้ว มีความพอใจไม่องกามแล้ว เป็นนักปราศรัย ย่อมนิพพาน เหมือนประทีปอันดับไป ฉะนั้น^{๑๕๔}

^{๑๔๘} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๔๖.

^{๑๔๙} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๕๐/๓๒./

^{๑๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑/๗.

^{๑๕๑} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๕/๔๐๘.

^{๑๕๒} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๘๘.

^{๑๕๓} ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๑๑๑.

^{๑๕๔} ขุ.ขุ. (ไทย) ๑๐/๔๒/๒๙.

๒.๔.๓ นิพพานเชิงปฏิเสธ

คือ ให้ความหมายแสดงถึงการภาวะที่ตรงกันข้ามกับวิวิฎฐะ ได้แก่ “พระนิพพานเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา คลายความกำหนด ดับทุกข์”^{๑๕๕} “บุคคลผู้มีความเพียร พึงจะแก้แต่เผากิเลสให้เร่าร้อน พึงบรรลุนิพพานอันไม่รู้จักแก่ ไม่มีอาภิส เป็นธรรมที่สงบอย่างยิ่ง”^{๑๕๖} “โลกมีความพลัดเพลนเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละตัณหาเสียได้ขาด จึงเรียกว่า นิพพาน” บางแห่งพระพุทธองค์ตรัสปฏิเสธตรงๆ ดังเช่น

ควรรู้อย่างไรว่า ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร	ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน,
ความเป็นไปเป็นสังขาร	ความไม่เป็นที่ไปเป็นนิพพาน,
เครื่องหมายเป็นสังขาร	ความไม่มีเครื่องหมายเป็นนิพพาน,
ความประมวลมาเป็นสังขาร	ความไม่ประมวลมาเป็นนิพพาน,
ความสืบต่อเป็นสังขาร	ความไม่สืบต่อเป็นนิพพาน,
ความไปเป็นสังขาร	ความไม่ไปเป็นนิพพาน,
ความบังเกิดเป็นสังขาร	ความไม่บังเกิดเป็นนิพพาน,
ความอุบัติเป็นสังขาร	ความไม่อุบัติเป็นนิพพาน,
ความเกิดเป็นสังขาร	ความไม่เกิดเป็นนิพพาน,
ความแก่เป็นสังขาร	ความไม่แก่เป็นนิพพาน,
ความป่วยไข้เป็นสังขาร	ความไม่ป่วยไข้เป็นนิพพาน,
ความตายเป็นสังขาร	ความไม่ตายเป็นนิพพาน,
ความเศร้าโศกเป็นสังขาร	ความไม่เศร้าโศกเป็นนิพพาน,
ความรำพันเป็นสังขาร	ความไม่รำพันเป็นนิพพาน,
ความคับแค้นใจเป็นสังขาร	ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน ฯ” ^{๑๕๗}

พระพุทธองค์ตรัสปฏิเสธว่า นิพพานไม่ใช่ภพภูมิ ดังนี้ว่า “ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ในนิพพานนั้น ดาวทั้งหลายย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง ความมืดย่อมไม่มี ก็เมื่อใดพราหมณ์ชื่อว่า เป็นมุนีเพราะรู้ (สัจจะ ๔) รู้แล้วด้วยตน เมื่อนั้น พราหมณ์ย่อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์”^{๑๕๘} “น้ำ ดิน ไฟ ลม ย่อมไม่ตั้งอยู่ในที่ใด สงสารทั้งหลายก็ย่อมไม่มีในที่นี้ วิฎฐะย่อมไม่เป็นไปในที่นี้ นามก็ติรูปก็ตี ย่อมดับหมดในที่นี้”^{๑๕๙}

^{๑๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒/๒๙.

^{๑๕๖} ชุ.วิมาน; ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๖๙/๒๑๓.

^{๑๕๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘ - ๒๙/๑๐ - ๑๑.

^{๑๕๘} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๕๐/๕๙ - ๖๐.

^{๑๕๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๑๗.

๒.๔.๔ นิพพานเชิงไวพจน์

คือ คำที่ใช้เรียกแทนนิพพานที่มีรูปคำต่างกัน แต่มีความหมายเดียวกัน เพื่อสื่อให้บุคคลบางหมู่เข้าใจและประจักษ์คุณของนิพพานยิ่งขึ้นไปตามสภาวะ กาล สถานที่ บุคคล เป็นต้น คำต่างๆ เหล่านี้ มีดังนี้

๑) ธรรมอุตม เป็นเรียกแทนอมตะนิพพานหรือความสงบสังขารทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด^{๑๖๐}

๒) อูปรวิเวก เป็นคำเรียกแทนอมตะนิพพาน, ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “อูปรเป็นไฉน? กิเลสก็ดี ชนธกัฏฐิ อภิสังขารก็ดี เรียกอูปรวิเวก เพราะเป็นธรรมที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอูปรทั้งปวง เป็นสิ้นตัณหา เป็นที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกไปจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด^{๑๖๑}

๓) มทนิมมททโน ธรรมที่ย้ายความมัวเมา

๔) ปิปาสนวินโย ธรรมที่บรรเทาเสียซึ่งความกระหายในกามคุณอารมณ์

๕) อาลัยสมุคฆาโต ธรรมที่ถอนเสียซึ่งความอาลัยในกามคุณอารมณ์

๖) ฎฎญปจเจโท ธรรมที่ตัดเสียซึ่งการเวียนไปในวัฏฏะทั้ง ๓ (กิเลส กรรม วิบาก) ให้

ขาด

๗) ตณฺหขโย ธรรมที่สิ้นแห่งตัณหา

๘) วิราโค ธรรมที่ปราศจากราคะ

๙) นิโรโธ ธรรมที่ดับแห่งตัณหา

๑๐) จูว์ ธรรมที่ตั้งมั่นอยู่เสมอ

๑๑) อชรี ธรรมที่ไม่มีความแก่

๑๒) นิปปปญจ ธรรมที่ปราศจากเครื่องเน้นซ้ำ ที่ทำให้วัฏฏสงสารกว้างขวาง

๑๓) สจฺจ ธรรมที่มีความจริงแน่นอน

๑๔) ปารี ธรรมที่ข้ามพ้นจากฝั่งแห่งวัฏฏทุกข์

๑๕) สุกฺกทสฺส ธรรมที่ผู้มีปัญญาน้อยย่อมเห็นได้ยาก

๑๖) สิว ธรรมที่สบายปราศจากกิเลส

๑๗) อมต ธรรมที่ไม่มีความตาย

๑๘) เขม ธรรมที่ปราศจากภัย

๑๙) อพฺภูต ธรรมที่มหัศจรรย์อย่างยิ่ง

๒๐) อนินฺติก ธรรมที่ไม่มีภัยอย่างร้ายแรงที่นำความเสียหายมาสู่

๒๑) ตาณ ธรรมที่ช่วยรักษาสัตว์ไม่ให้เกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร

๒๒) เลณ ธรรมที่หลบภัย

^{๑๖๐} ชุ.อป. (ไทย) ๓๐/๑๗๓/๖๗.

^{๑๖๑} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๓/๒๕.

๒๓) ทีป ธรรมที่พ้นจากการท่วมทับของโอฆะ (ห้วงน้ำ) ทั้ง ๔^{๑๖๒} จึงเปรียบเหมือน
เกาะ

- ๒๔) วิสุทธิ ธรรมที่บริสุทธิ์จากกิเลส
- ๒๕) วร ธรรมที่สัพบุรุษทั้งหลายพึงปรารถนา
- ๒๖) นิปุณ ธรรมที่สุขุมละเอียด
- ๒๗) อสงขต ธรรมที่ไม่ปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔
- ๒๘) โมกโข ธรรมที่พ้นจากกิเลส
- ๒๙) เสฏโฐ ธรรมที่ควรสรรเสริญโดยพิเศษ
- ๓๐) อนุตตโร ธรรมที่ประเสริฐยิ่งหาที่เปรียบมิได้
- ๓๑) โลกสสนโต ธรรมที่สุดสิ้นแห่งโลกทั้ง ๓ ได้แก่ กามโลก, รูปโลก, อรูปโลก

นอกจากคำเรียกนิพพานข้างต้น ยังมีสภาวะโดยอ้อม^{๑๖๓} ได้แก่ ทิฏฐธรรมนิพพาน (นิพพานที่ได้จากการเจริญฌานตั้งแต่ปฐมฌานถึงสัจจญาณเวทิตนโรธ^{๑๖๔} และอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญา) อนุปปพนิโรธ (การดับไปขององค์ฌานต่างๆ จนถึงนิโรธสมาบัติ) ตทังคนิพพาน (การละกิเลสด้วยองค์ฌาน ได้แก่ วิตกประหารถิ่นมิทธะ วิจารประหารวิจิกิจฉา ปีติประหารพยาบาท สุขประหารอุทธัจจะ กุกกัจจะ เอกัคคตาประหารกาม) นอกจากความหมายโดยอ้อมข้างต้นแล้ว นิพพานยังแบ่งเป็น ๒ ประการ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ๑ อนุปปาทิเสสนิพพาน ๑ ดังพระพุทธพจน์ ดังนี้

นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้ ๒ ประการเป็นไฉน คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ๑ อนุปปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมสวैयाรรมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังสวैयाสุขและทุกข์อยู่เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ของเธอยังตั้งอยู่นั้นเทียว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดูกร ภิกษุทั้งหลายก็อนุปปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของภิกษุนั้น เป็นธรรมชาติอันนำกิเลสทั้งหลาย มีตัณหา เป็นต้น ให้เพลินเพลินมิได้แล้วจัก (ดับ) เย็น ดูกร ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า อนุปปาทิเสสนิพพานธาตุ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้แล^{๑๖๕}

^{๑๖๒} กาโมฆะ คือการยึดติดกามคุณ ๕, ภโวฆะ คือการยึดติดรูปภพอรูปรูปภาพ, ทิฏฐุฆะ คือการยึดติดทิฏฐิ ๖๒, อวิชโขฆะ คือไม่แจ้งอริยสัจ ๔.

^{๑๖๓} อ.ม. (ไทย) ๒๓/๒๓๕ - ๒๕๕/๓๖๑ - ๓๖๙.

^{๑๖๔} คือสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา เป็นธรรมชาติที่ละเอียด เพราะไม่มีเวทนาและสัญญา (นิโรธสมาบัติ ก็เรียก).

^{๑๖๕} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๑๙๒.

ฉะนั้น จึงสรุปความหมายของนิพพานโดยรวมว่า นิพพานเป็นสภาวะของจิตพ้นที่จาก ตัณหาเป็นสภาวะของจิตที่สงบสงัด ปรากฏชัดแก่ผู้บรรลุอริยมรรคจิต อริยผลผลิต (อริยบุคคล ๘) และเป็นธรรมชาติที่พระอริยบุคคลประจักษ์ในขณะที่เจริญญาณโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ เพื่อเสวยโลกุตตรสุข เป็นความสุขที่ประจักษ์ได้ในปัจจุบัน หรือการเข้าผลสมาบัติของพระอริยบุคคล

๒.๕ วิธีการเข้าถึงพระนิพพาน

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นว่า อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง ตัณหา ความอยากความใคร่และอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น เป็นสภาวะที่ปกปิดนิพพาน เมื่อ อวิชชา ตัณหา และอุปาทานดับไป เมื่อนั้น นิพพานก็ปรากฏแทนที่ เพราะการดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทานได้นั้นแหละ คือ นิพพาน ดังนั้น วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงหรือบรรลุนิพพาน ก็คือ การละ การดับอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน สำหรับวิธีการปฏิบัติอันนั้น ก็คือ การปฏิบัติตามอริยมรรคซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ ประการ ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกว่า

... อตถิ ปนาวุโส มคโค อตถิ ปฏิปทา เอติสสา อวิชชา... เอตาสํ ตณฺหานํ..... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานายาติ ฯ อตถิ โข อาวุโส มคโค อตถิ ปฏิปทา เอติสสา อวิชชา... เอตาสํ ตณฺหานํ... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานายาติ ฯ กตโม ปนาวุโส มคโค กตมา ปฏิปทา เอติสสา อวิชชา..... เอตาสํ ตณฺหานํ... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานายาติ ฯ อยมเว โข อาวุโส อริโย อภฺยงฺคิโก มคโค เอติสสา อวิชชา... เอตาสํ ตณฺหานํ... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานาย ฯ เสยฺยถิํ สัมมาทิฏฺฐิ ๗ลฯ สัมมาสมาธิ ^{๑๖๖}

ท่านผู้มีอายุ หนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน มีหรือไม่หนอ ฯ ผู้มีอายุ หนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน มีอยู่ ฯ ผู้มีอายุก็ หนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน เป็นไฉน ฯ ผู้มีอายุ อริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการนี้แหละ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ^{๑๖๗}

จากข้อความในพระไตรปิฎกข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า หนทางหรือข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน ซึ่งก็คือ การละอวิชชา ตัณหา และอุปาทานได้นั้น ได้แก่ อริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังต่อไปนี้คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ	ความเห็นถูกต้อง
๒. สัมมาสังกัปปะ	ความคิดหรือความดำริถูกต้อง
๓. สัมมาวาจา	การพูดคำที่ดี
๔. สัมมากัมมันตะ	การทำงานที่ดี

^{๑๖๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๐๕/๓๑๖ - ๓๑๗.

^{๑๖๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๐๕/๓๑๔-๓๑๕.

๕. สัมมาอาชีวะ	การเลี้ยงชีพโดยสุจริต
๖. สัมมาวายามะ	การมีความเพียรพยายามที่ดี
๗. สัมมาสติ	การระลึกในทางที่ดี
๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งจิตชอบ

การปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนั้น ซึ่งในพระพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ การปฏิบัติตามทางสายกลาง เป็นวิธีการหรือข้อปฏิบัติอันจะนำผู้ปฏิบัติไปสู่การละอวิชชา ตัณหา และอุปาทานซึ่งก็คือการเข้าถึงนิพพาน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้องมี ๔ ประการ คือ
  - ๑.๑ เห็นทุกข์ของชีวิต กล่าวคือ เห็นทุกข์สังขะ
  - ๑.๒ เห็นเหตุให้เกิดทุกข์ กล่าวคือ เห็นทุกข์สมุทัยสังขะ
  - ๑.๓ เห็นความดับทุกข์ว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้จริง กล่าวคือ เห็นนิโรธสังขะ
  - ๑.๔ เห็นมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการว่า เป็นหนทางหรือข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ กล่าวคือ เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาสังขะ
๒. สัมมาสังกัปปะ ความคิดหรือความดำริถูกต้องมี ๓ ประการ คือ
  - ๒.๑ คิดสลัดออกจากกาม
  - ๒.๒ ไม่คิดพยาบาทจองเวรคนอื่น
  - ๒.๓ ไม่คิดสร้างความเดือดร้อนให้คนอื่น
๓. สัมมาวาจา การพูดคำที่ดีมี ๔ ประการคือ
  - ๓.๑ ไม่พูดเท็จ
  - ๓.๒ ไม่พูดส่อเสียด คือ พูดุบายให้บุคคลอื่นแตกร้าวกัน
  - ๓.๓ ไม่พูดคำหยาบ
  - ๓.๔ ไม่พูดคำเพ้อเจ้อ คือ พูดเรื่องไม่เป็นประโยชน์
๔. สัมมากัมมันตะ การทำงานที่ดีมี ๓ ประการ คือ
  - ๔.๑ ไม่ฆ่าสัตว์
  - ๔.๒ ไม่ลักทรัพย์ของบุคคลอื่น
  - ๔.๓ ไม่ประพฤตินิन्दในกาม
๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพโดยสุจริต ก็คือ การละมิจฉาชีพ แล้วดำรงชีพถูกต้องตามทำนองคลองธรรม
๖. สัมมาวายามะ ความเพียรพยายามชอบ มี ๔ ประการ คือ
  - ๖.๑ พยายามไม่ให้ความชั่วทุกชนิดเกิดขึ้นในจิตสันดาน
  - ๖.๒ พยายามละทิ้งความชั่วทุกชนิดที่เกิดขึ้นในสันดาน
  - ๖.๓ พยายามสร้างความดีให้เกิดขึ้นในจิตสันดาน
  - ๖.๔ พยายามรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ไม่ให้เสื่อมและให้เจริญยิ่งขึ้น

๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ คือระลึกในทางที่ดี มี ๔ ประการคือ

๗.๑ ระลึกถึงความเป็นจริงในกายนี้ (กายานุปัสสนา)

๗.๒ ระลึกถึงเวทนา คือ ความสุข ความทุกข์ และเฉยๆ ซึ่งเป็นสภาวะธรรมประจำชีวิต (เวทนานุปัสสนา)

๗.๓ ระลึกถึงจิตตามความเป็นจริง (จิตตานุปัสสนา)

๗.๔ ระลึกถึงธรรม (ธรรมานุปัสสนา)

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตชอบ คือ การมีสมาธิ หมายถึง การทำจิตให้สงบในอารมณ์ของวิปัสสนา ๖ ประการ คือ อริยสัจ ๔ ชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ และปฏิจจสมุปบาท และทำจิตให้สงบในอารมณ์ของสมณะ ๔๐ จนได้ฌาน ๕

ผู้ที่จะตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ย่อมทำกิจ ๔ ประการ ในขณะเดียวกัน คือ

๑. กำหนดรู้ทุกข์
๒. ละทิ้งเหตุให้เกิดทุกข์
๓. ทำให้แจ้งพระนิพพาน
๔. อบรมมรรคให้เกิด

กิจ ๔ ประการนี้ ย่อมเกิดพร้อมกันในขณะจิตหนึ่งของพระอริยบุคคลผู้ตรัสรู้หรือริยสัจเปรียบเหมือนดวงไฟทำหน้าที่ ๔ ประการ ในขณะเดียวกัน คือ

๑. ไหมเชื้อไฟ
๒. กำจัดความมืด
๓. ให้แสงสว่าง
๔. กำจัดเชื้อเพลิงให้หมดไป^{๑๖๘}

วิธีการทำสมาธิ

การทำสมาธิท่านเรียกว่า ทำกรรมฐาน การรู้สมาธิก็คือความรู้เรื่องกรรมฐาน ดังนั้น ในหลักกรรมฐานจึงมีหลักที่ควรศึกษา ๔ ประการ คือ

๑. ประเภทของกรรมฐาน
๒. อารมณ์ของกรรมฐาน
๓. จริตของผู้ทำกรรมฐาน
๔. ผลของการปฏิบัติกรรมฐานแต่ละประเภท

^{๑๖๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๖๖/๕๒๙, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๒, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภพ, หลักพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๑-๑๐๓.

ประเภทของกรรมฐาน

การทำสมาธิ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าทำกรรมฐาน คำว่า กรรมฐานแปลว่า ฐานแห่งการทำงาน แต่หมายถึงการทำงานทางจิต พระพุทธเจ้าตรัสกรรมฐานไว้ ๒ ประเภท คือ ๑. สมถกรรมฐาน ๒. วิปัสสนากรรมฐาน^{๑๖๙}

สมถกรรมฐาน หมายถึง การทำสมาธิ เพื่อให้ใจสงบจากความชั่วของจิต ซึ่งได้แก่นิเวรณ ๕ ประการ คือ

๑. กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
๒. พยาบาท ความคิดร้าย ความขัดเคืองแค้นใจ
๓. ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ ความกระวนกระวายกังวลใจ
๕. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย^{๑๗๐}

นิเวรณ แปลว่า กิเลสที่เป็นตัวกั้นคุณความดี เมื่อจิตปราศจากนิเวรณทั้ง ๕ ประการนี้ด้วยอำนาจการเจริญสมถกรรมฐานแล้ว จิตนั้นจะเข้าถึงฌานซึ่งเป็นผลได้ของการเจริญสมถกรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง การทำสมาธิเพื่อความรู้แจ้งความจริง ในสภาวะของสังขารวิปัสสนากรรมฐานนี้เป็นวิธีการกำจัดกิเลสอย่างละเอียดคือความหลงผิด

อารมณ์ของสมถกรรมฐาน

การที่จะทำสมถกรรมฐานเพื่อให้ได้ฌาน จะต้องรักษาจิตให้มีอารมณ์เดียวตลอด จิตที่มีอารมณ์เดียว ย่อมมีกำลังมหาศาลเหมือนน้ำที่ไหลสายเดียว ย่อมมีกำลังมากกว่าน้ำที่ไหลหลายสาย

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติอารมณ์สำหรับทำสมถกรรมฐานไว้ ๔๐ ชนิด ซึ่งแบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ได้ ๗ หมวด คือ

๑. กสิณ ๑๐
๒. อสุภะ ๑๐
๓. อนุสสติ ๑๐
๔. พรหมวิหาร ๔
๕. อรูปสมาบัติ ๔
๖. สัมมุตถะ ๑
๗. การกำหนดธาตุต่างๆ ในร่างกาย^{๑๗๑}

^{๑๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๙/๒๙๐, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๗๕/๓๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๑.

^{๑๗๐} อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๓๒, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๕, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภพ, หลักพุทธศาสนา, หน้า ๖๖.

^{๑๗๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๓๙, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๒๕, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภพ, หลักพุทธศาสนา, หน้า ๖๗.

กสิณ ๑๐

กสิณ ๑๐ คือ วัตถุอันจูงใจ, วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ กสิณ ๑๐ ประการนั้น
คือ

๑. ปฐวีกสิณ กสิณ คือ ดิน
๒. อาโปกสิณ กสิณ คือ น้ำ
๓. เตโชกสิณ กสิณ คือ ไฟ
๔. วาโยกสิณ กสิณ คือ ลม
๕. นีลกสิณ กสิณ คือ สีเขียว
๖. ปิตกสิณ กสิณ คือ สีเหลือง
๗. โลहितกสิณ กสิณ คือ สีแดง
๘. โอทาทกสิณ กสิณ คือ สีขาว
๙. อาโลกกสิณ กสิณ คือ แสงสว่าง
๑๐. อากาศกสิณ กสิณ คือ ทิวว่างเปล่า, ช่องว่าง^{๑๗๒}

อสุภะ ๑๐

อสุภะ แปลว่า ความไม่งาม โดยความหมาย ได้แก่ซากศพของคนตายแล้ว ตามปกติคน
ตายย่อมเป็นนิมิตติดตาติดใจได้ง่าย เพราะฉะนั้น ซากศพจึงเป็นเครื่องหมายสำหรับสร้างจิตให้สงบได้
อสุภะที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพื่อทำจิตให้สงบนั้นมี ๑๐ ประการ คือ

๑. อุทรมาทกะ ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด
๒. วินีลกะ ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ
๓. วิปุกพกะ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปรือออก
๔. วิจฉิทกะ ซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน
๕. วิกขยิตกะ ซากศพที่ถูกสัตว์จิกทั้งกัดกินแล้ว
๖. วิกขิตตกะ ซากศพที่กระจายกระจาย มือ เท้า ศีรษะหลุดออกไปข้างๆ
๗. หตวิกขิตตกะ ซากศพที่ถูกสับพันบั่นเป็นท่อนๆ กระจายออกไป
๘. โลहितกะ ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่
๙. ปุพุกกะ ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด
๑๐. อัญญกะ ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน^{๑๗๓}

^{๑๗๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๕๐ – ๒๑๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ
ประมวลธรรม, หน้า ๒๗๒.

^{๑๗๓} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๒๒๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,
หน้า ๒๙๕, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภพ, หลักพุทธศาสนา, หน้า ๖๘.

อนุสติ ๑๐

การทำจิตให้สงบนอกจากเพ่งกสิณและเพ่งอสุภะ ซึ่งเป็นอารมณ์ภายนอกแล้ว ยังมีการระลึกถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสามารถทำให้ใจสงบและได้มานเหมือนกัน วิธีดังกล่าวนี้พระพุทเจ้าตรัสเรียกว่า อนุสติ มี ๑๐ ประการ คือ

๑. พุทธานุสติ ระลึกถึงพระพุทเจ้า
๒. ธรรมานุสติ ระลึกถึงพระธรรม
๓. สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสงฆ์
๔. สีลานุสติ ระลึกถึงศีล
๕. จาคานุสติ ระลึกถึงการบริจาค
๖. เทวตานุสติ ระลึกถึงเทวดา
๗. มรณสติ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาที่จะทำให้เกิดความไม่ประมาท
๘. กายคตาสติ สติอันไปในกาย คือ กำหนดพิจารณาภายในให้เห็นว่า ประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงมัวเมา
๙. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก
๑๐. อุปสมานุสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์

พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ มี ๔ ประการดังนี้

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า
๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของสัตว์ทั้งปวง
๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการชื่นบานเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข
๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง

^{๑๗๔} อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๗๙ - ๑๘๐/๓๙ - ๔๐, ๒๒/๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๙๓, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภพ, หลักพุทธศาสนา, หน้า ๖๘.

^{๑๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๒, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๘.

อรุปสมาบัติ ๔

อรุปสมาบัติ หมายถึง ฌานมีอรุปธรรมเป็นอารมณ์ คือ อรุปฌานมี ๔ ประการ คือ

๑. อากาสาณัญญาตนะ ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
๒. วิญญาณัญญาตนะ ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
๓. อากิญจัญญาตนะ ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนะ ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็

ไม่ใช่^{๑๗๖}

สัญญา ๑ คำว่า สัญญาในที่นี้ หมายถึง การพิจารณาความน่าเกลียดของอาหารที่กำลังบริโภคอยู่ในปาก และที่อยู่ในกระเพาะอาหาร

การกำหนดธาตุในร่างกาย การกำหนดธาตุในร่างกายเป็นอุปายอย่างหนึ่งซึ่งทำให้ใจสงบจนถึงได้ฌาน หลักการข้อนี้เป็นหลักที่ควรปฏิบัติ เพราะปฏิบัติได้ง่ายแม้จะดำรงชีวิตในเพศครองเรือนก็ควรหาโอกาสพิจารณาเพื่อให้เห็นความจริง^{๑๗๗}

อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้ที่บำเพ็ญธรรมเพื่อให้ได้ฌาน จะต้องยึดอารมณ์ ๔๐ ประการ สำหรับสมถกรรมฐานตามที่กล่าวมาแล้ว แต่สำหรับผู้ที่จะบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้พ้นความหลงผิดจะต้องยึดอารมณ์ ๖ ประการ เป็นหลักในการปฏิบัติ อารมณ์หรือหลักของวิปัสสนา ๖ ประการ นั้น คือ

๑. พิจารณาอริยสัจ ๔
๒. พิจารณาขันธ ๕
๓. พิจารณาอายตนะ ๑๒
๔. พิจารณาธาตุ ๑๘
๕. พิจารณาอินทรีย์ ๒๒
๖. พิจารณาปฏิจจสมุปบาท^{๑๗๘}

จริตของผู้ทำกรรมฐาน

ผู้ปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ ประเภท คือ ทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานนั้นจะต้องยึดเอาอารมณ์ตามความเหมาะสมของจริตของแต่ละบุคคล จริตอย่างหนึ่งก็เหมาะสำหรับกรรมฐานอย่างหนึ่ง กล่าวโดยสรุปบุคคลมีจริตหรือนิสัย ๖ ชนิด คือ

๑. รากจริต ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ

^{๑๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๕/๒๓๕, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๑๙ - ๕๒๒/๓๒๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๓.

^{๑๗๗} ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภพ, หลักพุทธศาสนา, หน้า ๖๙.

^{๑๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๕๘, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๖๑๙/๔๐๐, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑ - ๕/๑ - ๒, ๖๑/๓๐, ๒๓๗/๑๑๗, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๕/๕๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๓ - ๑๐๘๙/๒๕๖ - ๓๑๘, ๑๖๖๕/๕๒๘, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๖๕, ๗๒.

๒. โทสจจริต	ผู้มีโทสเป็นความประพฤติกติ
๓. โมหจจริต	ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติกติ
๔. สัทธาจจริต	ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติกติ
๕. พุทธิจจริต	ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติกติ
๖. วิตกจจริต	ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติกติ ^{๑๗๙}

ผลของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

การปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นอุบายวิธีเพื่อสร้างจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว เมื่อจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว เมื่อนั้นฌานจะเกิดขึ้น เมื่อได้ฌาน จิตก็จะมีกำลังมาก เมื่อจิตมีกำลังมากเช่นนี้ ย่อมสามารถทำงานต่างๆ ได้ตามที่ตนต้องการ งานของจิตดังกล่าวนี้คือการแสดงฤทธิ์ ดังนั้น ผลได้ของสมถกรรมฐานจึงแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ ๑. ผลโดยตรง ๒. ผลโดยอ้อม

ผลโดยตรงมี ๔ ประการ คือ

๑. ปฐมฌาน
๒. ทุติยฌาน
๓. ตติยฌาน
๔. จตุตถฌาน

ผลโดยอ้อมย่อมได้อิทธิญา ๕ ประการ คือ

๑. อิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
๒. ทิพพิโสธ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
๓. เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้
๔. ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
๕. ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์^{๑๘๐}

ผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การวิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิธีเพื่อให้พบความจริงในความเป็นมนุษย์ เพราะในหลักหรืออารมณ์ของวิปัสสนานั้นจะนำผู้ปฏิบัติให้รู้จักแยกแยะส่วนต่างๆ ในร่างกาย แล้วสรุปให้เห็นว่าความเป็นคนและสัตว์เกิดขึ้นมาเพราะการรวมตัวกันของส่วนต่างๆ ในร่างกาย เมื่อใดส่วนต่างๆ นั้นแยกออกจากกัน เมื่อนั้นความเป็นคนและสัตว์ก็จะหมดไป เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นความจริงดังกล่าว ด้วยฌานทัสสนะ คือ เห็นด้วยปัญญาแล้ว ผู้นั้นจะเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นพระอริยบุคคล ดังนั้นผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็คือการบรรลุเป็น พระอริยบุคคล ซึ่งมี ๔ ประเภท ดังนี้

^{๑๗๙} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๒๗/๔๓๕, ๘๘๙/๕๕๕, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๔๙๒/๒๔๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๒๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒๒.

^{๑๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๕/๓๔๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๙๐ - ๓๐๒/๑๕๑ - ๑๕๕, พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๐๕-๓๐๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๑, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภพ, หลักพุทธศาสนา, หน้า ๗๒.

๑. พระโศดาบัน
๒. พระสกาทาคามี
๓. พระอนาคามี
๔. พระอรหันต์

ผู้ที่ปฏิบัติสมณะล้วนๆ โดยมีได้บำเพ็ญวิปัสสนา จะได้เฉพาะฌานกับอภิญญาเท่านั้น ส่วนฐานะจะเป็นปุถุชนเหมือนเดิม กิเลสจะสงบชั่วคราวเท่านั้น ไม่สามารถจะละกิเลสได้ ส่วนในผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วนๆ จะได้เฉพาะการเปลี่ยนฐานะจากปุถุชนเป็นพระอริยบุคคลและตัดกิเลสได้เด็ดขาด แต่ไม่สามารถแสดงฤทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่งได้ สำหรับผู้บำเพ็ญทั้งสองอย่างจะได้ผลทั้งสองประการ กล่าวคือ เป็นพระอริยบุคคลที่ตัดกิเลสได้ด้วย และสามารถแสดงฤทธิ์ได้ด้วย^{๑๘๑}

สรุปได้ว่า การปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิเป็นประการเบื้องต้น สัมมาสมาธิเป็นประการที่สุดนั้น เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระนิพพาน เพราะการปฏิบัติตามอริยมรรคทั้ง ๘ ประการนั้น เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อละอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏของสรรพสัตว์ เมื่อใดก็ตามบุคคลสามารถดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทานได้ เมื่อนั้นย่อมสามารถเข้าถึงนิพพานได้ ดังนั้น การปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการ จึงเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานตามหลักการของพระพุทธศาสนา

^{๑๘๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๙๐ - ๓๐๒/๑๕๑ - ๑๕๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๗๐/๕๓๐, พระเทพเวที (ประยูรทรัพย์ุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๔๓, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และทวี ผลสมภาพ, หลักพุทธศาสนา, หน้า ๗๓-๗๔.

บทที่ ๓

พรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเด็น ความหมายของพรหมณ์ ประเภทของพรหมณ์ ลักษณะเฉพาะของพรหมณ์ นัยยะและอุปมาแห่งพรหมณ์ และวิธีการเข้าถึงพรหมณ์ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของพรหมณ์

คำว่า “พรหม” มาจากคำว่า “พฤห” ธาตุ หมายถึง ความมั่งคั่ง ความเจริญ หรือ วิวัฒน์ ความหมายเดิมหมายถึงการบูชาขัยัญ การสวดอ่อนนวยน ภายหลังความหมายได้เปลี่ยนมาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. ในฤคเวท พรหมณ์ หมายถึงความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้อยคำอันเป็นสิ่งวิเศษ
๒. ในคัมภีร์อุปนิษัท พรหมณ์ หมายถึง ความมั่งคั่งความเจริญเติบโตความก้าวหน้า
๓. พรหมณ์ หมายถึง ความแท้จริงอันติมะ (Ultimate Reality) หรือองค์สัมบูรณ์ (The Absolute)
๔. พรหมณ์ หมายถึง ความแท้จริงอันติมะที่รู้แจ้งโลก แต่อาตมันหมายถึงความแท้จริงอันติมะที่รู้ในตัวเราเอง
๕. พรหมณ์ หมายถึง สิ่งแท้จริงสูงสุดหรืออันติมะสัจจะซึ่งได้วิวัฒน์มาเป็นโลกและสรรพสิ่งในโลก ดังนั้น พรหมณ์ตามความหมายในปัจจุบัน หมายถึง “สิ่งซึ่งเป็นมูลการณะของสรรพสิ่ง”^๑

ในคัมภีร์ฤคเวท (Rg Veda) จุดมุ่งหมายสูงสุด คือ การมีอายุยืนยาวบนโลกและชีวิตในโลกสวรรค์ร่วมกับเทพเจ้าทั้งหลายในคัมภีร์พราหมณะ บุคคลผู้ทำพิธีกรรมจะได้รับรางวัล คือการเข้าไปอยู่ร่วมกับเทพเจ้าทั้งหลาย^๒ ต่อมาเมื่อแนวคิดเรื่องพรหมณ์และอาตมันเป็นสิ่งเดียวกัน จุดหมายสูงสุด จึงเปลี่ยนมาเป็นความเป็นหนึ่งเดียวกับอาตมัน (Unity with the Self) ดังนั้น ทรรศนะเรื่อง โมกษะ จึงหมายถึงสภาวะของการเป็นหนึ่งเดียว เป็นนิรันดร์กับปรมาตมัน (Hightes Self) หรือพรหมณ์

^๑ ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, *ปรัชญาตะวันออก*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอเดียสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๒.

^๒ S. Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, Vols. I, II, 7th ed., (London : Geoge Allen & Urwin Ltd, 1962), p. 117.

ตั้งกรจารย์ กล่าวว่า โมกษะ มีสถานะเป็นอันเดียวกันกับพรหมัน สถานะของโมกษะเป็นสถานะที่อยู่เหนือการเจริญและการเสื่อมของสังสารวัฏ อยู่เหนือการเกิดและการตายเป็นสถานะที่ไม่มีทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีชีวาत्मันและโลก เป็นสถานะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นหนึ่งเดียว^๓

รามานุช กล่าวว่า โมกษะ คือการที่อาตมันหลุดพ้นจากการผูกพันยึดติดกับร่างกายซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ทั้งมวล เมื่ออาตมันรู้แจ้งตัวมันเองว่า เป็นสิ่งเดียวกับพรหมันแล้วก็จะหมดความยึดมั่นกับความคิดที่ว่า มันเป็นสิ่งเดียวกับร่างกาย การหลุดพ้นจากความคิดเช่นนั้น เรียกได้ว่าการบรรลุโมกษะ ดังนั้น สถานะของอาตมันที่บรรลุโมกษะแล้วจึงมีสภาพเหมือนพรหมัน แต่ไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับพรหมัน คือมีความบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินใด ๆ และจะไม่กลับเข้าไปสู่ร่างกายใดๆ อีก^๔

ขทูนาค ซิงห์ (Jadunath Sinha) ได้กล่าวถึงความหมายของโมกษะไว้ว่า โมกษะ คือธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมัน เป็นสิ่งที่นิรันดร์ ถูกปิดบังเพราะอวิชชา เมื่ออวิชชาถูกกำจัดออกไปด้วยวิद्याโมกษะย่อมถูกรู้แจ้ง มันคือชีวิตที่เป็นนิรันดร์และสูงสุด เป็นสถานะที่มีอยู่ในเนื้อแท้ของอาตมัน หรือพรหมัน^๕

ตามรูปศัพท์ คำว่า โมกษะ (Moksa) มาจากรากศัพท์ว่า มุจ (Muc) แปลว่า การหลุดพ้น ปล่อยไป ไม่ถูกสกัดกั้น การปลดปล่อย มีความหมายว่า การทำให้ตัวเราให้เป็นอิสระ การช่วยตัวเองให้เป็นอิสระ ความเป็นอิสระ^๖

คัมภีร์อุปนิษัโธธิบายพรรณนาร่องโมกษะหรือชีวิตที่เป็นอมตะ โดยอาศัยความจริงที่ว่าชีวาत्मันที่มีอยู่ในแต่ละบุคคลมีแก่นแท้เพียงหนึ่งเดียว คือ ปรมาत्मัน (Universal Self) มนุษย์สามารถฉีกผ่านของการแบ่งแยกสรรพสิ่งออกเป็นอย่างต่างๆ และรู้แจ้งธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง และความเป็นสิ่งเดียวกันของสรรพสิ่ง

โมกษะ หรือการหลุดพ้น จึงหมายถึงธรรมชาติหรือสถานะที่เป็นอมตะของอาตมันของแต่ละบุคคล เป็นการรู้แจ้งธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมัน ไม่ใช่เป็นการรู้อย่างอื่น เป็นการค้นพบความจริง ซึ่งมีอยู่มานานแล้วและไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะเป็นสิ่งที่บุคคลจะบรรลุได้โดยการดับอวิชชาหรือความเห็นผิด ไม่ใช่โดยการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ เป็นสถานะที่อาตมันของแต่ละบุคคล (ชีวาत्मัน) รู้แจ้งความจริงที่ว่ามันเป็นสิ่งเดียวกันกับพรหมัน โมกษะหรือความหลุดพ้น จึงเป็นการยอมรับสิ่งที่เป็นอมตะที่มีอยู่แล้ว แต่ถูกปิดบังไว้โดยอวิชชา ดังข้อความที่ปรากฏในอุปนิษัโธธิบายต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

^๓ สุนทร ณ รังสี, **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๒.

^๔ อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐๓.

^๕ Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**, Vols. I, II, (Central Book Agency : Calcutta, 1952), P. 578.

^๖ Vaman Shivaram Apte, **The Practical Sanskrit-English Dictionary**, 4th ed., (Delhi : Motilal Banarsidass, 1965), pp. 773-774, ไพฑูรย์ พัฒนยิ่งใหญ่, **ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

“ส โย หวี ตตฺปรหมํ พุทฺทม เวท พุทฺทํไมว ภวติ, นาสุสยาพฺรหฺมวิต
กุเล ภวติ, ตฺรติ โศกํ ตฺรติ ปาปมานํ คุหาครนฺธิภโย วิมฺภุโต’มฺภุโต ภวติ”^๗

บุคคลผู้รู้แจ้งพรหมันย์ย่อมกลายเป็นพรหมัน ในตระกูลของเขาไม่มีใคร
ซึ่งไม่รู้พรหมันจะเกิดอีก เขาย่อมข้ามพ้นความโศก (ทุกข์) และบาป
ทั้งหลาย เพราะหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งใจเขาย่อมเป็นผู้ไม่ตาย^๘

ยทา สรวเ พรฺมฺจฺยนฺเต กามา เย’ สย หฤทิ ศฺริตาธ อถ มรตโย’
มฺภุโต ภวตฺยตฺร พุทฺทม สมฺศฺนฺเต”^๙

เมื่อความปรารถนาซึ่งอยู่ในหัวใจของมนุษย์หมดไป เมื่อนั้นบุคคลที่
จะต้องตาย ย่อมกลายเป็นอมตะ และเขาย่อมได้บรรลupraหมันในโลกนี้
เอง^{๑๐}

โมกษะ จึงหมายถึง ความเป็นอิสระจากเครื่องพันธนาการให้ติดอยู่ในโลก อภิวทยาเป็น
เครื่องพันธนาการ ส่วนวิทยาก็คือโมกษะ วิทยา คือ การที่ชีวาตมันรู้แจ้งตัวมันเองว่าเป็นสิ่งเดียวกัน
กับปรมาตมันหรือพรหมัน เป็นการรู้แจ้งภายในถึงอาตมัน (Spirit) ที่ไม่สิ้นสุดเป็นอมตะ มีอยู่ทั่วทุก
แห่งในจักรวาลและเป็นหนึ่งเดียว โมกษะ คือ การกลายเป็นพรหมัน (พรหมภาวะ) โมกษะคือการ
ทำลายความแตกต่างระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ เป็นการรู้ถึงอาตมันที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียวในทุกสิ่งทุก
อย่าง เป็นชีวิตที่เป็นอมตะ เป็นสภาวะที่ชีวาตมันและปรมาตมันเป็นหนึ่งเดียว เป็นสภาวะที่ปราศจาก
ความรัก เกลียด เข้าใจผิด เศร้าโศกและกลัว ปราศจากบุญและบาป เป็นความบริสุทธิ์สูงสุด จิตและ
ความสุขสูงสุด ดังข้อความที่แสดงในอุปนิษัตต่างๆ ดังต่อไปนี้

“ยสฺตุ สรวาณิ ภูตฺตานยาตฺมนเยวานุปศฺยติ, สรวภูเตษุ จาตฺมานํ ตโต น
วิชฺคุปฺสเต”^{๑๑}

บุคคลผู้เห็นสิ่งที่มีอยู่ทุกอย่าง (ภูต) ในอาตมันของตนและเห็นอาตมัน
ของตนในสิ่งทั้งปวง ย่อมไม่มีความรังเกียจ เพราะผลของการเห็นนั้น^{๑๒}

“ยสมินฺสรวาณิ ภูตฺตานยาตฺไมวาภูทฺวิชานตฺธะ, ตตฺร โโก โมหะ กะ โศก
เอกตฺวมนุปศฺยตฺธะ”^{๑๓}

^๗ M.U. 3.2.9.

^๘ พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคณาเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัต
กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

^๙ Katha. 2.3.14.

^{๑๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคณาเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐.

^{๑๑} Isā. 6.

^{๑๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคณาเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๑.

^{๑๓} Isā. 7.

เมื่อใดบุคคลรู้ว่า อาตมัน นั้นเองคือสิ่งมีชีวิตทั้งปวง เมื่อนั้นเขาผู้เห็นความเป็นหนึ่งในทุกสิ่งทุกอย่าง จะมีความหลงผิดและความทุกข์ใด ๆ เล่า^{๑๔}

“ตัม ทุรฺทศฺ คฺคฺคฺมฺนุปรวิษฺญํ คฺคฺหาหิตํ คฺควเรษฺฐํ ปุราณมธฺยาตมโยคาคิ คฺคฺเมน เทวํ มตฺวา อีโร หฺรฺษโศเกา ชหฺาติ”^{๑๕}

เมื่อทราบโดยการทำสมาธิถึง อาตมัน ในตนว่า เทพผู้เป็นปฐมยากที่จะเห็น ซ่อนอยู่ลึก ถูกตั้งไว้ในถ้ำภายในหัวใจ บุคคลผู้ฉลาดย่อมทิ้งทั้งความสุขและความโศก (ทุกข์) ไว้เบื้องหลัง^{๑๖}

“เอตจฺจฺรฺตฺวา สมฺปริคฺคฺทฺหฺย มรฺตยะ ปฺรฺวฤหฺย ธรรมยฺมณฺญเมตฺมาปยฺม ส โมทเต โมทนียํ หิ ลพฺธฺวา วิวฤตฺ สทฺม นฺจิเกตสฺ มนฺเย”^{๑๗}

เมื่อได้ยั้งสิ่งนี้และทราบ (เข้าใจมัน) บุคคลผู้จะต้องตาย จะตั้งสิ่งที่เป็นแก่นแท้ออกมา เมื่อไปถึงสิ่งที่ละเอียดอ่อนย่อมมีความยินดี เพราะว่าได้บรรลุถึงแหล่งที่มาของความสุข ข้าพเจ้าทราบว่ ที่อยู่เช่นนั้นได้เปิดกว้างแล้วแก่นจิตส^{๑๘}

“เอโภา วสฺสิ สฺรวฺภูตฺานตฺราตฺมา เอกํ พฺิขํ พฺุทฺธา ยะ กโรติ, ตฺมาตฺมสฺถึ เย’นฺุปคฺยนฺติ อีรฺาเสเตชฺา สุขํ ศาสฺวตฺ เนตฺเรชฺาม”^{๑๙}

อาตมันผู้เป็นหนึ่งใน ผู้ควบคุมทุกสิ่งทุกอย่าง ผู้เป็น อาตมัน ภายใน ผู้สร้างรูปหนึ่งเดียวของตนให้หลากหลาย อีรชนผู้เห็นอาตมันนั้นว่าอยู่ในตน ย่อมได้รับความสุขนิรันดร์ หาใช่บุคคลอื่นไม่^{๒๐}

“นิตฺโย’ นิตฺยานํ าจฺตฺนศฺเจตฺนํ นามโภา พฺุหนฺา โย วิทฺธาติ กามาน ตฺมาตฺมสฺถึ เย’นฺุปคฺยนฺติ อีรฺาเสเตชฺา ศานฺติชะ ศาสฺวตฺ, เนตฺเรชฺาม”^{๒๑}

เขาเป็นสิ่งที่นิรันดร์ท่ามกลางสิ่งที่ไม่นิรันดร์ทั้งหลาย เป็นความรู้ท่ามกลางความรู้ทั้งหลาย เป็นหนึ่งท่ามกลางสิ่งทั้งหลาย ผู้ให้สิ่งที่

^{๑๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๑.

^{๑๕} Katha. 1.2.12.

^{๑๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๑.

^{๑๗} Katha. 1.2.13.

^{๑๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๑.

^{๑๙} Katha. 2.2.12.

^{๒๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๑.

^{๒๑} Katha. 2.2.13.

ต้องการทั้งหลาย อีรชนผู้เห็นเขา (อาตมมันนั้น) ว่าอยู่ในตนย่อมได้รับความสงบนิรันดร หาใช่บุคคลอื่นไม่^{๒๒}

“ตเทตทิตติ มนยุนเต' นิรุเทศยั ปรมั สุขม, ถลั นุ ตทวิชานียา กิมุ ภาคิ วิภาติ วา”^{๒๓}

เมื่อเขาคิดถึงความสุขอันสูงสุดที่ไม่อาจจะอธิบายได้ว่า นี่คืออาตมมันนั้น เขาจะรู้สิ่งนั้นได้อย่างไรว่ามันส่องแสงเองหรือว่าอาศัยสิ่งอื่นส่องแสง^{๒๔}

“ยทา สรวเ ปรมุจยุนเต กามา เย' สย ทฤทิ ศริตตะ, อถ มรุตโย' มฤโต ภวตยตฺร พฺรหฺม สมศฺนุเต”^{๒๕}

เมื่อความปรารถนาทั้งปวงซึ่งอยู่ในหัวใจของมนุษย์หมดไป เมื่อนั้นบุคคลที่จะต้องตาย ย่อมเป็นอมตะ และเขาย่อมบรรลุปฐมันในโลกนี้เอง^{๒๖}

“ยทา สรวเ ปรมุทยุนเต ทฤทฺยสุเยหฺ ครนฺถยธมฺมอถ มรุตโย' มฤโต ภวตยตฺวายนุสฺสาสนม”^{๒๗}

เมื่อใดเงื่อนทุกเงื่อนที่ผูกหัวใจไว้ในโลกนี้ถูกตัดเป็นชิ้นๆ แล้ว ผู้ที่จะต้องตายก็จะกลายเป็นอมตะ คำสอนมีแค่นี้^{๒๘}

“ปุรุชฺ เอะเวทึ วิศฺว กฺรม ตโป พฺรหฺม ปฺรามถตฺม, เอตทโย เวท นิหิตฺ คฺุหายำโส' วิชฺยาครนฺถิ วิกริตฺห, เสามย”^{๒๙}

ปุรุષะก็คือสิ่งนี้ทั้งปวง ได้แก่ การงาน ตบะ พรหมมา ผู้อยู่เหนือความตาย บุคคลผู้รู้สิ่งนั้นซึ่งสถิตอยู่ในที่อันลึกลับ เขาย่อมตัดปมแห่งอวิชยา (ความไม่รู้จริง) เสียได้ ในโลกนี้^{๓๐}

^{๒๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

^{๒๓} Katha. 2.2.14.

^{๒๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

^{๒๕} Katha. 2.2.14.

^{๒๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

^{๒๗} Katha. 2.2.15.

^{๒๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

^{๒๙} M.U. 2.1.10.

^{๓๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

“ยथा ปศุยะ ปศุยเต รุกมวณฺณํ กรตารมีศม ปุรุชฺฌํ พรหมโยนิม ตทา
วิทวานปุณฺยปาเป วิชฺช นินฺนุชฺชนะ ปรมํ สามยฺมไปตี”^{๓๑}

เมื่อบุคคลผู้เห็น ย่อมเห็นซึ่งผู้สร้างสิ่งที่เป็นสีทอง ผู้เป็นเจ้าของ ผู้เป็น
บุรุษ ผู้เป็นแหล่งที่เกิดของพรหมา เขาผู้เป็นผู้รู้ เมื่อได้สลัดความดีและ
ความชั่วทิ้งไป ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน ย่อมบรรลุถึงความเป็นผู้เสมอกับ
พระเจ้าอันสูงสุด^{๓๒}

“ปราโณ เหยษ ยะ สรวภูไตรวิภาติ วิชานนวิทวานภวเต นาดิวาที่
อาตมกฺริท อาตมรติเก กรียาวาเนช พรหมวิทํ วัริชฺฐะ”^{๓๓}

แท้จริง ปราณะนี้แหละคือสิ่งซึ่งปรากฏออกมาโดยอาศัยสิ่งมีชีวิตทั้ง
ปวง เมื่อรู้จักเขา (ปราณะ) ผู้ฉลาดย่อมไม่พูดถึงสิ่งอื่นใด เขาผู้เล่นอยู่กับ
อาตมัน สนุกอยู่กับอาตมัน ทำงานไปเป็นผู้ที่ประเสริฐที่สุดในบรรดาผู้รู้
พรหมันทั้งหลาย^{๓๔}

“คตาะ กลาะ ปญฺจทศ ปฺรติชฺฐา เทวาคฺจ สรวเ ปฺรติเทวตาสู กรมาณิ
วิชฺชานมยศจาทมา ปเร’วฺยเย สรว เอเก ภาวนติ”^{๓๕}

เสี่ยว ๑๕ เสี่ยว ได้ดำเนินไปสู่ที่รองรับ (ธาตุ) ตามลำดับของมัน และ
เทพเจ้าทั้งหลายทั้งปวง (อวัยวะในการรับรู้) ก็ไปสู่เทพทั้งหลายที่ตรงกัน
การกระทำทั้งหลายและอาตมันที่ประกอบด้วยความรู้ (โลกิยะ) ของ
บุคคลได้กลายเป็นหนึ่งเดียวในสิ่งซึ่งไม่เปลี่ยนแปลงอันสูงสุด^{๓๖}

“ยถา นทฺยะ สยฺนทฺมานาเช สฺมฺทเร’ สฺตม คจฺฉนฺติ นามรูปเป วิหาย,
ตถา วิทวานนามรูปท วิมุกตะ ปฺราตปฺริ ปุรุชฺมไปตี ทิวยม”^{๓๗}

แม่น้ำทั้งหลายย่อมไหลไปรวมในมหาสมุทร โดยทิ้งไปซึ่งชื่อและ
ลักษณะเดิม ฉะนั้นใด ผู้รู้ ผู้พ้นจากนามและรูป ย่อมเข้าถึงบุรุษผู้เป็นทิพย์
ผู้สูงกว่าสิ่งที่สูงที่สุด ฉะนั้น^{๓๘}

^{๓๑} M.U. 3.1.3.

^{๓๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฏกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

^{๓๓} M.U. 3.1.4.

^{๓๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฏกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๓.

^{๓๕} M.U. 3.2.7.

^{๓๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฏกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๓.

^{๓๗} M.U. 3.2.8.

^{๓๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฏกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๓.

อถาต อาตมเทเสวาทไมวารสตาทตโมปริษฎาทาตมา ปศจาทาตมา
 ปุรสตาทาตมา ทกษิณต อาตโมตตรต อาตไมเวท สรวมิตี ส วา เอษ เอว
 ปศยนเนว มนวาน เอว วิชานนนาตมรติราตมกริฑ อาตมมิถุน
 อาตมานนทะ ส สวราฑ ภาติ ตสย สรวะฑ โลกะฑ กามจาโร ภาติ อถ
 เย’นยถาโต วิทฺรณฺยราชานสฺเต กษยโยลกา ภาวติ เตชะ สรวะฑ โลกะฑ
 กามจาโร ภาติ^{๓๙}

ต่อไปเป็นคำสอนเรื่องอาตมัน แท้จริงอาตมันอยู่เบื้องล่าง อาตมันอยู่
 เบื้องบนอาตมันอยู่ข้างหลัง อาตมันอยู่ข้างหน้า อาตมันอยู่ทางใต้
 อาตมันอยู่ทางเหนือ แท้จริง อาตมันก็คือทุกสิ่งทุกอย่างในโลก บุคคลผู้
 เห็นสิ่งนี้ (อาตมัน) ผู้คิดถึงสิ่งนี้ ผู้เข้าใจสิ่งนี้ เขามีความพึงพอใจใน
 อาตมัน...มีความสนุกสนานกับอาตมัน รวมเป็นหนึ่งเดียวกับอาตมัน มี
 ความสุขอยู่กับอาตมันเขาเป็นอิสระ (แต่เป็นนายของตัวเอง) เขาจะ
 กลายเป็นผู้ไปในทุกโลกได้ตามใจชอบ แต่บุคคลผู้คิดแตกต่างจากนี้ เป็น
 ผู้ที่จะต้องพึ่งคนอื่น พวกเขาเป็นผู้ที่ไม่สามารถจะไปในทุกโลกได้ตาม
 ใจ^{๔๐}

อถ ย เอษ สมปฺรสาโท’ สมาจจรีราตสมุตถาย ปรี ชโยติรูปสมปทย ส
 เวนรุเปณานิษปทยต, เอษ อาตเมติ โหวาเจตมถตมภยเมตทพรหเมติ,
 ตสย ห วา เอตสย พฺรหมโณนาม สตยมิตี^{๔๑}

บัดนี้ สิ่งซึ่งหนึ่งสงบนี้ เมื่อได้ออกจากร่างกายนี้และเมื่อได้ขึ้นไปถึงแสง
 สว่างที่อยู่สูงสุด ย่อมปรากฏด้วยรูปที่เป็นของตนเอง เขาคืออาตมัน นั่น
 เป็นสิ่งไม่ตาย ไม่มีความกลัวนั่นคือ พรหมัน แท้จริงชื่อของพรหมันนี้ก็คือ
 สัจจะ (ความจริง)^{๔๒}

พรหมวิทาปโนติ ปรม, ตเตชา’ ฤฎกตา, สตย ชญานมนนตฺ พฺรหม, โย
 เวท นิตติ คุหาย่า ปรมะ วโยมน โส’ศนฺเต สรวาน กามาน สห พฺราหฺมณา
 วิปศฺจิตเตติ...^{๔๓}

บุคคลผู้รู้แจ้งพรหมัน ย่อมบรรลุสิ่งสูงสุด เกี่ยวกับความจริงนี้มีคำ
 ประภาศว่า พรหมัน คือสิ่งที่เป็นจริง (Satyam) คือ ความรู้ (Jñānam)
 คือ สภาวะที่ไม่สิ้นสุด (Anantam) ผู้ได้รู้ว่า พรหมนสถิตอยู่ในที่ลับของ

^{๓๙} C.U. 7.25.2.

^{๔๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบบรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิชา ๑๓.

^{๔๑} C.U. 8.3.4.

^{๔๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบบรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๓.

^{๔๓} T.U. 2.1.

หัวใจและในสวรรค์ชั้นสูงสุด บุคคลนั้นย่อมเสวยสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง พร้อมกับพรหมันผู้เป็นผู้รู้^{๔๔}

ดังนั้น โมกษะ หรือ การหลุดพ้น จึงไม่ใช่การออกไปจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง การมาและการไปจากสถานะหนึ่งสู่อีกสถานะหนึ่งจึงไม่ใช่ความหมายของโมกษะ โมกษะไม่ใช่สถานที่ที่มีอยู่เป็นส่วนหนึ่ง การดับปมเชื่องของอวิชชาที่อยู่ในใจได้นั้นเองเรียกว่า โมกษะหรือการหลุดพ้นเป็นอิสระ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ โมกษะเป็นสถานะที่อาตมมันรู้แจ้งสถานะที่แท้จริงของมันเองว่าเป็นสิ่งเดียวกับพรหมัน เมื่อใดที่ อาตมมันรู้แจ้งความจริงอันนั้น (อาตมมันเป็นอันเดียวกันกับพรหมัน) เมื่อนั้นแหละที่เรียกว่า โมกษะ หรือ การหลุดพ้น ดังข้อความที่กล่าวไว้ในอุปนิษัต ดังต่อไปนี้

“อาตมมัน เจทวิชานียามยสมิติ ปुरुชะ กิมิจจนุกสย กามาย ศรี
รมนุสส์วเรต”^{๔๕}

ถ้าบุคคลรู้แจ้งอาตมมันว่า ฉันเป็นสิ่งนี้ แล้วเขาจะทนทุกข์อยู่ใน
ร่างกายนี้โดยหวังสิ่งใดเพื่อต้องการอะไร^{๔๖}

“ยสยานูวิตตะ ปรัตติพุทฺธ อาตมาสมินสึเทหเย ทคฺเคน ปรวิษุณฺจะ ส วิศ
วกถฺต, ส หิ สรวสย กรตา, ตสย โลกะ ส อุ โลก เอว”^{๔๗}

ผู้ใดก็ตามที่ได้พบและรู้แจ้งว่าอาตมมันนี้อยู่ในสถานที่อันไม่สามารถ
เข้าถึงได้อันเป็นอันตราย (ร่างกาย) เขาก็คือผู้สร้างจักรวาลนั่นเอง เพราะ
เขาเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างโลกเป็นของเขาและเขานั้นแหละคือโลก^{๔๘}

โมกษะจึงเป็นสถานะที่จะรู้แจ้งได้ แม้ชีวิตมันจะยังอาศัยร่างกายนี้อยู่ บุคคลผู้ไม่มีความ
จริงยอมตกอยู่ในอวิชชาและต้องเวียนเกิดเวียนตายอีก บุคคลผู้รู้แจ้งพรหมันจึงเป็นผู้ไม่เกิดไม่ตาย
หรือเป็นอมตะซึ่งก็คือได้บรรลุโมกษะนั่นเอง ดังข้อความที่ว่า

“ยไทตมฺนุสฺยตยาตมานันฺ เทวมณฺชสา, อีสานันฺ ภูตภวฺยสย, น ตโต วิช
คุปฺสเต”^{๔๙}

^{๔๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

^{๔๕} B.U. 4.4.12.

^{๔๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

^{๔๗} B.U. 4.4.13.

^{๔๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

^{๔๙} B.U. 4.4.15.

ถ้าบุคคลเห็นแจ้งเขาว่าเป็นอาตมัน ว่าเป็นพระเจ้า ว่าเป็นเจ้าของสิ่งที่มีมาแล้ว (ในอดีต) และจะมีต่อไป (ในอนาคต) เขาจะไม่หลบหายไปจากพรหมัน^{๕๐}

“ยสฺมาทรวากุสฺวตฺสโร โหภิเษ ปรีวฺรุตเต, ตทเทวา ชยติชฺชา ชโยติรายุรุ โหปาสเต' มฤตม”^{๕๑}

ปีพร้อมกับวันหมุนไปรอบๆ อยู่เบื้องหน้า อาตมันซึ่งเทพทั้งหลายกราบไหว้บูชาในฐานะเป็นแสงสว่างแห่งแสงสว่างทั้งหลาย ในฐานะเป็นชีวิตอมตะ^{๕๒}

“ยสฺมินิ ปญฺจ ปญฺจชนาเช อากาศศฺจ ปรีติชฺฐิตะ, ตเมว มนย อาตมณม, วิทฺวานุ พรหมมา' มฤโต' มฤตม”^{๕๓}

สิ่งที่ข้าพเจ้าถือว่าเป็นอาตมันก็คือ สิ่งในกลุ่ม ๕ กลุ่มของชน ๕ จำพวก (คันธารวะ บรรพบุรุษ เทพเจ้า ยักษ์ และรากลส) และอากาศ (ช่องว่าง) ตั้งอยู่อย่างมั่นคงในนั้น เพราะรู้พรหมันผู้เป็นอมตะนั้น ข้าพเจ้าจึงเป็นอมตะ^{๕๔}

จากข้อความทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่า โมกษะคือความเป็นอมตะซึ่งมีอยู่ตราบนานเท่า นาน ไม่ใช่สิ่งที่ถูกค้นพบขึ้นใหม่ ซึ่งหมายถึงพรหมันนั่นเอง เป็นสภาวะที่จะปรากฏทันทีเมื่อชีวาตมันรู้แจ้งตัวแท้ของมันเอง เพราะพรหมันหรืออาตมันก็คือสิ่งที่เป็นอมตะ ดังข้อความที่แสดงไว้ในเกาะอุปนิษทว่า

“ปรีติโพธิทิตฺ มตมมฤตตวฺ ทิ วินฺทเต อาตมฺนา วินฺทเต วิรยํ วิทฺยยา วินฺทเต' มฤตม”^{๕๕}

เมื่ออาตมัน ถูกรู้โดยอาศัยการรู้จริง (ชีวาตมันรู้แจ้งอาตมัน) อาตมันจึงถูกรู้จริง ๆ เพราะว่า (โดยอาศัยความรู้เช่นนั้น) บุคคลย่อมบรรลุถึงความ เป็นอมตะ โดยอาศัยอาตมันของตนเอง บุคคลย่อมบรรลุถึงความมี

^{๕๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

^{๕๑} B.U. 4.4.16.

^{๕๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๕.

^{๕๓} B.U. 4.4.17.

^{๕๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๕.

^{๕๕} Kena. 2.4.

อำนาจ และโดยอาศัยความรู้จริง (วิทยา) บุคคลย่อมบรรลุถึงความเป็นอมตะ^{๕๖}

๓.๒ ประเภทของพรหมัน

รารถกษณ์นั้น ได้กล่าวถึงประเภทของพรหมันไว้ ๒ ชนิด คือ

๑. **ชีวันมุกติ** ได้แก่ การหลุดพ้นของผู้หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการหลุดพ้นจากข้อผูกพันของความเป็นที่ถูกรุ่งแต่งขึ้น รูปร่างยังคงมีอยู่ต่อไปแต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงภายนอกมากนัก เพราะควบคุมรูปร่างภายนอกได้แล้วและรู้แจ้งความเป็นสิ่งภายนอกของรูปร่าง

๒. **วิเทหมุกติ** ได้แก่ การหลุดพ้นหลังจากตายแล้ว ไม่มีรูปร่างปรากฏ กล่าวคือ ชีวามัน ที่เป็นอิสระจากความเป็นที่ถูกรุ่งแต่งขึ้น

นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงกรรมมุกติ (krama-mukti) ซึ่งหมายถึงการหลุดพ้นตามลำดับ (ทีละเล็กทีละน้อย) เป็นการหลุดพ้นเพียงชั่วคราว ชีวามันยังคงเป็นไปอย่างสืบต่อในรูปร่าง การรับรู้ที่สูงขึ้นไปก็จะเพิกถอนออกไปจากชีวามัน แต่ความทรงจำเกี่ยวกับการรู้แจ้งยังคงเป็นไปอยู่ต่อไป จนกระทั่งความไม่บริสุทธิ์ถูกกำจัดให้หมดไป^{๕๗}

สุนทร ฌ รังสี ได้กล่าวว่า โมกษะมี ๒ ชนิด เหมือนกัน คือ

๑. **ชีวันมุกติ** โมกษะของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ หมายถึง การหลุดพ้นของผู้หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ แม้จะบรรลุโมกษะแล้ว แต่ก็ยังมีชีวิตอยู่ต่อไปจนกว่าจะสิ้นอายุหรือสิ้นผลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ผู้ที่บรรลุโมกษะชนิดนี้แล้วจะไม่มีใครกระทำความใหม่เพิ่มขึ้น กล่าวคือ กรรมที่ทำหลังจากบรรลุโมกษะแล้วจะไม่มีผลส่งผลให้เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป โมกษะชนิดนี้เทียบได้กับสอุปาทิเสสนิพพานของพระพุทธศาสนา การบรรลุโมกษะชนิดนี้ แม้ผู้บรรลุจะรู้แจ้งในความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างพรหมันกับอามัน แต่ไม่จำได้ว่าเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมันอย่างสมบูรณ์

๒. **วิเทหมุกติ** โมกษะของผู้มีร่างกายแตกดับ คือการหลุดพ้นหลังจากตายแล้ว การบรรลุวิเทหมุกตินี้ จัดได้ว่า เป็นการเข้าถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมันอย่างแท้จริง โมกษะชนิดนี้เทียบได้กับอนุปาทิเสสนิพพานของพระพุทธศาสนา^{๕๘}

๓.๓ ลักษณะเฉพาะของพรหมัน

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า โมกษะหรือความหลุดพ้น คือสภาวะที่เป็นผลมาจากการที่อามัน (ชีวามัน) รู้แจ้งตัวเองว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับพรหมัน ไม่ใช่สภาวะที่ถูกสร้างขึ้นหรือถูกบรรลุ โดยการกระทำต่างๆ เพราะเมื่อใดที่อามันรู้แจ้ง เมื่อนั้นก็คือโมกษะ เราจึงสามารถสรุปลงในสมการ

^{๕๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบบรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๕.

^{๕๗} S. Radhakrishnan, *The Pricipal Upanisads*, (London : George Allen & Urwin Ltd, 1974), pp. 121-122.

^{๕๘} สุนทร ฌ รังสี, *ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๓-๓๔๔.

ที่ว่า โมกษะเท่ากับอาดมันหรือพรหมัน เพราะเหตุนี้ สภาวะของโมกษะก็คือสภาวะที่แท้จริงของอาดมันหรือพรหมันที่แท้จริงนั่นเอง เมื่อจะอธิบายถึงสภาวะของโมกษะ เราจึงสามารถอธิบายตามลักษณะหรือสภาวะของอาดมันหรือพรหมันนั่นเอง ซึ่งในคัมภีร์อุปนิษัตอธิบายเป็นสองลักษณะ คือ ลักษณะปฏิเสธ (Negative) และลักษณะยืนยันหรือลักษณะบวก (Affirmative/Positive) อย่างไรก็ตาม อุปนิษัตไม่ได้อธิบายถึงสภาวะของโมกษะหรือความเป็นอิสระสูงสุดไว้อย่างชัดเจนนัก ดังนั้นผู้วิจัยจะอธิบายไปตามลักษณะสองอย่างข้างต้นดังต่อไปนี้คือ

๓.๓.๑ สภาวะของโมกษะในลักษณะปฏิเสธ (Negative Aspects)

อุปนิษัตมีความเห็นว่า โมกษะ คือสภาวะอันเป็นที่สูงลิ้นของการยึดถือว่าเป็นตัวบุคคล เป็นสภาวะที่สูงลิ้นของการแยกแยะที่เกี่ยวข้องกับตัวตน แต่ไม่ใช่ภาวะที่ไม่มีอะไรเลยดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ยถา นทฺยะ สยฺนทฺมานาเช สฺมทฺเร' สติ คจฺจนฺติ นามรฺูเป วิหยา, ตถา
วิหฺวาน นามรฺูปาทฺวิมฺกตฺเช ปฺราตฺปรี ปฺรุชฺมฺไปติ ทิวยม^{๕๙}
แม่น้ำที่ไหลลงไปในมหาสมุทร ย่อมละทิ้งนามและรูป ฉนฺโต บุคฺคฺลผู้
ฉลาดเป็นอิสระจากนามและรูป ย่อมเข้าไปสู่บุคฺคฺลผู้เป็นทิพย์ ผู้อยู่เหนือ
ทุกสิ่งทุกอย่าง ฉนฺนํ^{๖๐}

นอกจากนี้ยังมีข้อความในอุปนิษัตต่างๆ ที่แสดงถึงลักษณะปฏิเสธของสภาวะของโมกษะ ซึ่งก็คืออาดมันที่รู้แจ้งแล้วในสภาวะของสิ่งที่ไม่ตาย เป็นสิ่งที่อยู่เหนือกาลเวลาทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นสภาวะที่อยู่เหนือความโศกเศร้า ปราศจากบาป ปราศจากความแก่เพราะชรา และปราศจากความหิวกระหาย ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษัตดังต่อไปนี้คือ

โย ไว ภูมา ตทฺมถฺตมถ ยทฺลปํ ตนฺมรตฺย...^{๖๑}
สิ่งที่ไม่ตายก็คือสิ่งที่มีอยู่มากมาย ส่วนสิ่งที่ตายก็คือสิ่งที่มีอยู่
เล็กน้อย^{๖๒}

.. ภูตม ภาทฺทวิชยฺยทิติ สรวฺโมงฺการ เอว, ยจฺจนาณยตฺ ตริกาลาติตํ ตทฺป
โยงฺการเอว^{๖๓}

^{๕๙} M.U. 3.2.8.

^{๖๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๖๑} C.U. 7.24.1.

^{๖๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๖๓} Ma.U. 1.

..สิ่งทั้งปวง คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ก็คืออักษร โอม นั่นเอง และแม้สิ่งอื่นที่อยู่เหนือกาลทั้ง ๓ ก็คืออักษร โอม เช่นเดียวกัน^{๖๔}

..นาสย ชรโยตช ชีรยติ น วธนาสย หนยต ... เอช อาตมาปहतปาป มา วิชโร วิมฤตยुरु วิโคโก วิชิตโส' ปิปาสะ^{๖๕}

อาดมันนั้น ไม่แก่เพราะการแก่ของร่างกาย ย่อมไม่ถูกฆ่าตายเพราะ การฆ่าร่างกาย ... นี้ คืออาดมันซึ่งปราศจากบาป ปราศจากชรา ปราศจากความตาย ปราศจากความเศร้าโศก ปราศจากความหิว กระจาย^{๖๖}

อด ย อาตมา ส เสตุรวีฤติเรชา โลกานามสมภทาย ไนต์ เสตุมโหรา เตรตรโต, น ชรา น มฤตยुरु น โคโก น สุกฤต, น ทุษฤต...^{๖๗}

อาดมันนั้นเป็นสะพาน (เชื่อนดิน) ซึ่งแยกโลกเหล่านี้ออกจากกัน วัน และคืนย่อมไม่ข้ามสะพานนี้ไปได้ ความแก่และความตายก็ข้ามไม่ได้ ความโศก กรรมดีและกรรมชั่วก็ข้ามสะพานนี้ไม่ได้^{๖๘}

เทว วาว พรหมโณ รูป กาลาศ จากาลาศ จาล ยะ ปราคาทิตยาต โส' กาโล' กโล' ถ ย อาทิตยาท ยะ ส กาละ สกละ^{๖๙}

แท้จริง พรหมนั้นมีสองรูป คือ เวลาและไม่ใช้เวลา สิ่งที่มีอยู่ก่อนพระ อาทิตย์ก็คือสิ่งที่ไม่ใช่กาลเวลา ไม่ประกอบขึ้นจากส่วนประกอบ แต่สิ่งที่ เริ่มต้นพร้อมกับดวงอาทิตย์ก็คือ กาลเวลา เป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นจาก ส่วนประกอบ^{๗๐}

ราชกฤษณ์ กล่าวว่า ลักษณะทั่วไปของสภาวะของโมกษะหรือความหลุดพ้น ก็คือเป็น ความอิสระจากอำนาจของกาลเวลา เมื่อการเกิดและความตายเป็นสัญลักษณ์ของกาลเวลาชีวิตที่เป็น อมตะหรือโมกษะ จึงเป็นการหลุดพ้นจากการเกิดและการตาย เป็นสภาวะแห่งการรู้แจ้งลำดับที่สี่ (ตริยะ) ที่เรียกว่า ปรมพรหมัน สภาวะของโมกษะอีกประการหนึ่งก็คือความเป็นอิสระจากกฎแห่ง กรรม การกระทำไม่ว่าดีหรือชั่วของบุคคลผู้บรรลุโมกษะแล้วไม่มีผลต่อเขา เปรียบเหมือนม้าที่สลัดขน

^{๖๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์ อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๖๕} C.U. 8.1.5.

^{๖๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์ อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๖๗} C.U. 8.4.1.

^{๖๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์ อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๖๙} Maitn. 6.15.

^{๗๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์ อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

คอของมันเอง ฉันทใด ชีวาทมันที่หลุดพ้นแล้วย่อมหลุดพ้นจากกรรมชั่วของมันเอง ฉันทนั้น และเปรียบเหมือนพระจันทร์ที่ส่องแสงหลังจากราหูเคลื่อนย้ายออกแล้ว ฉันทใดชีวาทมันที่หลุดพ้นแล้วย่อมหลุดพ้นจากพันธนาการด้านศีลธรรม ฉันทนั้น การกระทำต่าง ๆ (กรรม) ย่อมมีผลต่อชีวาทมันที่ยังไม่รู้แจ้งเท่านั้น การหลุดพ้นจึงเป็นสภาวะที่ทำให้ลายพันธนาการซึ่งเป็นผลผลิตของอภิปญา อภิปญญาย่อมถูกทำลายโดยอภิปญาไม่ใช่โดยการกระทำต่าง ๆ การหลุดพ้นหรือโมกษะไม่ใช่สิ่งถูกทำให้มีขึ้น แต่มันเป็นผลของการรู้แจ้ง^{๗๑} ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษัตต่างๆ ดังต่อไปนี้

... ส น สาธุนา กรมณา ภูยาน โน เอวาสาธุนา กณียาน ...^{๗๒}

เขาไม่ได้เป็นใหญ่เพราะกรรมดีและไม่ได้ต่ำต้อยเพราะกรรมชั่ว^{๗๓}

ตท ยเถชีกา-ตุลมคเนา โปรตฺ บรทุเยไตวฺ หาศย สรวเ ปาปมานะ บร
หุยนเต, ย เอตท เอวฺ วิทวานคณิโหดโร ชุโหด^{๗๔}

เส้นอันเบาของฟางอชีกะย่อมถูกเผาไหม้ เมื่อวางไว้บนไฟ ฉันทใด
ความชั่วทั้งหลายของบุคคลผู้รู้แจ้งพรหมัน ผู้บูชาไฟโดยทำนองนั้น ย่อม
สูญสิ้นไป ฉันทนั้นเหมือนกัน^{๗๕}

..... ยลา ปุษกร-ปลาศ อาโป น ศลิษยนเต, เอวเมววิทิตฺ ปาปํ กรม น
ศลิษยต อติ ...^{๗๖}

น้ำย่อมไม่ติดอยู่บนใบบัว ฉันทใด กรรมชั่ว ย่อมไม่ติดบุคคลผู้รู้แจ้งสิ่ง
นั้น (พรหมัน) ฉันทนั้น^{๗๗}

อีสานํ ภูตภาววยสย ...^{๗๘}

(พรหมัน) เป็นเจ้าเหนืออดีตและอนาคต ...^{๗๙}

ปรสฺ ตริกาลาทกาโล' ปิ ทฤษฐะ^{๘๐}

^{๗๑} S. Radhakrishnan, *The Pricipal Upanisads*, (London : George Allen & Urwin Ltd., 1974), pp. 119 – 120.

^{๗๒} B.U. 4.4.22.

^{๗๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๗๔} C.U. 5.24.3.

^{๗๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๗๖} C.U. 4.14.3.

^{๗๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๗๘} Katha. 2.1.5, 2.1.12-13.

^{๗๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๘๐} S.U. 6.5.

เขา (พรหมัน) ควรถูกเห็นว่า อยู่เหนือกาลเวลาทั้ง ๓ (อดีต ปัจจุบัน และอนาคต) และไม่ประกอบขึ้นจากส่วนประกอบ^{๘๑}

น ชายเต มรียเต วา วิปศจินนาย กตศจिनน พภูว กศจิต อโช นิตยะ ศศวโต' ยั ปุราโณ น หนยเต หนยมาเน ศรีเร^{๘๒}

อาดมันซึ่งเป็นผู้รู้ ย่อมไม่เกิด ไม่ตาย ในกาลไหนๆ มันไม่ได้เกิดจากสิ่งไหนๆ และไม่ได้เปลี่ยนรูปเป็นสิ่งไหนๆ และไม่ได้เปลี่ยนรูปเป็นสิ่งไหนๆ มันเป็นสิ่งไร้การเกิด เป็นสิ่งที่คงที่ เป็นสิ่งที่คงอยู่ชั่ววินันตร์เป็นสิ่งที่ไม่แก่แก่ดั้งเดิม เมื่อร่างกายถูกฆ่า มันก็หาถูกฆ่าไม่^{๘๓}

ส วา เอช มหานช อาตมา โย' ยั วิชญานมยะ ปุราณะชฺ ย เอโช' นตร หฤทย อากาศตสมินเเต, สรวสย วคี, สรวสเยศานะ สรวสยธิปติ, ส น สารุณา กรมณา ภูยาน, โนเอวาสารุณา กนียาน, เอช สรวศวระ, เอช ภูตธาธิปติ, เอช ภูตปาละ เอช เสตรูวิธธณ เอชา โลกานามสมภเกทาย ...^{๘๔}

แท้จริง อาตมันผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ไม่เกิด ก็คือ ปุรุชชะผู้ประกอบด้วยปรัชญา อยู่ในระหว่างอินทรีย์ทั้งหลาย ผู้เป็นนายแห่งจักรวาล ผู้อาศัยอยู่ในช่องว่างในหัวใจ เป็นผู้ควบคุมภายในเป็นเจ้าของทุกสิ่ง เป็นผู้ปกครองจักรวาล เขาไม่ได้ใหญ่กว่าเดิมเพราะกรรมดีหรือเล็กลงกว่าเดิมเพราะกรรมชั่ว เขาเป็นสะพานที่ทำหน้าที่เป็นเขตแดนเพื่อแบ่งโลกที่ไม่เหมือนกันออกจากกัน^{๘๕}

ชญาตวา เทว สรวปาตปาหานีะ กษิเณะ เกลไศร ชนม-มฤตยู ปุรหานี ตสยาภิชยานาตุ ตฤตียั เททเกเท วิศไวศวรายั เกวลาปต-กามา^{๘๖}

เพราะรู้เทพ (พระเจ้า) พันธนาการทั้งปวงย่อมพินาศไป เมื่อกิเลส (เกลศ) ทั้งหลายสิ้นไป การเกิดและการตายก็ไม่มี โดยการทำให้สมาธิถึงเขา

^{๘๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๘๒} Katha. 1.2.18.

^{๘๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๘๔} B.U. 4.4.22.

^{๘๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๘๖} S.U. 1.11.

ภาวะที่ ๓ ได้แก่ ความเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมี เมื่อร่างกายแตกสลายไป เขาผู้มีเพียงคนเดียวเป็นผู้ที่ได้รับสิ่งที่ต้องการ^{๘๗}

ปุรุช เอเวท วิศวี กรม ตโป พรหม ปรามฤตม, เอตท โย เวท นิหิต์
คฺหายาสฺ วิทยาครนถิ วิกรตีห^{๘๘}

ปุรุชก็คือสิ่งนี้ทั้งปวง ได้แก่ การงาน ตบะ พรหมมา ผู้อยู่เหนือความตาย บุคคลผู้รู้สิ่งนั้น ซึ่งอยู่ในที่อันลึกลับ ย่อมตัดปมแห่งอภินิหาร (ความไม่รู้จริง) เสียได้ในโลกนี้^{๘๙}

อนธึ ตมะ ปรวินตติ เย' วิทยามุปาสเต ตโต ภูย อิว เต ตโม ย อุ
วิทยายารตอะ^{๙๐}

คนที่บูชาความไม่รู้จริงย่อมเข้าไปสู่ความมืดคือความโง่เขลา ส่วนคนที่พึงพอใจในวิชาความรู้ (ระดับโลก) ย่อมเหมือนกับเข้าไปสู่ความมืดยิ่งกว่านั้น^{๙๑}

สมาสฤตม ยถา จิตตํ ชนโตร วิชย-โคจเร ยทิ เอวม พรหมณิ
สยาด ตตุ โโก น มุจเยต พนธนาต^{๙๒}

ถ้าจิตของคนยึดติดอยู่กับพรหมัน ประดุจว่าติดอยู่ในสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ แล้วใครเล่าจะไม่เป็นอิสระจากพันธนาการ^{๙๓}

มน เอว มนุษยานำ การณม พนธ-โมกษโยะ พนธาย วิชยาสคิม
โมกโซ นิรวิชยํ สมฤตน^{๙๔}

ใจนั่นเอง เป็นสาเหตุแห่งการถูกผูกติดอยู่ในวิสัย (โลก) และความหลุดพ้นของมนุษย์ทั้งหลาย การยึดติดอยู่กับวิสัย (รูป เสียง กลิ่น รส

^{๘๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

^{๘๘} M.U. 2.1.10.

^{๘๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

^{๙๐} B.U. 4.4.10, Isa. 9.

^{๙๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

^{๙๒} Maitn. 6.34.

^{๙๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๙๔} Maitn. 6.34.

สัมผัส) ย่อมเป็นไปเพื่อการถูกผูกไว้ในโลก ส่วนการไม่ยึดติดวิสัย ถือว่า
เป็นโมกษะ^{๙๕}

... คุหา-ครนถิภโย วิมุกโต' มฤโต ภวติ^{๙๖}

... เพราะหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งใจ เขาย่อมเป็นผู้ไม่ตาย^{๙๗}

สภาวะของโมกษะในลักษณะปฏิเสธที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือโมกษะเป็นสภาวะที่ไม่สามารถรู้ได้ เป็นสภาวะที่ไม่สามารถกำหนดคุณสมบัติได้ ไม่มีรูป อยู่เหนือการบรรยายด้วยคำพูด และอยู่เกินที่จะคิด ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษัท ต่อไปนี้คือ

ส เอช เนติ เนตยาตมา อคฤหโย นหิ คฤหฺยเต, อศฺรฺโย, นหิ ศฺรฺยเต,
อสงฺโค น หิ สชฺยเต, อสฺสฺโต น วฺยถเต, น ริชฺยติ^{๙๘}

อาดมัน ไม่ใช่นี้ ไม่ใช่นี้ มันไม่สามารถถูกเข้าใจได้โดยใช้ประสาท
สัมผัสเพราะมันไม่ถูกเข้าใจโดยใช้ประสาทสัมผัส มันไม่สามารถถูก
ทำลายได้ เพราะมันไม่ถูกทำลายมันไม่ติดกับสิ่งใด เพราะไม่มีอะไรจะติด
มัน มันไม่ถูกล่าม มันไม่ทุกข์ ไม่เจ็บปวด^{๙๙}

เอตทฺไว ตทกฺษรฺ, คารคิ, พฺราหฺมณา อภิวทฺนติ, อสฺสฺถสมนณฺวทฺรสม
ทฺริชมฺโลหิตมฺสเนหฺมจฺฉายมตฺโม' วายวนากาศมฺสงฺคฺมรสมฺคนธฺมจฺกฺษุชฺกม
ศฺโรตรมฺวาคมฺโน' เตชฺสฺกมฺปฺราณมฺมุขมฺมาตรมฺนตฺรมฺพาหฺยม, น ตทศฺนา
ติ กิณฺจน, น ตทศฺนาติ กศฺจน^{๑๐๐}

คารคิ บุคคลผู้รู้จักพรหมัน ย่อมเรียกชื่อสิ่งนั้น (พรหมัน/อาดมัน) ว่า
สิ่งไม่สูญสิ้นมันไม่หยาบ ไม่ละเอียด ไม่สั้น ไม่ยาว ไม่แดง ไม่เหลว ไม่ใช่
เงา ไม่ใช่ความมืด ไม่ใช่ลม ไม่ใช่อากาศ (ที่ว่าง) ไม่ติดอะไร ไม่มีรส ไม่มี
กลิ่น ไม่มีตา ไม่มีหู ไม่มีคำพูด ไม่มีใจ ไม่มีแสง ไม่มีปรางะ ไม่มีปาก
ประมาณไม่ได้ ไม่มีภายนอก ไม่มีภายใน มันไม่กินสิ่งใดๆ และไม่มีสิ่งใด
กินมัน^{๑๐๑}

^{๙๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๙๖} M.U. 3.2.9.

^{๙๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๙๘} B.U. 3.9.26/4.2.4/4.4.22.

^{๙๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๑๐๐} B.U. 3.8.8.

^{๑๐๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

ส วา เอช มหานคราตมาซโร' มโร' มฤโต' ภาโย พรหม, อภย โว พรหม,
อภย ธิ โว พรหม ภาติ ย เอว เวท^{๑๐๒}

แท้จริง นี่คือน้ำมันที่ไม่เกิดอันนั้น ยิ่งใหญ่ ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กลัว มัน
คือพรหมัน พรหมันเป็นสภาวะที่ไม่มีความกลัวนั้นแหละ บุคคลผู้รู้อย่างนี้
ย่อมกลายเป็นพรหมันผู้ไม่หวาดกลัวนั้นแหละ^{๑๐๓}

อถาต อาเทศะ เนติ, น ทยตสมาทิตติ, เนตยณยตปรมสตี^{๑๐๔}

ดังนั้น จึงมีคำสอนว่า ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ เพราะไม่มีอะไรสูงกว่า
อาตมัน^{๑๐๕}

ส ปรัยคาจจุกรมกายมวรัมมสนาวิริ ศุทรมปาปริทุม กวิรมนีชี ปริ
ญะ สวยมญุร ยาถาตถยโต' รถาน วุทธาจฉาศวตีภยะ สมากยะ^{๑๐๖}

เขาผู้นั้นทำให้ทุกอย่างเต็ม รุ่งโรจน์ ไม่มีร่าง ไม่มีบาดแผล ไม่มีเส้น
เอ็น บริสุทธิ์ ไม่มีบาป เขาเป็นผู้เห็น ผู้คิด แทรกซึมอยู่ในทุกสิ่ง อยู่ได้
ด้วยตนเอง ได้แจกจ่าย ตามความเหมาะสม ซึ่งวัตถุทั้งหลาย ตาม
ธรรมชาติของมันเป็นนิจนิรันดร^{๑๐๗}

ยต ตททศยมคราหยมโคตรมวรัมมจกษุรศรตรี ตทปาณิปาท นิติย
วิภู สรวคต สสุกษม ตทวยย ยทภูตโยนิ ปริปคยนิติ ธีระ^{๑๐๘}

สิ่งที่มองไม่เห็นได้ ไม่อาจจับได้ด้วยประสาทสัมผัส ไม่มีโคตร ไม่มีชั้น
วรรณะ ไม่มีตา ไม่มีหู ไม่มีมือหรือเท้า เป็นสิ่งมีชั่วนิรันดร แผ่ทั่วไป
ปรากฏอยู่ทั่วทุกแห่ง ละเอียดยิ่ง สิ่งนั้นคือสิ่งที่ไม่สูญสิ้น ธีรชนย่อม
ประจักษ์แจ้งว่า สิ่งนั้นแหละ เป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง^{๑๐๙}

อศพทมสปรมรูบมววยย ตถา' รส นิติยมนคนจวจย ยต อนาทยนนต์
มหตะ ปรี ฐรวู นิจายย ตนมฤตยุมุชาต ปรมุจยเต^{๑๑๐}

^{๑๐๒} B.U. 4.4.25.

^{๑๐๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๑๐๔} B.U. 2.3.6.

^{๑๐๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๑๐๖} Isa. 8.

^{๑๐๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๑๐๘} M.U. 1.1.6.

^{๑๐๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๑๑๐} Katha. 1.3.15.

มันไม่มีเสียง ไม่มีสัมผัส ไม่มีรูป ไม่สูญสิ้น ไม่มีรส มีช้วนินรันตร์ ไม่มีกลิ่น ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดสิ้นสุด ใหญ่กว่าสิ่งที่ใหญ่ แขนงอน บุคคลเมื่อแยกออกได้ว่าสิ่งนั้นเป็นอะไรย่อมพ้นจากปากพระยามัจจุราช^{๑๑๑}

อนชเทกั มนโส ชวีโย ไนนทเทวา อาปนุวนปุรวมรชตุ ตททาวโต' นุยานตยติ ติษฐตตสมินนโป มาตริศวา ทธาติ^{๑๑๒}

สิ่งนั้น (อาตมัน) ไม่เคลื่อนไหว เป็นหนึ่งเดียว เร็วกว่าใจ (มนส) อินทรีย์ (ประสาทสัมผัส) ทั้งหลายก็ไม่สามารถไปถึงที่นั่นได้ มันล่องหน้าไปก่อนเสมอ ยืนอยู่แท้ๆ ก็ไล่ไม่ทันสิ่งอื่นๆ ที่วิ่งไปได้ ลมที่แผ่ไปในทุกสิ่งในมันนั่นเองช่วยสิ่งมีชีวิตให้ทำกิจกรรมทุกอย่าง^{๑๑๓}

ตเทชติ ตนไนชติ ตททุเร ตท วทนติเก, ตทนตรสย สรวสย ตท อุสรวสยาสย พาหุยตะ^{๑๑๔}

มันทั้งเคลื่อนที่และไม่เคลื่อนที่ มันอยู่ใกล้และอยู่ไกล มันอยู่ทั้งภายในและภายนอกของสิ่งทั้งหมดนี้^{๑๑๕}

อาสีโน ทูร์ วรชติ, ศยาโน ยาติ สรวตะ ...^{๑๑๖}

เขานั่งอยู่แต่ก็ยังเที่ยวไปไกลได้ นอนอยู่แต่ก็ยังเที่ยวไปทุกด้าน^{๑๑๗}

อศร์รี ศรีเรชวานาสเภชวสฤติตม, มหานต วิภูมาตมานัน มตวา ชิโร นโศจติ^{๑๑๘}

เมื่อรู้ว่า อาตมันเป็นสิ่งที่ไม่มีย่างกายในบรรดาร่างกายทั้งหลาย เป็นสิ่งหนึ่งในบรรดาสิ่งที่ไม่นิ่งทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ใหญ่แผ่ไปทั่วทุกที่ บุคคลผู้มีปัญญาย่อมไม่เศร้าโศก^{๑๑๙}

^{๑๑๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๑๑๒} Isa. 4.

^{๑๑๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๑๑๔} Isa. 5.

^{๑๑๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๑๑๖} Kāṭha. 1.2.21.

^{๑๑๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๑๑๘} Kāṭha. 1.2.22.

^{๑๑๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

ลักษณะปฏิเสธของโมกษะอีกประการหนึ่ง ก็คือ สภาวะของโมกษะไม่ขึ้นอยู่กับหลักแห่งเหตุและผล ซึ่งก็คือ หลักสากลทั่วๆ ไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกเกิดการเปลี่ยนแปลง สภาวะของโมกษะเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงโดยประการใดๆ เป็นสิ่งที่เป็นอมตะ เป็นสภาวะที่ตั้งอยู่ชั่วกาลปาวสาน ดังนั้น จึงนับได้ว่าสภาวะของโมกษะนั้นเป็นสิ่งที่อยู่เหนือหลักแห่งเหตุผล ดังข้อความที่แสดงไว้ในพฤตทวารัณยะอุปนิษัทว่า

เอกโธวานุทฤษฎายเมตทปรมย์ ธรรม, วิระชะ ปร อากาศาทช อาตมา
มหานธูระ^{๑๒๐}

สิ่งนั้นจะต้องถูกรู้อย่างแท้จริงว่า เป็นหนึ่งเดียว ประมาณไม่ได้ ไม่เปลี่ยนแปลงอาตมอันเป็นสิ่งที่ไม่มีมลทิน อยู่เหนืออากาศ (ช่องว่าง) ไม่เกิด ใหญ่จนหาที่สุดมิได้ ไม่มีสิ่งใดทำลายได้^{๑๒๑}

... วาจารย์ภณ วิกาโร นาม' เหย^{๑๒๒}

การเปลี่ยนแปลงรูปร่างไปเป็นอย่างอื่น เป็นเพียงชื่อเรียกที่อาศัยคำพูดเป็นพื้นฐาน^{๑๒๓}

อนธั ตมะ ปรวิคณติ เย' สมภูติมุปาสเต, ตโต ภูย อิว เต ตโม ย อู สม
ภูติยำ รตะ^{๑๒๔}

คนที่บูชาสิ่งที่ไม่ปรากฏ ย่อมเข้าไปสู่ความมืดเหมือนคนตาบอด ส่วนคนที่ชอบ (บูชา) สิ่งที่ปรากฏก็เข้าไปสู่ความมืดยิ่งกว่านั้น^{๑๒๕}

สมภูติ จ วินาศิ จ ยส ตทเวโทภยิ สห, วินาเสน มฤตยु ตีรตวา
สมภูติยา' มฤตมคฺนุเต^{๑๒๖}

คนที่เข้าใจสิ่งที่ปรากฏและสิ่งที่ไม่ปรากฏทั้งสองอย่าง ย่อมข้ามพ้นความตายโดยอาศัยสิ่งที่ไม่ปรากฏ ย่อมบรรลุถึงสิ่งที่เป็นอมตะโดยอาศัยสิ่งที่ปรากฏ^{๑๒๗}

^{๑๒๐} B.U. 4.4.20.

^{๑๒๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๑๒๒} C.U. 6.1.4-6/6.4.3-4.

^{๑๒๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๑๒๔} Isa. 12.

^{๑๒๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๑๒๖} Isa. 14.

^{๑๒๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุป การพรรณนาถึงสภาวะหรือธรรมชาติที่แท้จริงของโมกษะอุปนิษัตจึงใช้ลักษณะปฏิเสธ เพราะสภาวะที่แท้จริงของโมกษะนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรู้ได้ เป็นสภาวะที่ปฏิเสธคุณสมบัติในโลกทั้งหมด เป็นสภาวะที่อยู่เหนือการพรรณนาด้วยภาษาและอยู่เหนือสติปัญญาของมนุษย์ เป็นสภาวะที่ปฏิเสธการเวียนว่ายตายเกิด คือ ความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความอยาก (เสวยอารมณ์ที่น่าปรารถนาต่างๆ) ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของตัณหา เป็นสภาวะที่ปราศจากการกระทำ การรับรู้ การคิด ซึ่งเป็นเครื่องหมายของทวิภาวะกล่าวคือ เป็นสภาวะที่ปราศจากผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้

๓.๓.๒ สภาวะโมกษะในลักษณะยืนยันหรือลักษณะบวก (Affirmative/ Positive Aspects)

ศาสนาในยุคพระเวทและพระพุทธศาสนาต่างยอมรับแนวคิดที่ว่า ชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงของชีวิต จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของชีวิต ก็คือ ความหลุดพ้นจะเห็นได้จากแนวคิดที่แสดงไว้ในอุปนิษัตต่างๆ ว่าสิ่งทั้งหลายที่มีปรากฏอยู่ในโลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ บุคคลควรแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนั้น โมกษะในฐานะที่เป็นจุดหมายสูงสุดของแต่ละบุคคล จึงถูกอธิบายว่าเป็นสภาวะที่สามารถดับทุกข์ทั้งมวลของมนุษย์ เป็นสภาวะที่ปราศจากความเกิด ปราศจากความแก่ ปราศจากความตาย ปราศจากความหิวกระหาย ปราศจากความกลัว ปราศจากความเศร้า โศก การอธิบายในลักษณะเช่นนี้เป็นการอธิบายถึงสภาวะของโมกษะในฐานะเป็นบรมสุข กล่าวคือความสุขสูงสุด จัดได้ว่าเป็นการอธิบายถึงสภาวะของโมกษะในลักษณะบวกหรือเชิงยืนยัน แต่โมกษะจะต้องถูกเข้าใจในฐานะเป็นสภาวะที่อาตมมันบริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างที่สุด โมกษะจึงเป็นสภาวะของความยินดีและปลาบปลื้มสูงสุด เป็นสภาวะของอนันตะ เป็นสภาวะที่สรรพสิ่งในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นสูญสลายไป เป็นสภาวะที่สรรพสิ่งรู้แจ้งความเป็นหนึ่งเดียวของตนกับพรหมัน สภาวะของโมกษะหรือชีวิตที่เป็นอมตะนี้ จึงเป็นสภาวะของอนันตะหรือสภาวะของอาตมมันที่เป็นบรมสุข ดังนั้น สิ่งอื่นๆ ที่แตกต่างจากอาตมมันหรือพรหมันจึงเป็นสิ่งที่ประกอบไปด้วยความทุกข์ กล่าวคือ ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกรำไป ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษัต ดังต่อไปนี้

...ตสุโยทิตี นาม, ส เอช สรวะเวยะ ปาปมภย อุติต, อุเทติ ห ไว สรวะเวยะ ปาปมภโย ย เอวิ เวท^{๑๒๘}

ชื่อของเขา คือ "อุตฺ" (สูงส่ง) เขาอยู่พ้นบาปทั้งปวง บุคคลผู้รู้อย่างนี้ย่อมหลุดพ้นจากบาปทั้งปวง^{๑๒๙}

นาสย ชรโยตชชีรยติ, น วธนาสย หนยต... เอช อาตมาปหตปาปมา วิชโร วิมฤตยฺร วิโคโก วิชิตโส ปิปาสะ^{๑๓๐}

^{๑๒๘} C.U. 1.6.7.

^{๑๒๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), "การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก", หน้า ๒๓.

^{๑๓๐} C.U. 8.1.5.

มัน (อาดมัน) ไม่แก่เพราะการแก่ของร่างกาย ไม่ตายเพราะการฆ่าร่างกายให้ตาย ... มัน (อากาศ) คือ อัดมันซึ่งปราศจากบาป ปราศจากชรา ปราศจากความตาย ปราศจากความเศร้าโศก ปราศจากความหิวกระหาย^{๑๓๑}

ย อัดมาปหตปาปมา วิชโร วิมฤตยวิโรโก วิชิตโส' ปิปาสะ^{๑๓๒}
อาดมัน ปราศจากบาป ปราศจากชราและและความเศร้าโศก
ปราศจากความหิวกระหาย^{๑๓๓}

เอษ ต อัดมา สรวานตระ, ... อโต' นยทารตม^{๑๓๔}
อาดมันของท่านนี้เองมีอยู่ในทุกสิ่ง ... สิ่งอื่นนอกจากอาดมันนั้นย่อม
ตาย^{๑๓๕}

โย' ศนายา-ปิปาเส โศกั โมหิ ชร่า มฤตยุมตเยติ^{๑๓๖}
อาดมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความหิวกระหาย เหนือความเศร้าโศก เหนือ
ความหลง (ความไม่รู้จริง) ความแก่และความตาย^{๑๓๗}

เอษ ต อัดมานตระยามมฤตตะ, ... อโต' นยทารตม^{๑๓๘}
เขาผู้ควบคุมภายใน ผู้ไม่ตาย ก็คืออาดมันของท่านนั่นเอง สิ่งอื่น
นอกจากอาดมันนั้นย่อมตาย^{๑๓๙}

ความเป็นสิ่งเดียวกันของโมกษะกับอำนาจหรือความสุขนี้ เป็นภาวะที่มีเพียงผู้รู้ ไม่มีสิ่ง
ที่ถูกรู้ คือเป็นภาวะที่ทำให้ความแตกต่างระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้อาดมันที่มีอยู่
ในมนุษย์หมดความยึดมั่นกับร่างกาย ไม่ยึดมั่นกับอารมณ์ภายนอก เมื่อหมดความยึดมั่นเช่นนั้น ความ
ทุกข์ย่อมหมดไป ภาวะเช่นนี้จึงเป็นความสุขที่แท้จริง (บรมสุข) ไม่มีภาวะอื่นที่สูงกว่านี้อีก เป็นภาวะที่
เป็นความรู้อันบริสุทธิ์ เป็นโลกสูงสุด ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษต์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

^{๑๓๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษต์กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๓.

^{๑๓๒} C.U. 8.7.1.

^{๑๓๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษต์กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๓.

^{๑๓๔} B.U. 3.4.2.

^{๑๓๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษต์กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๓.

^{๑๓๖} B.U. 3.5.1

^{๑๓๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษต์กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๓๘} B.U. 3.7.25.

^{๑๓๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษต์กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

ตทวา อสโยตทตติจจนทา อปทตปาปมาภยํ รูปม, ตทยถา ปริยยา สตรี
 ยา สมปรีชวกุโต น พาทย์ กิถุจน เวท นานตรม, เอวเมวายํ ปุรุชชะ ป
 ราเชญนาตมนา สมปรีชวกุโต น พาทย์ กิถุจน เวท นานตรม, ตท วา อส
 โยตทาปตคามมาตมกามมกามํ รูปิ โศกานตรม^{๑๔๐}

นี่คือภาวะซึ่งเป็นอิสระจากความอยากได้ ปราศจากความชั่วทั้งหลาย
 ไม่มีความกลัวของเขา (อาตมัน) เช่นเดียวกับบุรุษฤกภรรยาผู้เป็นที่รัก
 กอด ย่อมไม่รู้รู้อะไรๆ ทั้งภายนอกและภายในปุรุชชะ (อาตมัน) ก็ฉนั้น
 เหมือนกัน เมื่อถูกโอบอุ้มด้วยปรัชญาตมัน (อาตมันที่เป็นตัวรู้) ก็ไม่รู้รู้อะไร
 ใดๆ ทั้งภายในและภายนอก นั้นแหละคือภาวะที่แท้จริงของบุรุษนั้น
 ซึ่งได้รับสิ่งที่ต้องการทุกอย่างแล้ว มีอาตมันเป็นสิ่งที่ต้องการ ไม่มีความ
 ต้องการอยู่เหนือความโศก^{๑๔๑}

อตร ปิตาปีตา ภวติ, มาตามาตา, โลกา อโลกา, เทวา อเทวา,
 เวทา อเวทา ... อนวาคตํ ปญญานานวาคตํ ปาเปน, ตีโรณ หิ ตทา สร
 วาญโณกานหฤทยสย ภวติ^{๑๔๒}

ในภาวะนั้น บิดาไม่ใช่บิดา มารดาไม่ใช่มารดา โลกทั้งหลายไม่ใช่โลก
 เทพเจ้าทั้งหลายไม่ใช่เทพเจ้า พระเวททั้งหลายไม่ใช่พระเวท ภาวะนั้นอยู่
 เหนือบุญและบาป อาตมันในตอนนั้นแหละ จะอยู่เหนือความโศกเศร้า
 ทางใจทั้งหมด^{๑๔๓}

...เอช พรหมโลกะ ...เอชาสย ปรมา คติชะ, เอชาสย ปรมา สมปต,
 เอโซ' สย ปรม โลกะ, เอโซ' สย ปรม อานนทะ, เอตสโยวานนทสยาน
 ยานิ ภุตานิ มาตรามุปชีวนติ^{๑๔๔}

... นี่เป็นพรหมโลก ...นี่คือจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของอาตมัน นี่
 คือสมบัติอันสูงสุดของอาตมัน นี่คือโลกอันสูงสุดของอาตมัน นี่คือ
 ความสุขอันสูงสุดของอาตมัน สิ่งมีชีวิตอื่นๆ มีชีวิตอยู่โดยอาศัยความสุข
 เพียงส่วนน้อยนิดของความสุขของอาตมันนั้น^{๑๔๕}

^{๑๔๐} B.U. 4.3.21.

^{๑๔๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๔๒} B.U. 4.3.22.

^{๑๔๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๔๔} B.U. 4.3.23.

^{๑๔๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

อจิตต์ จิตตมธยสถมจินตย์ คุหยมุตตมม, ตตร จิตต์ นิธาเยต ตจ จ
 ลิงค์ นิราศรยม^{๑๔๖}

ภาวะนั้นเป็นสภาวะที่ไม่ใช่ความคิด ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งความคิด
 เป็นภาวะที่คิดถึงไม่ได้ ถูกซ่อนไว้ สูงสุด บุคคลพึงทำให้จิตเป็นหนึ่งอยู่ที่
 ภาวะนั้น แล้วสิ่งนั้น จะเป็นสัญลักษณ์ (ร่างละเอียด) ที่ไม่ต้องพึ่งพาสิ่ง
 ใด ๆ^{๑๔๗}

... ตสย ปริยเมว ศิระ, โมโท ทกษิณะ ปกษะ, ปรมโท อุตตระ ปกษะ,
 อานนท อาตมา, พรหม ปุจฉ์ ปรดิษฐา^{๑๔๘}

ความยินดีเป็นหัว ความชอบเป็นข้างขวา ความชอบมากเป็นข้างเบื้อง
 ซ้าย ความสุขเป็นร่างกาย พรหมันเป็นส่วนภายใต้ เป็นฐานรองรับอัน
 มั่นคง^{๑๔๙}

อสท วา อิทมคร อาสีต, ตโต ไว สทชายต ตทาตมานิ สวยมกรุต, ตส
 มาตตตสกุถมจยเต ยทไว ตต สกุถตม, รโส ไว สะ, รสิ เหยววยิ ลพฐ
 วานนทีทาวติ^{๑๕๐}

ในตอนเริ่มแรก โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ จากสิ่งที่ไม่ได้อยู่ สิ่งที่มีอยู่จึง
 เกิดมี สิ่งที่มีนั้นสร้างตัวเองเป็นอาดมัน (soul) ดังนั้น มันจึงมีชื่อว่าผู้ถูก
 สร้างดีแล้ว ผู้ถูกสร้างดีแล้วนั้นคืออะไร มันคือแก่นแท้ของสิ่งที่มีอยู่
 เพราะว่าคุณคนผู้เข้าถึงแก่นแท้นั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้มีความสุข^{๑๕๑}

ส ย เอว-วิต อสมาล โลกาท เปรตย, เอตมณนยมาตมานมุปสงกร
 มติ, เอตฺ ปราณมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอตฺ มโนมยมาตมานมุปสงกร
 มติ, เอตฺ วิชญานมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอตมานนทมยมาตมาน
 มุปสงกรามติ^{๑๕๒}

เขาผู้รู้อย่างนี้ เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอันนยอาดมัน
 (อาดมันซึ่งประกอบด้วยอาหาร) ปราณมยอาดมัน (อาดมันซึ่ง

^{๑๔๖} Maitn. 6.19.

^{๑๔๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๑๔๘} T.U. 2.5.1.

^{๑๔๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๑๕๐} T.U. 2.7.1.

^{๑๕๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๑๕๒} T.U. 2.8.1.

ประกอบด้วยความรู้) และยอมเข้าถึงอนันตมยออตมัน (ออตมันซึ่งประกอบด้วยบรมสุข)^{๑๕๓}

อานนโท พรหมเมติ วุชานาต, อานนทาทุท เทยว ชลวิมานิ ภูตานิ
ชายนุต, อานนเทน ชาตานิ ชีวนติ, อานนโท ปรยตยภิสวีคนติ^{๑๕๔}

เขารู้ว่า พรหมนั้นคือความสุข เพราะว่า แท้จริงแล้ว สิ่งที่มีอยู่
ทั้งหลายเหล่านี้ย่อมเกิดจากความสุข เมื่อเกิดแล้ว พวกเขายอมเป็นอยู่
ด้วยความสุข เมื่อตายไป พวกเขายอมเข้าไปสู่ความสุข^{๑๕๕}

ดังนั้น สภาวะของโมกษะจึงเป็นสภาวะที่เป็นอิสระสูงสุดจากความทุกข์ ความเกิด ความ
ตาย ความหิวกระหาย จึงเป็นสภาวะที่เป็นความสุขที่แท้จริง และเป็นสภาวะที่ผู้รู้สิ่งที่ถูกรู้และความรู้
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงมีผลเป็นอนันตมยออตมัน กล่าวคือ ความสุขพ้นจากความทุกข์โศกทั้งปวง เมื่อใดก็ตาม
ที่ออตมันรู้แจ้งว่า ออตมันกับพรหมนั้น ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อนั้นออตมันยอมบรรลุมอกษะ
และยอมได้ออนันตมยออตมันคือบรมสุข เพราะอนันตมยออตมันหรือความสุขสูงสุดเป็นสภาวะของโมกษะ

สิ่งที่ปิดบังโมกษะ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นว่า เมื่อใดออตมันหรือชีวาตมันเห็นแจ้งความจริงที่ว่าตนเอง
กับพรหมนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อนั้นชีวาตมันก็จะบรรลุมอกษะหรือที่เรียกว่าบรรลุมอกษะ
สิ่งที่ปิดบังความรู้แจ้งเช่นนั้นของชีวาตมัน อุปนิษัฏเรียกว่า อวิทยา (Avidya) ซึ่งแปลว่า ความ
ไม่รู้ อวิทยาเป็นบ่อเกิดของความเข้าใจผิด กล่าวคือ ทำให้ชีวาตมันเข้าใจผิดว่าตัวมันเองเป็นอัน
เดียวกันกับร่างกายภายนอก ทั้งที่จริงแล้วธรรมชาติที่แท้จริงของมัน คือพรหมนั้น อวิทยาเป็นสาเหตุที่
ทำให้ชีวาตมันติดอยู่ในโลก ต้องเวียนว่ายตายเกิดท่องเที่ยวในสังสารวัฏเมื่อแสวงหาความจริงก็
เหมือนกับคนตาบอดเดินตามคนตาบอด ถ้าบุคคลนั้นอาศัยวิทยากล่าวคือความรู้จริงแทนอวิทยา เขา
ย่อมเห็นความจริงได้อย่างง่ายดาย ดังข้อความที่แสดงไว้ว่า

ทูรมเต วิปริเต วิชูจี, อวิทยา ยา จ วิทเยติ ชญาตา วิทยาภิปสินี นจิ
เกตส์ มนเย, น ตวา กามา พทโว' โลลุปนต^{๑๕๖}

อวิทยาและวิทยาทั้งหลายเหล่านี้ย่อมอยู่ตรงข้ามกันอย่างไกลและ
ยอมนำไปสู่จุดหมายที่แตกต่างกัน นจิเกตส์ เรายอมเข้าใจท่านผู้อ่านได้
วิทยา เพราะความปรารถนาทั้งหลาย ย่อมไม่ทำให้ท่านไขว้เขวได้^{๑๕๗}

^{๑๕๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๑๕๔} T.U. 3.6.1.

^{๑๕๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๑๕๖} Katha. 1.2.4.

^{๑๕๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๖.

อภิชยา ยามนตเร วรตมานาเซ, สวयी ธีระาเซ ปณทิตม มนุญมานาเซ
 ทนทรมยมาณะะ ปริญนติ มุตมา, อนธโนว นียมานา ยถานธาะ^{๑๕๘}

บุคคลผู้อาศัยอยู่ในท่ามกลางอภิชยา (ความไม่รู้) ผู้สำคัญตนว่าเป็นธีร
 ชนและเป็นผู้มีความรู้ ย่อมเดินวนไปวนมา เหมือนคนตาบอดจูงคนตา
 บอดไป ฉะนั้น^{๑๕๙}

ฉานโทคยะอุปนิษัท กล่าวว่ ววิทยา หรือ ความรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่มีอำนาจ ในขณะที่อภิชยา
 หรือ ความไม่รู้ เป็นสภาพที่ไร้อำนาจ ดังข้อความว่

เตโนเภา กุรุโต ยศโจิตเทว เวท ยศ จ น เวท นานา ตู ววิทยา จาวิทยา
 จ ยเวท ววิทยา กโรติ ศรทุโธโยปนิษทา, ตเทว วีรยวตตรํ ภาสติ^{๑๖๐}

บุคคลผู้รู้อสิ่งนี้และผู้ไม่รู้สิ่งนี้ทั้งปวง ย่อมกระทำตามมัน ความรู้และ
 ความไม่รู้ย่อมแตกต่างกัน บุคคลย่อมกระทำสิ่งใดด้วยความรู้ ความ
 ศรัทธา และด้วยสมาธิ สิ่งนั้นย่อมเป็นสิ่งทีเติมไปด้วยพลังอำนาจแท้จริง
 นี้คือการอธิบายของอักษรตัวนี้ (โอม)^{๑๖๑}

อภิชยาเป็นตัวที่ทำให้เรามองเห็นความหลากหลายของสรรพสิ่งที่มีในโลกและชีวาตมัน
 (Egos) ว่เป็นสิ่งที่สุดท้ายและเป็นสิ่งทีเป็นมูลรากของสรรพสิ่ง ซึ่งความคิดเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ปกปิดความ
 จจริงสูงสุด (พรหมัน) เป็นความหลอกลวงของอภิชยา แม้โลกจะเป็นสิ่งที่เปิดเผยถึงความจริง ดังนั้น
 อภิชยาจึงเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความยึดว่เป็นตัวเป็นตน (Selfishness) และเป็นปมเชื่องอยู่ในหัวใจของ
 มนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรทำลาย มนุษย์จึงจะพบกับอาตมันสูงสุดที่อยู่ในที่เร้นลับของหัวใจ
 มนุษย์ ดังข้อความทีแสดงไว้ในมณฑกะอุปนิษัทว่

ปุรุช เอเวท วิศวํ ทรุม ตโป พุรหม ปรามฤตม, เอตทโย เวท นิหิต
 คุหายำ โส! วทยาครนถิ วิกรตีห^{๑๖๒}

ปุรุชะก็คือสิ่งนี้ทั้งปวง ได้แก่ การงาน ตบะ พรหมา ผู้อยู่เหนือความ
 ตายบุคคลผู้รู้อสิ่งนั้นซึ่งสถิตอยู่ในที่อันลึกลับ เขาย่อมตัดปมแห่งอภิชยา
 (ความไม่รู้จริง) เสียได้ในโลกนี้^{๑๖๓}

ปรีศนะอุปนิษัทแสดงให้เห็นชัดเจนว่ อภิชยาหรือความไม่รู้จริงเป็นตัวปกปิดสภาวะที
 แท้จริงของอาตมัน ซึ่งจะทำให้ชีวาตมันมีความเห็นผิดในสิ่งแท้จริงอันตมะ เมื่อใดทีชีวาตมันทำลาย

^{๑๕๘} Kātha. 1.2.5.

^{๑๕๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโอมกะษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๖.

^{๑๖๐} C.U. 1.1.10.

^{๑๖๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโอมกะษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๗.

^{๑๖๒} M.U. 2.1.10.

^{๑๖๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโอมกะษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๗.

ความเข้าใจผิดอันนั้นแล้วย่อมเข้าถึงพรหมโลก หรือบรรลุมโภกษะ (ความหลุดพ้น) ดังข้อความที่แสดงไว้ว่า

เตชามเสา วิโรช พรหมโลโก น เยช ชีหฺมมนฺฤตฺม น มายา เจติ^{๑๖๔}
 ความคดโกง ความเท็จและความเจ้าเล่ห์ ไม่มีในผู้ใด พรหมโลกที่ไร้
 มลทินนั้น ย่อมเป็นของพวกเขา^{๑๖๕}

อีกประการหนึ่ง ในการอธิบายถึงอภิปาหรือความไม่รู้จริงนี้ ยังปรากฏคำที่เกี่ยวข้องอีก คำหนึ่งคือ คำว่า มายา (Maya) ซึ่งคำทั้งสองนี้มีความหมายเดียวกัน แต่มองจากแง่ต่างกันจึงเรียกชื่อต่างกัน กล่าวคือ ถ้ามองจากแง่ของวัตถุวิสัย (สิ่งที่ถูกรู้) หรือว่าเมื่อเกี่ยวข้องกับโลกก็เรียกว่า มายา ถ้ามองจากแง่ของอัตวิสัย (ผู้รู้) หรือเกี่ยวข้องกับชีวิตมัน ก็เรียกว่า อภิปา ในทำนองเดียวกับที่พรหมันกับอภิตมันซึ่งเป็นสิ่งเดียวกัน มองจากแง่วัตถุวิสัยก็เรียกว่า พรหมัน เมื่อมองจากแง่ของอัตวิสัยก็เรียกว่า อภิตมัน แนวโน้มของจิตมนุษย์ที่มองเห็นสิ่งๆ เดียวมาหลายเรียกว่า มายาและอภิปา นี้เป็นสิ่งเดียวกัน

เศวตาศวตระอุปนิษัต กกล่าวว่า พระเจ้า (God) เป็นมายิน (Mayin) แปลว่า ผู้มีมายา หมายถึงผู้มีอำนาจในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นได้ตามความปรารถนา ดังข้อความที่แสดงไว้ว่า

โต โยท อุตฺตรตรํ ตท อรูปม อนามยม ย เอตท วิทฺฐ อมฤตาส เต
 ภาวนติ, อเถตเร ทุชฺชม เอวาปิยนติ^{๑๖๖}
 สิ่งซึ่งอยู่เหนือโลกนี้ ย่อมปราศจากรูป และไม่มี ความเจ็บป่วย บุคคล
 ผู้รู้นั้นย่อมเป็นผู้ไม่ตาย แต่คนเหล่าอื่นย่อมไปสู่ความโศก (ทุกข์ทางใจ)
 เท่านั้น^{๑๖๗}

ตามทรรศนะในคัมภีร์อุปนิษัต มายา เป็นอำนาจของอิศวระ ด้วยอำนาจของมายานี้อิศวระ ได้ดลบันดาลให้โลกเกิดขึ้น และสร้างมนุษย์ขึ้นจากฝุ่นของโลก แล้วหายใจให้ชีวิตมันเข้าไปสิงในร่างกายมนุษย์ มายาทำให้มีร่างเกิดขึ้นมาได้จากสิ่งที่ไม่รูปร่าง ดังข้อความที่แสดงไว้ในมณฑกะอุปนิษัตว่า

เอตชฺชนาถ สทสทฺวเรณียํ ปรี วิชฺญานาทยทฺวริชฺฌํ ปฺรชานาม^{๑๖๘}
 ท่านจรรู้สิ่งนั้นในฐานะสิ่งที่ไม่ได้อยู่ สิ่งที่ไม่ได้อยู่เป็นสิ่งสูงเกินกว่าจะ
 ปรารถนาได้ และเป็นสิ่งที่อยู่สูงเกินความเข้าใจของมนุษย์^{๑๖๙}

^{๑๖๔} Prasna. 1.16.

^{๑๖๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องมโภกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๗.

^{๑๖๖} S.U. 3.10.

^{๑๖๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องมโภกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๘.

^{๑๖๘} M.U. 2.2.1.

^{๑๖๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องมโภกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๘.

ตั้งกรอาจารย์กล่าวว่า เพราะอวิชชาบังไว้ และเพราะอาตมมันไม่รู้จักสภาวะที่แท้จริงของตัวเองนี้เอง อาตมมันจึงไม่สามารถบรรลุโมกษะ จึงต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ คือ อาตมมันออกจากร่างหนึ่งไปเข้าร่างอื่นเรื่อย ๆ ไปจนรู้จักตัวเองดี อวิชชาเกิดขึ้นเพราะอาตมมันที่มีอยู่ในมนุษย์แต่ละบุคคลสัมผัสกับกายแล้วเข้าใจผิดว่า กายเป็นตัวของตัว และมีหังการว่า “นี่กู กูดี กูถูก” และมมังการว่า “นี่ของกู” อวิชชาที่มาปกปิดความรู้แจ้งอันนี้ ท่านเปรียบเหมือนเมฆบังแสงอาทิตย์ เป็นการบังไม่จริง ไม่ใช่บังตัวดวงอาทิตย์จริงๆ เพราะขณะที่เรามองเห็นดวงอาทิตย์ถูกเมฆมาบังแสงอยู่นั้น อาทิตย์ก็ยังคงส่องแสงอยู่เหมือนเดิม แต่การที่เรามองไม่เห็นดวงอาทิตย์ในขณะนั้นก็เพราะเมฆมาบังตาเราไว้ เช่นเดียวกันกับอวิชชาบังไว้ อาตมมันไม่รู้จักตัวแท้ของมัน กล่าวคือ ไม่สามารถบรรลุโมกษะได้ แต่สภาวะโมกษะหรือการที่อาตมมันรู้แจ้งตัวมันเอง ก็เป็นสภาวะที่มีอยู่แล้วและเป็นความรู้อันเดิม ไม่ได้เกิดขึ้นใหม่หรือเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นภายหลัง

ดังนั้น ตัวอวิชชาหรือความไม่เข้าใจจึงเป็นสาเหตุทำให้อาตมมันไม่สามารถเข้าถึงโมกษะ อาตมมันจึงต้องมีการเหมือนทุกข์เป็นสุข เกิดตายสลับกันไป ทั้งที่จริงนั้นสิ่งทั้งหมดเป็นเพียงมายา นั่นเอง เพราะความจริงแล้วอาตมมันที่แท้จริงไม่ได้เป็นทุกข์ ไม่ตายและไม่เกิด เพราะอาตมมันที่แท้เป็นตัวสุข เป็นตัวรู้ เป็นตัวสัตว์ อย่างเดียวกับพรหมันดังกล่าวมาแล้ว อวิชชาหรือมายาที่กล่าวมานั้นจะหมดไปก็ด้วยความรู้แจ้งเกิดขึ้น กล่าวคือ อาตมมันรู้จักตัวเองถูกต้องแล้วอาตมมันก็พ้นทุกข์และไม่ต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏอีกต่อไป ซึ่งก็คือ ได้บรรลุโมกษะนั้นเอง

๓.๔ นียยะและอุปมาแห่งพรหมัน

การอธิบายถึงพรหมันให้ชัดเจน มีแนวคิดที่ว่า พรหมันในฐานะสิ่งที่มีอยู่ เป็นตัวรู้ และเป็นบรมสุข ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญที่สุดของคัมภีร์อุปนิษัท ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ พรหมันในฐานะสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ไม่มี (Sat, Asat) สิ่งที่จริงและไม่จริง (Satyam, Asatyam)

คำว่า สต ใช้สำหรับโลกและพรหมันทั้งสองอย่าง สต มาจาก อส ธาตุ ซึ่งหมายถึง เป็น (Be) มีอยู่ (Exist) ในทำนองเดียวกัน คำว่า อสต ก็ใช้สำหรับโลกและพรหมันเหมือนกัน แนวคิดที่แท้จริงของคัมภีร์อุปนิษัท คือ พรหมันอย่างเดียวกันเท่านั้นที่เป็นจริง ส่วนโลกนั้นเป็นสิ่งไม่จริง เมื่อถือเอาเนื้อความตามอุปนิษัทแล้ว สต จึงหมายถึงโลก พรหมัน หมายถึง ความจริงของความจริง (สตุยสย สตุยม)^{๑๗๐} เมื่อ สต หมายถึง โลก เราก็สามารถเข้าใจความหมายของ อสต ว่าเป็นสิ่งที่มีก่อนโลก ดังนั้น สิ่งที่มีอยู่ก่อนโลก คือ สิ่งที่ไม่มี (Asat) ฉานโทคยะอุปนิษัท ได้กล่าวไว้ว่า

...อสเทเวทมนคราสีต, ตต สทาสีต, ตต สมภวต, ตทาณขํ นีรวรตต,
ตต สิวตสรสย มาตรามศยต, ตน นีรภิทยต ...^{๑๗๑}

^{๑๗๐} B.U. 2.1.20.

^{๑๗๑} C.U. 3.19.1.

ในตอนเริ่มแรก โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่มียู (Asat) สิ่งที่ไม่มียูกลายเป็นสิ่งที่มีอยู่ มันเจริญมันเปลี่ยนเป็นไข มันอยู่ในนั้นปีหนึ่งแล้วก็แตก ไตตติริยะอุปนิษัต มีข้อความกล่าวไว้ว่า

อสท วาอิทมคร อาสีต, ตโต โว สทชายต, ตทาตมานัน สวยมกรุต,
ตสมาท ตต สุกฤตมจยเต^{๑๗๓}

แท้จริงแล้ว ในตอนเริ่มแรก โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่มียู (Asat) จากสิ่งที่ไม่มียู สิ่งที่มีอยู่ จึงเกิดขึ้น สิ่งที่มีอยู่นั้นสร้างตัวมันเองให้เป็นอาตมัน (Soul) ดังนั้น มันจึงถูกเรียกว่า ผู้ถูกสร้างดีแล้ว^{๑๗๔}

ข้อความข้างต้นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นพรหมันในฐานะสิ่งที่ไม่มียูและมีการอธิบายถึงการสร้างโลกของพรหมันทั้งในฐานะที่ไม่มียูและสิ่งที่มีอยู่ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในไตตติริยะอุปนิษัตว่า

...ส ตปสฺ ตปตวา, อิหิ สรวมสฤชต, ยทิท กิ จ, ตต สฤษฏวา ตเทวานุ
ปุราวิศต, ตทनुปริศย สจจ ตยจ จาภวต, นิรุกตฺ จานิรุกตฺ จ, นิลยน์ จา
นिलยน์ จ, วิชญานัน จ, สตยํ จานฤตฺ จ, สติยมภวท...^{๑๗๕}

หลังจากบำเพ็ญตบะแล้วเขา (พรหมัน) จึงสร้างโลกนี้และทุกสิ่งที่มีในโลก เมื่อได้สร้างสิ่งเหล่านั้นแล้ว เขาก็เข้าไปในสิ่งเหล่านั้น หลังจากเข้าไปแล้วก็กลายเป็นทั้งสิ่งที่มีอยู่นี้ (Sat) และสิ่งที่อยู่เหนือสิ่งนี้ (Tat, ไม่มีรูป) เป็นสิ่งที่กำหนดได้และกำหนดไม่ได้ เป็นสิ่งที่อาศัยและไม่ที่อาศัย เป็นตัวรู้และไม่ใช่ตัวรู้ เป็นสิ่งที่มีจริงและไม่มี สิ่งที่มีอยู่จริงๆ ชนิดหนึ่งนั้นแหละ มีอยู่^{๑๗๖}

ในฐานะที่พรหมันเป็นสิ่งที่เป็จริง (สต) พรหมันจึงเป็นทุกอย่างที่เกิดขึ้น ดังนั้น พรหมันจึงถูกเรียกว่า ความจริง (สตยม) ความแตกต่างกันของพรหมันในฐานะสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ไม่มียู ในพหุพหรรณยะอุปนิษัต มีข้อความกล่าวไว้ว่า

^{๑๗๒} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒.

^{๑๗๓} T.U. 2.7.1.

^{๑๗๔} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

^{๑๗๕} T.U. 2.6.1.

^{๑๗๖} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๓.

ทว วาว พรหมโณ รูป, มूर्ต ไฉวามूर्ต จ, มรตย์ จามฤต จ, สลิต จ,
ยจ จ, สจ จ, ตยจจ”^{๑๗๗}

ความจริง พรหมนั้นมีสองรูป คือ มีรูปและไม่มีรูป เป็นสิ่งที่ต้องตาย
และสิ่งที่ไม่ตาย เป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวและไม่เคลื่อนไหว เป็นสิ่งที่มีอยู่
(Sat) และเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสิ่งที่มีอยู่ (Tyat)^{๑๗๘}

เนื้อหาในไตรปิฎกและอุปัชฌายะและพหุทวารัณยกะอุปัชฌายะทั้งสองข้างต้น เป็นการพัฒนา
แนวคิดเดิมจากที่กล่าวแล้วในตอนต้น โดยการเปรียบเทียบพรหมันในฐานะสิ่งที่มีอยู่เหนือทุกอย่าง เป็น
สิ่งที่อธิบายไม่ได้ ไม่มีที่ตั้ง เป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏกับจักรวาลในฐานะสิ่งที่มีอยู่ อธิบายได้
มีที่ตั้ง เป็นสิ่งที่รู้ได้และเป็นสิ่งที่ปรากฏ การเปรียบเทียบเช่นนั้นก็เป็นการตอบปัญหาที่ว่า โลก
เกิดขึ้นจากสิ่งที่มีอยู่หรือสิ่งที่ไม่มีอยู่ ซึ่งอาจจัดได้ว่าเป็นปัญหาที่ติดอยู่ในใจของมนุษย์ทั้งหลาย

อย่างไรก็ตาม การกล่าวว่า โลกเกิดจากสิ่งที่ไม่มีอยู่ (Asat) ก็ปรากฏมีเนื้อความที่ขัดกัน
อยู่เพราะในฉานโทคยะอุปัชฌายะได้กล่าวไว้ว่า

สเทว, เสามย อัทมคร อาสีเทกเมวาทีติยม, ตพโรกาหุรสเทเวทมคร
อาสีเทกเมวาทีติยม, ตสมาทสตะ, สข ชายต กุตส ตุ ชล, เสามโยว
ยาทีติ ไหวาจ, กลมสตะ สข ชายเตเตติ, สต ตว, เสามยอัทมคร อาสีเทก
เมวาทีติยม^{๑๗๙}

ในตอนเริ่มแรก โลกนี้ มีเพียงสิ่งที่มีอยู่เท่านั้น (Sat) มีเพียงหนึ่งเดียว
ไม่มีสอง บางคนกล่าวว่า ในตอนเริ่มแรก มีเพียงสิ่งที่ไม่มีอยู่เท่านั้น หนึ่ง
เดียวไม่มีสอง จากสิ่งที่ไม่มีนี้ สิ่งที่มีจึงเกิดขึ้น แต่จะเป็นอย่างนั้นได้
อย่างไร สิ่งที่มีอยู่จะเกิดขึ้นจากสิ่งที่ไม่มีได้อย่างไร ถ้าจะพูดให้ถูกแล้ว ใน
ตอนแรกเริ่ม มีเพียงสิ่งที่มีอยู่เท่านั้น เป็นหนึ่งเดียว ไม่มีสอง^{๑๘๐}

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พรหมัน มักจะถูกเรียกว่า สิ่งที่มีอยู่ (สต) หรือ ความ
จริง (สตุยม) คำว่า สตุยม นั้น ใช้ในความหมายที่เหมือนกันกับคำว่า สต

ในพหุทวารัณยกะอุปัชฌายะ คำว่า สตุยม มีความหมายที่ตรงกันข้ามกับความมีอยู่จริงของ
สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก เช่นเดียวกับพรหมันซึ่งมีสถานะที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่มีอยู่ในโลก ดังนั้น การที่
จะทำให้พรหมันแตกต่างจากโลกที่เรียกว่า สต (Sat) พรหมันจะต้องมีชื่อเรียกว่า ความจริงของความ
จริง (Satyasya Satyam) ดังเช่นข้อความที่กล่าวไว้ในพหุทวารัณยกะอุปัชฌายะ ว่า

^{๑๗๗} B.U. 2.3.1.

^{๑๗๘} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปัชฌายะและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๓.

^{๑๗๙} C.U. 6.2.1.

^{๑๘๐} C.U. 6.2.2.

^{๑๘๑} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปัชฌายะและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

ตสโยปนิชท, สตยสย สตยมิติ ปราณวา ไว สตยม, เตชาเมษ สตยม^{๑๘๒}
 ความหมายลึกกลับของพรหมัน ก็คือ ความจริงของความจริง ปราณะ
 ทั้งหมด (Prāna) คือความจริงและความจริงของปราณะทั้งหลายก็คือ
 พรหมัน^{๑๘๓}

คำว่า ปราณะทั้งหลาย นั้น ในที่นี้ หมายถึง โลก เป็นความจริงที่เป็นโลกิยะ กล่าวคือ สิ่ง
 ทั้งหมดที่มีอยู่ปรากฏอยู่ในโลกเท่านั้น แต่ในพหุทวารัณยกะอุปนิชท คำว่า ปราณะ หมายถึง พร
 มหัน เป็นความจริงที่เป็นโลกุตตระ กล่าวคือ เป็นความจริงที่แท้จริง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ปราณา ไว สตยม, เตชาเมษ สตยม^{๑๘๔}
 แท้จริง ปราณะทั้งหลาย คือ ความจริงและบุรุษนั้น (พรหมัน) ก็คือ
 ความจริงของปราณะ^{๑๘๕}

พหุทวารัณยกะอุปนิชท มีความหมายที่ตรงกันข้ามกับข้อความที่กล่าวไว้ในข้างต้นนั้น
 เพราะคำว่า สตยม (Satyam) ในอุปนิชทข้อนี้มีความหมายเป็นเพียงความจริงที่เป็นโลกิยะ ส่วนคำว่า
 ปราณะ หมายถึง พรหมัน เป็นความจริงที่เป็นโลกุตตระ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ตเทตทมฤต สตเยน ฉนนม, ปราโณ वा อมฤต, นามรูเป สตยม, ตาภ
 ยามย์ ปราณศ ฉนนะ^{๑๘๖}
 สิ่งนั้นนั้นแหละ เป็นอมตะ ซึ่งถูกปกปิดโดยความจริง ปราณะนั้นแหละ
 เป็นอมตะ นามและรูปเป็นความจริง ปราณะนี้ถูกปกปิดโดยนามและรูป
 เหล่านี้^{๑๘๗}

คำว่า สตยม (Satyam) ในพหุทวารัณยกะอุปนิชทได้อธิบายในลักษณะที่พิสดารอย่าง
 มาก ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ตเทตต ตฺรยภษรม, ส-ติ-ยมิติ, ส อิตฺเยกมภษรม, ติ อิตฺเยกมภษรม,
 ยมิติเยกมภษรม, ปฺรณม อุตฺตเม อภษเร สตยม มรฺยูโต'นฤตม, ตเทตทน
 ฤตม อภฺยตตะ สตเยน ปฺริคฺฤทฺตี สตย ภูยเมว ภวตี^{๑๘๘}

คำว่า สตยม (Satyam) ประกอบด้วยพยางค์ ๓ พยางค์ พยางค์แรก
 คือ ส (Sa) พยางค์ที่ ๒ คือ ติ (Ti) พยางค์ที่ ๓ คือ ยม (Yam) พยางค์

^{๑๘๒} /B.U. 2.2.20.

^{๑๘๓} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
 อุปนิชทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

^{๑๘๔} B.U. 2.3.6.

^{๑๘๕} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
 อุปนิชทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

^{๑๘๖} B.U. 1.6.3.

^{๑๘๗} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
 อุปนิชทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๔.

^{๑๘๘} B.U. 5.5.1.

แรกและพยางค์สุดท้าย คือ ความจริง (Satyam) พยางค์กลางคือสิ่งที่ไม่จริง (Anrtam) สิ่งที่ไม่จริงนี้ถูกโอบปิดไว้ทั้งสองด้านโดยความจริง มันเป็นส่วนของความจริงนั่นเอง^{๑๘๙}

ความหมายของข้อความนี้ ก็คือโลกที่ปรากฏเป็นสิ่งต่างๆ นั้น จะมีความเป็นจริงได้ก็เพราะพรหมัน ฉานโทคะอุปนิษัทได้อธิบายคล้ายกันว่า

ตานิ ห วา เอตานิ ตรีณยฤษราณิ สต-ติ-ยมิติ ตท ยตสต ตทมฤตมถ
ยต ติ ตน มรตยมถ ยท ยั เตโน'เก ยจฉติ ยทเนโน'เก ยจฉติ ตสมาท ยม
^{๑๙๐}
...

พยางค์สามเหล่านี้ คือ ส-ติ-ยม (Sa, Ti, Yam) ส (Sa) นั้นคือสิ่งที่เป็นอมตะ ติ (Ti) คือสิ่งที่ต้องตาย ยม (Yam) ยึดพยางค์ทั้งสองเข้าไว้ด้วยกัน^{๑๙๑}

เกษีตก็อุปนิษัทได้อธิบายแตกต่างออกไปว่า

ยทนยท เทวฤษศ จ ปราณฤษศ จ ตต สทถ ยท เทวฤษ จ ปราณฤษ
จ ตต ตยั, ตเทตยา วาจาภิวาหริยเต สตยमितยเตดาวทอิ สรวมิม สรวม
สิตยไวนั ตทาห, ตเทตจ ฉโลเกนาฤษฤกตม^{๑๙๒}

พยางค์ ตยม (-Tyam) ในคำว่า สตยม (Satyam) หมายถึง เทพเจ้าทั้งหลายและป्राณะทั้งหลาย (ธรรมชาติภายนอก-ภายใน) พยางค์ สต (Sat-) หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ที่แตกต่างจากเทพเจ้าทั้งหลายและป्राณะทั้งหลาย และอยู่เหนือทั้งสองสิ่งนั้น ท่านคือโลกทั้งหมดนี้^{๑๙๓}

อุปนิษัทต่อๆ มา ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อแนวคิดที่ว่า พรหมัน คือสิ่งที่มีอยู่หรือสิ่งที่ไม่มีอยู่ แต่ให้ความสำคัญต่อแนวคิดที่ว่า พรหมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสภาวะทั้งสองนั้น เช่นที่กล่าวไว้ในอุปนิษัทเหล่านี้ว่า

“น สน น จาสจ”^{๑๙๔} เขาไม่ใช่ทั้งสิ่งที่มีและสิ่งที่ไม่มี^{๑๙๕}

^{๑๘๙} พระมหาพุทธรัชนี สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๕.

^{๑๙๐} C.U. 8.3.5.

^{๑๙๑} พระมหาพุทธรัชนี สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๕.

^{๑๙๒} K.U. 1.6.

^{๑๙๓} พระมหาพุทธรัชนี สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๕.

^{๑๙๔} S.U. 4.18.

^{๑๙๕} พระมหาพุทธรัชนี สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๕.

“เอตตฺ ชานถ สทสทฺ วรณญํ ปรม, วิชฺญานาทฺ ยทฺ วริชฺฌมฺ ปฺรชานาม”^{๑๙๖}

ท่านจงรู้สิ่งนั้นในฐานะสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่ไม่ได้อยู่ เป็นสิ่งสูงส่งเกินจะปรารถนาได้ และเป็นสิ่งที่อยู่สูงเกินความเข้าใจของมนุษย์^{๑๙๗}

พรหมันจึงเป็นสิ่งที่รวมทุกสิ่งไว้ ทั้งความจริงที่อยู่ในโลก (โลกียะ) ความจริงที่อยู่พ้นโลก (โลกุตตระ) วิทยาและอวิทยา ดังข้อความที่กล่าวไว้ในศเวตาศวตระอุปนิษัทว่า

เทว อกฺษเร พฺรหฺมเปเร ตฺวนนเต, วิทยาวิทฺเย นิติตฺเต ยตฺร कुष्เม’กฺษรํ ตฺววิทยา หฺยมถฺตํ ตฺ วิทยา, วิทยาวิทฺเย อีศเต ยสฺ ตฺ โสณยส...^{๑๙๘}

อวิทยาเป็นสิ่งที่แตกสลาย วิทยาเป็นสิ่งที่ไม่แตกสลาย ทั้งวิทยาและอวิทยาต่างมีอยู่ในพรหมันผู้สูงสุด ผู้เป็นอนันตะ ผู้ไม่แตกสลาย พรหมันเป็นผู้ครอบครองวิทยาและอวิทยา แต่พรหมันก็แตกต่างจากวิทยาและอวิทยา^{๑๙๙}

๓.๔.๒ พรหมันในฐานะที่เป็นจิต (Consciousness/Cit)

ยาชญวฺลฺกยํ นํกคิตฺตํผู้มีชื่อเสียงของอุปนิษัท เชื่อแนในแนวคิดที่พรหมันหรืออาตมันเป็นตัวรู้ (Knowing subject) ภายในตัวมนุษย์ทั้งหลาย แต่เป็นสิ่งที่ไม่สามารถรู้ได้ ความเห็นเช่นนั้นทั้งหมดของเขาถูกรวมกล่าวไว้ในพลหทารัณยกะอุปนิษัท ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

เอช ตฺ อาตฺมา สรวานฺตฺระ, ยํ ปฺราณนํ ปฺราณิตฺ, ส ตฺ อาตฺมา สรวานฺตฺระ, โย’ปาเนนาปฺาณิตฺ, ส ตฺ อาตฺมา สรวานฺตฺระ, โย วฺยาเนน วฺยานิตฺ, ส ตฺ อาตฺมา สรวานฺตฺระ, ย อฺุทาเนโนทานิตฺ, ส ตฺ อาตฺมา สรวานฺตฺระ, เอช ตฺ อาตฺมา สรวานฺตฺระ^{๒๐๐}

อาตมันของท่านเองอยู่ภายในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจเข้าด้วยลมหายใจเข้า คือ อาตมันของท่าน ซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจออกด้วยลมหายใจออก คือ อาตมันของท่านซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจระหว่างกลางด้วยลมหายใจระหว่างกลาง คือ อาตมันของท่านซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจขึ้นด้วยลมหายใจขึ้น คือ อาตมันของท่านซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง^{๒๐๑}

^{๑๙๖} M.U. 2.2.1.

^{๑๙๗} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๖.

^{๑๙๘} S.U. 5.1.

^{๑๙๙} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๖.

^{๒๐๐} B.U. 3.4.1.

^{๒๐๑} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๖.

น ทฤษฏี ทฤษฎี ปศุยะ, น ศรุเตร โครตาริ ศฤณยะ, น มเตร
มนตาริ มนวิถาะ, น วิชญาเตร วิชญาตาริ วิชานียะ, เอษ ต อาตมา สร
วานตระ^{๒๐๒}

ท่านไม่สามารถเห็นผู้เห็นการเห็น ไม่สามารถได้ยินผู้ที่ได้ยินการได้ยิน
ไม่สามารถคิดถึงผู้คิดถึงความคิด ไม่สามารถรู้ผู้ที่รู้ความรู้ เขานั้นแหละ
คืออาตมน์ของท่านซึ่งมีอยู่ในทุกสิ่ง^{๒๐๓}

พรหมันจึงมีฐานะเป็นผู้ควบคุมภายในของทุกๆ สิ่ง เป็นสิ่งทรงอำนาจที่ดำรงอยู่และแผ่ไป
ทั่วจักรวาล ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพฤษทวารัณยกะอุปนิษทว่า

ตท วา เอตทกษรม, อทฤษฏิ ทฤษฏฤ, อศรุติ ศรตฤ, อมตี มนตฤ,
อวิชญาตี วิชญาตฤ, นานยทโต'สติ ทฤษฏฤ, นานยทโต'สติ ศรตฤ,
นानยทโต'สติ มนตฤ, นานยทโต'สติ วิชญาตฤ ...^{๒๐๔}

สิ่งที่ไม่สูญสิ้นนี้ ย่อมเห็นแต่ไม่ถูกเห็น ได้ยินแต่ไม่ถูกได้ยิน คิดแต่ไม่
ถูกคิดถึงได้ รู้แต่ไม่ถูกรู้ นอกจากเขาแล้วก็ไม่มีผู้เห็น ผู้ได้ยิน ผู้คิด ผู้รู้อื่น
อีก^{๒๐๕}

... เอษ ต อามมานตฺรยามยมฤตะ อโต'นยทารตม ...^{๒๐๖}

เขาคืออาตมน์ของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายใน เป็นผู้ไม่ตาย สิ่งอื่นย่อมตาย^{๒๐๗}

พรหมันหรืออาตมน์เป็นผู้รู้ วัตถุทั้งหลายภายนอกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ จะเห็นได้ในพฤษทวารัณยกะ
อุปนิษทที่ได้แสดงไว้ว่า ยาชญวัลลกะได้สอนนางไมเตรยิโดยเปรียบเทียบอาตมน์เหมือนกับทะเลว่า

ส ยถา สรวาสามรปาม สมุทฺร เอกายนม, เอวิ สรวेषา° สปรุคาสนา°
ตวเคกายนั เอวิ สรวेषา° คนธานา° นาสีเก เอกายนม...^{๒๐๘}

อาตมน์นั้นเป็นเหมือนทะเลซึ่งเป็นที่รวมแห่งเดียวของน้ำทุกชนิด
เหมือนผิวน้ำก็เป็นที่ยรวมที่เดียวของสัมผัสทุกชนิด เหมือนจุมูกเป็นที่
รวมที่เดียวของกลิ่นทุกชนิด^{๒๐๙}

^{๒๐๒} B.U. 3.4.2.

^{๒๐๓} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๖.

^{๒๐๔} B.U. 3.8.11.

^{๒๐๕} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๒๐๖} B.U. 3.7.23.

^{๒๐๗} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๒๐๘} B.U. 2.4.11.

^{๒๐๙} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

อาดมันนั้นซ่อนอยู่ในภายในของสรรพสิ่ง เป็นตัวรู้ภายใน ดังที่กล่าวไว้ในพุทธทศวรรษกะ
อุปนิษัฏว่า

... ปราณนเนว ปราโณ นาม ภวติ, วทนุ วาก, ปศุยศุ จกษุชะ, ศฤณวณ
ศุตรม, มนฺวาโน มนะ, ตานยสฺโยตานิ กรมนามาเนยว ...^{๒๑๐}

เมื่ออาดมันหายใจนั้นแหละ จึงมีชื่อว่า ปราณะ (ลมหายใจ) เมื่อ
อาดมันพูดจึงมีชื่อว่า คำพูด เมื่ออาดมันเห็นจึงมีชื่อว่า ตา เมื่ออาดมันได้
ยินจึงมีชื่อว่า หู เมื่ออาดมันคิดจึงมีชื่อว่า มน (ใจ) นี้ เป็นเพียงชื่อที่
เกี่ยวเนื่องกับการทำงานของอาดมัน^{๒๑๑}

อาดมันจึงเป็นบุรุษผู้เสวยอารมณ์ทั้งหลายในฐานะจิตผู้ควบคุมอยู่ในภายในเท่านั้น และ
ไม่ได้ทำตัวมันเองให้เหมือนกันกับอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น จิตถูกประกอบไว้ในร่างกายเหมือนม้าที่
ถูกประกอบไว้ที่รถม้า อาตมันเป็นผู้รับรู้ อินทรีย์ทั้งหลายเป็นเครื่องมือในการรับรู้ ดังข้อความที่กล่าว
ไว้ในฉานโทคยะอุปนิษัฏว่า

อล ยตุโรตทาการคฺมนุ วิษณฺณ จกษุชะ, ส จกษุชะ ปุโรชะ ทฺรคฺนาย
จกษุรล โย เวเททฺ ชีฆฺราณฺนิตฺติ, ส อาตฺมา คนฺธาย ฆฺรฺราณฺมล โย เวเททฺมกฺวิ
ยาทรานฺนิตฺติ, ส อาตฺมาภิวายาทราย วาคล โย เวเททฺ สฤณวานฺนิตฺติ, ส อาต
มา ศฺรวณาย ศฺรตฺรุม^{๒๑๒}

สายตารวมเข้ากับอากาศ (ช่องว่าง) ที่ใด ที่นั่นก็จะมีบุรุษที่เกี่ยวข้อง
กับตา ตามีไว้เพื่อการเห็นของบุรุษคนนั้น คนที่รู้ว่า ฉันทมกลิน คนนั้นคือ
อาดมัน จมูกก็มีไว้เพื่อการดมกลิ่นของอาดมัน คนที่รู้ว่า ฉันทมกลิน คนนั้นคือ
อาดมัน คำพูดก็มีไว้เพื่อการพูดของอาดมัน คนที่รู้ว่า ฉันทมกลิน คนนั้นคือ
อาดมัน หูมีไว้เพื่อการฟังของอาดมัน^{๒๑๓}

อล โย เวเททฺ มนฺวานนิตฺติ ส อาตฺมา, มโน'สย ไทวฺ จกษุชะ, ส วา เอษ เอ
เตน ไทเวณ จกษุชา มนฺสไตาน กามาน ปศฺยณ รมเต, ย เอเต พฺรหม
โลเก^{๒๑๔}

^{๒๑๐} B.U. 1.4.7.

^{๒๑๑} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัฏและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

^{๒๑๒} C.U. 8.12.4.

^{๒๑๓} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัฏและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๒๑๔} C.U. 8.15.2.

คนที่รู้ว่าฉันคิด คนนั้นคืออาดมัน มนัส (ใจ) คือตาทิพย์ของอาดมัน
แท้จริงอาดมันนั่นเอง เมื่อเห็นสิ่งที่น่าปรารถนาเหล่านี้ซึ่งมีอยู่ในพรหม
โลก ด้วยมนัส (ใจ) ที่เป็นตาทิพย์ของเขา ย่อมพึงพอใจ^{๒๑๕}

เกษิติกอุปนิษัทกล่าวไว้ว่า อินทรีย์ทั้งหลายนั้นขึ้นตรงกับปรัชญาत्मัน กล่าวคืออาดมันที่
เป็นตัวรู้ อินทรีย์ทั้งหลายจะทำหน้าที่ของตนได้ก็เพราะถูกควบคุมโดยปรัชญาत्मัน ดังข้อความที่กล่าว
ไว้ว่า

... จกษุชา รูป, โศทรตเรณ ศพท, มนสา ธานิ, เอกญญ ไว ปราณา
ภูตวโกลกเมตานิ สรวาณิ ปรัชญาปยณตีติ, วาจ วทนี สรวเ ปราณา
อนุวทนติ, จกษุช ปศยต สรวเ ปราณานูปศยนติ ...^{๒๑๖}

รูปโดยอาศัยตา เสียงโดยอาศัยหู ความคิดโดยอาศัยมนัส (ใจ)
ปราณะทั้งหลาย (ตัวพลังอำนาจที่ทำให้มีชีวิต) ได้ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างแต่
ละอย่างเหล่านี้รู้ โดยทำงานเป็นหนึ่งเดียว เมื่อวาจาพูด ปราณะทั้งหลาย
ก็พูดตาม เมื่อตาเห็น ปราณะทั้งหลายก็เห็นตาม^{๒๑๗}

อาดมันจึงเป็นผู้รู้ภายใน เป็นผู้ที่ทำให้อินทรีย์ทั้งหลายทำหน้าที่ต่าง ๆ ของตน ดัง
ข้อความที่กล่าวไว้ในพฤททธารณยกะอุปนิษัทว่า

.. อาตโมवासย ชโยติร ภาวตีติ, อาตมโนวาย ชโยติชาสเต, ปลยเต,
กรม กुरुเต, วิปลยเตตีติ^{๒๑๘}

อาดมันนี้แหละเป็นแสงสว่างของบุรุษคนนั้น ด้วยอาดมันนั้นแหละซึ่ง
เป็นแสงสว่าง บุรุษ (คน) จึงนั่ง เคลื่อนไหวไปรอบๆ ทำงานและกลับมา
จากการทำงาน^{๒๑๙}

... โย'ย วิชญานมยะ ปราณสุ, หลทยนตรชโยติช ปुरुชะ ...^{๒๒๐}

อาดมันนี้ ก็คือปุระชะผู้สัมพันธ์อยู่อย่างใกล้ชิดกับวิชญาน (ตัวรู้)
ภายในอินทรีย์ทั้งหลาย (ปราณะ) เป็นแสงสว่างที่อยู่ภายในหัวใจ^{๒๒๑}

^{๒๑๕} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๒๑๖} K.U. 3.2.

^{๒๑๗} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๒๑๘} B.U. 4.3.6.

^{๒๑๙} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๒๒๐} B.U. 4.3.7.

^{๒๒๑} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

การอธิบายพรหมันในฐานะผู้รู้ (Knowing subject) ซึ่งเป็นแนวคิดหลังของยาชญวักยะ นั้น จะชัดเจนขึ้นโดยการอธิบายเปรียบเทียบกับก้อนเกลือ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ส ยถา ไสฺนธวฺฆโณนฺนตโร’พาหฺยะ, กฺฤตฺสโน รสฺชน เหว, เหว วา อเร’
ยมาตฺมานนตโร’พาหฺยะ, กฺฤตฺสนะ ปฺรชฺญานฺชน เหว ...^{๒๒๒}

เหมือนกับก้อนเกลือไม่มีภายในภายนอก เป็นเพียงมวลแห่งรสเนื้อเดียว อาตมมันนี่ก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่มีภายในภายนอก แต่เป็นเพียงมวลแห่งตัวรู้เนื้อเดียวโดยตลอด^{๒๒๓}

แนวคิดที่ว่าพรหมันคือตัวรู้ ยังอาจอธิบายให้แตกต่างกันออกไปอีกว่า พรหมันคือแสงสว่างของแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างในที่นี้ หมายถึง พรหมัน (อาตมมัน) แสงสว่างทั้งหลาย หมายถึง อินทรีย์ทั้งหลาย (ปราณะ) อาตมมันเป็นแสงสว่างที่มีในตัวเอง คือประกอบด้วยตัวรู้ (ปรัชญา) ดังข้อความที่กล่าวไว้ในกฎะอุปนิษัตและเศวตาศวตระอุปนิษัตว่

น ตฺตร สุโรโย ภาติ, น จนฺทรมตฺตารกั, เนมา วิหฺยโต ภาณติ, กฺโต’ยมนฺนิ,
ตเมว ภาณตฺมนฺนภาติ สรวุ’ตฺสย ภาสา สรวฺมิท วิภาติ^{๒๒๔}

พระอาทิตย์ส่องแสงไปไม่ถึงที่นั่น พระจันทร์ และดวงดาวก็ส่องแสงไปไม่ถึงที่นั่น แสงสว่างเหล่านี้ยังส่องแสงไปไม่ถึง ไพธรรมาไม่ต้องพูดถึง เมื่ออาตมมันนั้นส่องสว่าง ทุกสิ่งทุกอย่างก็ส่องแสงออกมาตามอาตมมันนั้น ด้วยแสงของอาตมมันนั้น ทุกอย่างที่เราเห็นนี้ จึงสว่าง^{๒๒๕}

มณฑกะอุปนิษัตก็มีข้อความกล่าวไว้เช่นกันว่า

หิรณฺมเย ปเร โกะเศ วิรัชํ พฺรหฺม นิชฺกลม, ตจฺ จฺญูรํ ชโยติชา’ ชโยติส
ตทฺ ยทาตฺมวิโท วิหฺยะ^{๒๒๖}

พรหมันที่ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน ที่ไม่สามารถจะแบ่งออกเป็นส่วนๆ ได้ ที่บริสุทธิ์อยู่ในฝักทองที่อยู่ในส่วนที่ลึกที่สุด (ของมนุษย์) เป็นแสงสว่างของทุกสิ่งทุกอย่าง คนที่รู้อาตมมัน จะรู้ความจริงเกี่ยวกับพรหมันนั้น^{๒๒๗}

อุปนิษัตทั้งสามข้างต้นที่กล่าวไว้ว่า พรหมันเป็นแสงสว่างที่สูงที่สุด (Param Jyotis) ก็เป็นเช่นเดียวกับแนวคิดที่ว่า เมื่อรู้สิ่งที่เป็นหัวใจหรือแก่นแท้ของปราณะ (พลังอำนาจที่ทำให้มีชีวิต) หัวใจ

^{๒๒๒} B.U. 4.5.13.

^{๒๒๓} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

^{๒๒๔} Katha 2.2.15, S.U. 6.14.

^{๒๒๕} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

^{๒๒๖} M.U. 2.2.10.

^{๒๒๗} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

ของจักขุ หัวใจของโสต หัวใจของใจว่าคืออะไร ก็จะมีว่า พรหมันเป็นสิ่งที่มิมาแต่ต้นและมีมาแต่ดั้งเดิม ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ปราณสย ปราณมุต จกษุชศ จกษุรุต โศตรสย โศตรร์, มนโส เย
มโน วิหะ, เต นิจิกยุร พรหม ปุราณมครย^{๒๒๘}

คนที่รู้ปราณะแห่งปราณะ (พลังที่ทำให้มีชีวิตอยู่) ตาของตา หูของหู
ใจของใจ ย่อมรู้แจ้งพรหมันดั้งเดิม ซึ่งมีมาแต่ต้น^{๒๒๙}

โศตรสย โศตรร์ มนโส มโน ยท วาโจ ห วาจํ ส อู ปราณสย
ปราณะ, จกษุชศ จกษุรติมฺลย ธีระ, ปฺรตยาสมาล โลกาทมฤตา
ภวนติ^{๒๓๐}

ผู้นั้นคือ โสต (หู) แห่งโสต (หู) ใจแห่งใจ วาจาแห่งวาจา ปราณะ
แห่งปราณะ จักขุแห่งจักขุ ผู้ฉลาดทั้งสี่เหล่านั้น (หูเป็นต้น) เมื่อจากโลก
นี้ไปแล้ว ย่อมกลายเป็นอมตะ^{๒๓๑}

อินทรีย์ทั้งหลายเป็นเพียงเครื่องมือในการรับรู้ เป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้ของพรหมันผู้รู้ ดังข้อที่
กล่าวไว้ในคณะอุปนิษัทว่า

น ตตร จกษุร คจฺจติ น วาค คจฺจติ โน มนะ, น วิทฺโม น วิชานีโม
ยไถตทนุศิษฺยาต^{๒๓๒}

ณ ที่นั้น จักขุไปไม่ถึง วาจาก็ไปไม่ถึง มนัสก็ไปไม่ถึง พวกเราไม่รู้
อาตมมันนั้น และไม่รู้อวิธีการที่จะสอนให้รู้อาตมมันนั้น^{๒๓๓}

ยท วาจानภฺยทิตฺ เยน วาคภฺยทฺยเต, ตเทว พรหม ตฺว วิทฺธิ เหนํ ยทิต
มฺปาสเต^{๒๓๔}

สิ่งนั้นไม่อาจจะพูดถึงได้ด้วยวาจา แต่วาจาถูกพูดออกมาด้วยสิ่งนั้น
จึงรู้เถิดว่า สิ่งนั้นแลคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่บุคคลลูบคลำอยู่นี้^{๒๓๕}

^{๒๒๘} B.U. 4.4.18.

^{๒๒๙} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

^{๒๓๐} Kena 1.2.

^{๒๓๑} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๙.

^{๒๓๒} Kena 1.3.

^{๒๓๓} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๒๓๔} Kena 1.5.

^{๒๓๕} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

ย น มนสา น มนุเต เยนนาหุร มโน มตม, ตเทว พรหม ตวั วิหิ เนห
ยทิทมฺปาสเต ^{๒๓๖}

สิ่งนั้นไม่อาจจะรู้ได้ด้วยความคิด แต่เพราะสิ่งนั้น ความคิดจึงคิดได้
จึงรู้เถิดว่า สิ่งนั้นคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่บุคคลลูบชวยูนี้ ^{๒๓๗}

ยจ จกษุชา น ปศยติ เยน จกษุชิ ปศยติ, ตเทว พรหม ตวั วิหิ เนห
ยทิทมฺปาสเต ^{๒๓๘}

สิ่งนั้นไม่อาจจะเห็นได้ด้วยตา แต่ด้วยสิ่งนั้นแล ตาจึงเห็นรูปได้ จึงรู้
เถิดว่า สิ่งนั้นคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่บุคคลลูบชวยูนี้ ^{๒๓๙}

ยจ โฉรเตรณ น ศถโณติ เยน โครตรมิต สรุตม, ตเทว พรหม ตวั วิหิ
เนห ยทิทมฺปาสเต ^{๒๔๐}

สิ่งนั้นไม่อาจจะได้ยินได้ด้วยหู แต่ด้วยสิ่งนั้นแล หูจึงได้ยินเสียง จึงรู้
เถิดว่า สิ่งนั้นแล คือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่บุคคลลูบชวยูนี้ ^{๒๔๑}

ยต ปราณน น ปราณิติ เยน ปราณะ ปณียเต ตเทว พรหม ตวั วิหิ
เนห ยทิทมฺปาสเต ^{๒๔๒}

สิ่งใดไม่หายใจโดยอาศัยลมปราณ ลมปราณหายใจโดยอาศัยสิ่งใด
ท่านจึงรู้เถิดว่า สิ่งนั้นแลคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่บุคคลลูบชวยูนี้ ^{๒๔๓}

ไอตระเยอูปนิษิตได้แสดงไว้ว่า พรหมัน (อาตมัน) ไม่ใช่สิ่งที่เราใช้ในการเห็น ได้ยิน ดม
กลิ่น พุดและลิ้มรส กล่าวคือไม่ใช่อินทรียทั้งหลาย แต่เป็นตัวรู้ (ปรัชญา) ที่อยู่ภายใน เป็นผู้นำ เป็น
ผู้สนับสนุนอยู่ภายในของทุกสิ่งทุกอย่าง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

เยน วา ปศยติ, เยน วา ศถโณติ, เยน วา คนธานาชิหริติ, เยน วา วาจ
วยากโรติ, เยน วา สุวาหุ จาศวาหุ จ วิชานาติ ^{๒๔๔}

^{๒๓๖} Kena 1.6.

^{๒๓๗} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อูปนิกษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๒๓๘} Kena 1.7.

^{๒๓๙} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อูปนิกษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๒๔๐} Kena 1.8.

^{๒๔๑} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อูปนิกษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๒๔๒} Kena 1.9.

^{๒๔๓} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุจิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อูปนิกษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๒๔๔} A.U. 3.1.

เพราะเขา (อาดมัน) บุคคลจึงเป็น เพราะเขาบุคคลจึงได้ยิน เพราะ
เขาบุคคลจึงได้กลิ่น เพราะเขาบุคคลจึงพูดได้ เพราะเขาบุคคลจึง
แยกแยะรสได้ว่าหวานหรือไม่หวาน^{๒๔๕}

ยเทตท หฤหฺมย มนศฺ ใจตท, สญฺชญาณมาชญาณํ วิชฺญาณํ ปฺรชฺญาณํ
เมธา ทฤษฺภฺริ ฤษฺภฺริ มตฺริ มนึษา ชุตฺติสฺ สมถฺติสฺ สงฺกฺลปะ กรฺตุรฺสุสะ, กา
โม วศ อิติ สรวาณฺเยไวตานิ ปฺรชฺญาณสย นามเธยานิ ภวนฺติ^{๒๔๖}

หัวใจ มนัส จิต ความรู้ที่ผ่านประสาทสัมผัส การแยกแยะให้เห็น
ความแตกต่าง พุทธิปัญญา ปัญญา การเห็นจากภายใน การเห็น ความ
หนักแน่นมั่นคง ความคิด ความเป็นผู้มีความคิด อารมณ์ ความจำ ความ
นึกคิด จุดประสงค์ ชีวิต ความต้องการ การควบคุมตน ทั้งหมดนี้เป็นชื่อ
ของปรีชญา (consciousness)^{๒๔๗}

เอช พรหฺไมเช อินฺทฺร, เอช ปฺรชาปฺติเรเต สรวเ เทวา อิมานิ จ ปญฺจ
ปหาภูตานิ ปถฺถิวี วายูรํกาศ อาโป ชโยตคฺชเเตยตานิมานิ จะ กษทรํมิศ
ราณิว ... สรวํ ตตฺ ปฺรชฺญาเนตฺริ ปฺรชฺญาเน ปฺรติชฺฐิตํ ปฺรชฺญาเนตฺโร
โลกะ ปฺรชฺญา ปฺรติชฺฐา ปฺรชฺญาณํ พรหม^{๒๔๘}

พรหมา อินฺทฺระ ปฺรชาปฺติ เขา (พรหมัน) ก็คือเทพเจ้าเหล่านี้ ธาตุ
ทั้งหลาย คือ ดิน ลม อากาศ น้ำ ไฟ สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ และสิ่งที่มีสัมพันธ์
ไฟ ... สิ่งมีชีวิตทั้งหลายถูกนำโดยปรีชญา (ปัญญา) ตั้งมั่นอยู่ในปรีชญา
โลกถูกนำโดยปรีชญา ปรีชญาเป็นพื้นฐาน (ของโลก) ปรีชญาก็คือ
พรหมัน^{๒๔๙}

ปรีชญา (Consciousness/อาดมัน) จึงเป็นมูลรากของทุกสิ่งทุกอย่างและเป็นความจริง
อันสูงสุดของทุกสิ่ง ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับพรหมันหรืออาดมันในฐานะผู้รู้จึงได้รับการพัฒนามาโดย
ลำดับ จากแนวคิดที่ว่าพรหมัน มันคือปฺราณะทั้งหลาย รวมกับแนวคิดใหม่ที่ว่าพรหมัน คือปรีชญา
อาดมัน (อาดมันที่เป็นตัวรู้) จึงได้แนวคิดใหม่ที่ว่า วัตถุทุกอย่างและอินทรีย์ทั้งหลายนั้นขึ้นตรงต่ออาดมันผู้
เป็นตัวรู้ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งเป็นสภาวะของพรหมันในฐานะผู้รู้ (Consciousness)

^{๒๔๕} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๐.

^{๒๔๖} A.U. 3.2.

^{๒๔๗} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

^{๒๔๘} A.U. 3.3.

^{๒๔๙} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๑.

๓.๔.๓ พรหมันในฐานะอานันตะ (บรมสุข)

ความคิดที่ว่าชีวิตที่เป็นอยู่ในโลกไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงของชีวิต แต่เป็นเพียงถนนที่เราต้องใช้เดินทางไปสู่จุดหมายที่แท้จริงของเรา จุดหมายสูงสุดของมนุษย์ทั้งหลายก็คือการหลุดพ้นจากชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับโดยศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา อุปนิษัทเองก็ยอมรับแนวคิดนี้ จะเห็นได้จากการอธิบายให้เห็นถึงธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายว่าเต็มไปด้วยความทุกข์ และบุคคลควรแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ พรหมันจึงถูกพรรณนาไว้ในฐานะสิ่งที่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหมด เป็นสิ่งที่ปราศจากความหิวกระหาย ปราศจากความเจ็บปวด ปราศจากความแก่และความตาย สิ่งที่แตกต่างกันจากพรหมันจึงเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยทุกข์ การอธิบายในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นบทสรุปในการพรรณนาถึงพรหมันในฐานะเป็นบรมสุข จะเห็นได้ตั้งข้อความในอุปนิษัท ดังต่อไปนี้

เอษ ต อาตมา สรวานตฺระ, ... อโต ฺนุยทฺรตฺม ^{๒๕๐}

อาตมันของท่านนี้เอง มีอยู่ในทุกสิ่ง ... สิ่งอื่นนอกจากอาตมมันนั้นย่อม
ตาย ^{๒๕๑}

เอษ ต อาตมานตฺรยามมฺฤตตะ, ... อโต ฺนุยทฺรตฺม ^{๒๕๒}

เขาผู้ควบคุมภายใน ผู้ไม่ตาย ก็คืออาตมมันของท่านเอง ... สิ่งอื่น
นอกจากอาตมมันนั้นย่อมตาย ^{๒๕๓}

โย ฺศนยา-ปิปาเส โศกํ โมหํ ชฺรํ มฤตฺยุมตฺยเอติ ^{๒๕๔}

อาตมมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความหิวกระหาย เหนือความเศร้าโศก เหนือ
ความหลง (ความไม่รู้จริง) ความแก่และความตาย ^{๒๕๕}

นาสย ชฺรโยตชฺ ชฺรยติ, น วเรนาสย หนฺยเต ... เอษ อาตมาปहतฺปาป
มา วิชโร วิมฤตฺยูโร วิโศโก วิชิตฺโส ฺปิปาสะ ^{๒๕๖}

มัน (อาตมมัน) ไม่แก่เพราะการแก่ของร่างกาย ไม่ตายเพราะการฆ่า
ร่างกายให้ตาย ... มัน (อากาศ) คือ อาตมมันซึ่งปราศจากบาป ปราศจาก

^{๒๕๐} B.U. 3.4.2.

^{๒๕๑} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนฺโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๒๕๒} B.U. 3.7.23.

^{๒๕๓} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนฺโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๒๕๔} B.U. 3.5.1.

^{๒๕๕} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนฺโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๒๕๖} C.U. 8.1.5.

ชรา ปราศจากความตาย ปราศจากความโศกเศร้า ปราศจากความหิว
 กระจาย^{๒๕๗}

ย อาตมา อปหตปาปมา วิชโร วิมฤตยुरु วิโคโก วิชิตโส'ปีปาสะ^{๒๕๘}
 อาตมัน ปราศจากบาป ปราศจากชรามรณะและความเศร้าโศก
 ปราศจากความกระจาย^{๒๕๙}

ตสโยทิตี นาม, ส เอช สรวเภยะ ปาปมภย อุทิตี, อุเทติ ห ไว
 สรวเภยะ ปาปมภย ย เอวม เวท^{๒๖๐}

ชื่อของเขา คือ “อตุ” (สูงส่ง) เขาอยู่พ้นบาปทั้งปวง บุคคลผู้รู้อย่างนี้
 ย่อมหลุดพ้นจากบาปทั้งปวง^{๒๖๑}

พอล ดอยส์เสน กล่าวว่า ความสุข (Bliss) ไม่ใช่เป็นเพียงคุณสมบัติหรือลักษณะของ
 พรหมันเท่านั้น แต่ยังเป็นแก่นแท้ที่แท้จริงของพรหมัน พรหมันไม่ใช่ผู้มีอำนาจหรือความสุข
 (Ānandin) แต่พรหมันเองคือตัวอำนาจหรือความสุข^{๒๖๒}

ความเป็นสิ่งเดียวกันของพรหมันกับอำนาจหรือความสุขนี้ อาศัยแนวคิดที่ว่าภาวะหลัก
 สนิทซึ่งเป็นภาวะที่ทำให้ความแตกต่างระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้นั้นแหละ คือการเข้าไปรวมอยู่กับ
 พรหมันชั่วคราวของอาตมันมนุษย์ และเมื่อความทุกข์ทั้งหมดหายไปแล้ว ภาวะอันเดิมนั้นเองก็คือ
 บรมสุขไม่มีภาวะที่สูงกว่านี้อีกแล้ว แนวคิดดังกล่าวเป็นพื้นฐานของการอธิบายถึงสภาวะของพรหมัน
 ในฐานะเป็นบรมสุข ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพหูพทธรรณยกะอุปนิษัตว

ตท วา อสโยตทติจฉนนโท'ปหตปาปมาภย รุปม, ตท ยถา ปุริยยา –
 สตรียา สมปริชวกโต น พาหุย์ กิจฺยจน เวท นานตรม, เอวเมวายั ปุรุชะ
 ปราเชยฺยนาตมนา สมปริชวกโต น พาหุย์ กิจฺยจน เวท นานตรม, ตท วา
 อสโยตทาปตกามาตมกามมกามั รูปิ โศกานตรม^{๒๖๓}

นี่คือภาวะซึ่งเป็นอิสระจากความอยากได้ ปราศจากความชั่วทั้งหลาย
 ไม่มีความกลัวของเขา (อาตมัน) เช่นเดียวกับบุรุษฤกกรรยาผู้เป็นที่รัก
 กอด ย่อมไม่รับรู้สิ่งใดๆ ทั้งภายนอกและภายใน ปุรุชะ (อาตมัน) ก็ฉัน

^{๒๕๗} พระมหาพุทธรัศมี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
 อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๒๕๘} C.U. 8.7.1.

^{๒๕๙} พระมหาพุทธรัศมี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
 อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๒๖๐} C.U. 1.6.7.

^{๒๖๑} พระมหาพุทธรัศมี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
 อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๒.

^{๒๖๒} Paul Duessen, *The Philosophy of Upanishads*, (Delhi : Oriental Books Publishers, 1972), p. 141.

^{๒๖๓} B.U. 4.3.21.

นั้นเหมือนกัน เมื่อถูกโอบอุ้มด้วยปรัชญาत्मัน (อาत्मันที่เป็นตัวรู้) ก็ไม่
รับรู้สิ่งใดๆ ทั้งภายในและภายนอก นั่นแหละคือภาวะที่แท้จริงของบุรุษ
นั้น ซึ่งได้รับสิ่งที่ต้องการทุกอย่างแล้ว มีอาत्मันเป็นสิ่งที่ต้องการ ไม่มี
ความต้องการ อยู่เหนือความโศก^{๒๖๔}

ภาวะหลับสนิท เป็นภาวะที่อยู่เหนือการแยกแยะว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นภาวะที่อาत्मัน
ในตัวมนุษย์รวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน เป็นภาวะที่ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ดัง
ข้อความดังต่อไปนี้ว่า

อตร ปิตาปิตา ภวติ, มาตามาตา, โลกา อโลกา, เทวา อเทวา,
เวทา อเวทา ... อนนฺวาคตํ ปญฺเญนानนฺวาคตํ ปาเปเน, ตีรโณ หิ ตทา
สรฺวญฺญ โฉกานฺ หฤทยสย ภวติ^{๒๖๕}

ในภาวะนั้น บิดาไม่ใช่บิดา มารดาไม่ใช่มารดา โลกทั้งหลายไม่ใช่โลก
เทพเจ้าทั้งหลายไม่ใช่เทพเจ้า พระเวททั้งหลายไม่ใช่พระเวท ... ภาวะนั้น
อยู่เหนือบุญและบาป อาत्मันในตอนนั้นแหละ จะอยู่เหนือความโศกเส
ร้าทางใจทั้งหมด^{๒๖๖}

ภาวะหลับสนิทเป็นภาวะที่เป็นความรู้อันบริสุทธิ์ เป็นภาวะที่มีเพียงผู้รู้ ไม่มีสิ่งที่ถูกรู้ เป็น
โลกสูงสุด เป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความในพหูพจน์กะอุปนิษัตว

.. เอช พรหมโลกะ ... เอชาสย ปรมา คติ, เอชาสย ปรมา สมปต,
เอช'สย ปรม โลกะ, เอช'สย ปรม อานนฺทะ, เอตสยิวานนฺทสยานยา
นิ ภุตานิ มาตฺรามุปชีวนติ^{๒๖๗}

... นี้เป็นพรหมโลก ... นี้คือจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของอาत्मัน นี้
คือสมบัติอันสูงสุดของอาत्मัน นี้คือโลกอันสูงสุดของอาत्मัน นี้คือ
ความสุขอันสูงสุดของอาत्मัน สิ่งมีชีวิตอื่นๆ มีชีวิตอยู่โดยอาศัยความสุข
เพียงส่วนน้อยนิดของความสุขของอาत्मันนั้น^{๒๖๘}

เนื้อหาในพหูพจน์กะอุปนิษัตวทั้งหมดนี้ เน้นอธิบายถึงภาวะที่หลับสนิทว่าเป็นการเข้า
ไปรวมกับพรหมัน เป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

^{๒๖๔} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๓.

^{๒๖๕} B.U. 4.3.22.

^{๒๖๖} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๓.

^{๒๖๗} B.U. 4.3.32.

^{๒๖๘} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๓.

... โอโฆ เอว ปรม อานนทะ, เอช พรหมโลกะ ^{๒๖๙} ...

... นี้แลเป็นบรมสุข นี้คือพรหมโลก ... ^{๒๗๐}

ดังนั้น พรหมันในฐานะบรมสุขก็คือสภาวะที่ผู้รู้ สิ่งที่ถูกรู้และความรู้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือ เมื่ออาตมันรู้แจ้งว่า อาตมันกับพรหมันเป็นอันเดียวกัน อาตมันย่อมได้อานันทะ แต่ภาวะหลับสนิทนี้เป็นสภาวะที่มีอยู่เพียงชั่วคราว จึงมีการแสดงภาวะที่สี่ของอาตมัน เรียกว่า ตูริยะ (Turiya) ซึ่งมีปรากฏอยู่ในมาณชุกยะอุปนิษัตและไมตรีอุปนิษัต ดังข้อความที่กล่าวว่า

นानตะ-ปรัชณฺม, น พหิษ ปรัชณฺม, โนภยตะ-ปรัชณฺม, น ปรัชณฺยาน
ชนม, น ปรัชณฺม, นาปรัชณฺม, อทฤชตม, อวฺยวหารยม, อคฺราหยม,
อลกษณม, อจินตยม, อวฺยปเทศยม, เอกาตมปรัตยยสارม,
ปรัปญฺโจปศมม, ศานตม, ศิวม, อทไวตม, จตฺรณม, มนยฺนเต, ส อาตฺมา
ส วิชฺญเญยะ ^{๒๗๑}

ภาวะนี้ (Turiya) เป็นภาวะที่ไม่รับรู้สิ่งภายในภายนอก ไม่รับรู้ทั้งสองอย่างนั้น ไม่ใช่กลุ่มก้อนแห่งความรู้ ไม่ใช่การรู้ ไม่ใช่การไม่รู้ ไม่ถูกเห็น พุดด้วยคำพูดไม่ได้ ใช้ประสาทสัมผัสจับไม่ได้ คิดก็ไม่ถึง กำหนดลักษณะไม่ได้ เรียกชื่อไม่ได้ มันเป็นแก่นแท้ของการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอาตมัน เป็นที่ที่โลกกลับเข้าไปสงบเย็น ดี ปราศจากความเป็นคู่ (ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้) เช่นนี้แหละผู้เฝ้ามองเรียกว่า เป็นส่วนที่สี่ นั่นก็คืออาตมัน เป็นสิ่งที่ควรรู้ ^{๒๗๒}

อจิตตํ จิตฺมณฺธยสฺถมจิตฺนตฺยํ คุหฺยมุตฺตมฺน, ตฺรฺร จิตตํ นิธายเต ตจฺจ จ
ลฺิงคํ นีราศฺรยม ^{๒๗๓}

ภาวะนั้นเป็นสภาวะที่ไม่ใช้ความคิด ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งความคิด เป็นภาวะที่คิดถึงไม่ได้ ถูกซ่อนไว้ สูงสุด บุคคลพึงทำให้จิตเป็นหนึ่งอยู่ที่ภาวะนั้น แล้วสิ่งนั้น เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ไม่ต้องพึ่งพาสิ่งใด ๆ ^{๒๗๔}

ไตตตริยะอุปนิษัตกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าพรหมันคือบรมสุข โดยแสดงว่าอันนมายอาตมัน ปรานมยอาตมัน มโนมยอาตมันและวิชญานมยอาตมัน เป็นเพียงเปลือกนอกที่ต้องเปลื้องออกเพื่อบรรลุถึงอานันทมยอาตมันซึ่งเป็นแก่นแท้ที่มีอยู่ในที่สุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

^{๒๖๙} B.U. 4.3.33.

^{๒๗๐} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๒๗๑} Mā.U. 7.

^{๒๗๒} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๒๗๓} Maitri 6.19.

^{๒๗๔} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

ส ย เอว-วิต อสมาล โลกาท เปรตย, เอตมณนยมาตมานมุปสงกรามติ, เอตํ ปราณมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอตํ มโนมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอตํ วิชญานมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอตมานนทมยมาตมานมุปสงกรามติ”^{๒๗๕}

เขาผู้รู้อย่างนี้ เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอัมมยอาดมัน (อาดมันซึ่งประกอบด้วยอาหาร) ปราณมยอาดมัน (อาดมันซึ่งประกอบด้วยลมหายใจ) มโนมยอาดมัน (อาดมันซึ่งประกอบด้วยใจ) วิชญานมยอาดมัน (อาดมันซึ่งประกอบด้วยความรู้) และย่อมเข้าถึง อานันทมยอาดมัน (อาดมันซึ่งประกอบด้วยบรมสุข)^{๒๗๖}

พรหมันเป็นแก่นแท้ที่อยู่ภายในและแก่นแท้ นั้น ก็คืออานันทหรือความสุข ดังข้อความที่กล่าวว่

อสท วา อิทมคร อาสีต, ตโต ไว สทชยต ตทาตมานํ สวยมกรุต, ตสมาต ตต สุกฤตมุจยเต, ยท ไว ตต สุกฤตม, รโส ไว สะ, รสํ เหยวாயิ ลพฐวานนที ภวติ^{๒๗๗}

ในตอนแรกเริ่ม โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ จากสิ่งที่ไม่ได้อยู่ สิ่งที่มีอยู่จึงเกิดมี สิ่งที่มีนั้น สร้างตัวเองเป็นอาดมัน (soul) ดังนั้น มันจึงมีชื่อว่า ผู้ถูกสร้างดีแล้ว ผู้ถูกสร้างดีแล้วนั้นคืออะไร มันก็คือแก่นแท้ของสิ่งที่มีอยู่ เพราะว่าคุณคคลผู้เข้าถึงแก่นแท้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีความสุข^{๒๗๘}

พรหมันจึงเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่งมีสภาวะเป็นอานันทหรือความสุข เมื่อบุคคลเข้าถึงแก่นแท้ คือ พรหมันแล้วย่อมเป็นผู้มีความสุข

ไตตตริยะอุปนิษทกล่าวไว้อีกว่า ความยินดี (Priyam) ความชอบ (Moda) ความชอบมาก (Pramoda) ความสุข (Ānanda) เป็นเพียงเปลือกนอก ส่วนพรหมันเป็นแก่นแท้ที่อยู่ภายใน เพราะเหตุนี้ พรหมันจึงเป็นบรมสุข ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

... ตสย ปริยเมว ศิระ, โมโท ทกษิณะ ปกษะ, ปรมโท อุตตระ ปกษะ,
อานนท อาตมา, พรหม ปุจฉิ ปฺรติษฐา^{๒๗๙}

^{๒๗๕} T.U. 2.8.1.

^{๒๗๖} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๒๗๗} T.U. 2.7.1.

^{๒๗๘} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๒๗๙} T.U. 2.5.1.

ความยินดีเป็นหัว ความชอบเป็นข้างขวา ความชอบมากเป็นข้างเบื้อง
ซ้าย ความสุขเป็นร่างกาย พรหมันเป็นส่วนภายใต้ เป็นฐานรองรับอัน
มั่นคง^{๒๘๐}

๓.๕ วิธีการเข้าถึงพรหมัน

อุปนิษัทเชื่อแน่ว่า อภิปญา เป็นสาเหตุของพันธนาการ (Bondage) และสังสารวัฏ
กล่าวคือ การเวียนว่ายตายเกิด (Transmigration) วิชยาเป็นสาเหตุของการเป็นอิสระสูงสุดจาก
เครื่องพันธนาการ (เครื่องผูกไว้ในโลก) ชีวามันที่ประกอบด้วยวิชยาคือชีวามันที่หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้
แจ้งธรรมชาติที่แท้จริงของตัวมันเอง ย่อมไม่ยึดติดกับรูปร่างภายนอก กล่าวคือ ไม่เข้าใจผิดว่าตัวมัน
เองเป็นสิ่งเดียวกับกายภายนอก ย่อมอยู่เหนือผลของกรรมดีกรรมชั่ว ส่วนชีวามันที่ยังเข้าใจผิดอยู่
เพราะอำนาจของอภิปญาย่อมเข้าใจผิดว่าตัวมันเองเป็นสิ่งเดียวกับรูปร่างภายนอก ย่อมไม่รู้แจ้ง
ธรรมชาติที่แท้จริงของตัวมันเองและย่อมได้รับผลของกรรมดีกรรมชั่วเปรียบเหมือนนกสองตัวที่อาศัย
อยู่บนต้นไม้ต้นเดียวกัน นกตัวที่กินผลของต้นไม้ต้นนั้นก็เปรียบเหมือนชีวามันที่ยังไม่รู้แจ้ง กล่าวคือ ยัง
เสวยอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับกายภายนอก ส่วนนกตัวที่มองดูเฉยๆ ไม่กินผลของต้นไม้ต้นนั้น เปรียบเหมือน
ชีวามันที่รู้แจ้งแล้ว ย่อมไม่เสวยหรือยึดติดกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับกายภายนอก เพราะมันรู้แจ้ง
ธรรมชาติที่แท้จริงของตัวมันแล้ว ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษัท ดังต่อไปนี้

โย วิชญาณเน ติชฐันวิชญานาทนตระ, ยั วิชญานัน น เวท, ยสย วิชญานัน
ศรีรม, โย วิชญานมนตโร ยมยติ, เอษ ต อาตมานตรยามยมฤตะ^{๒๘๑}

เขาซึ่งอยู่ในความรู้ แต่ก็แตกต่างจากความรู้ ความรู้ไม่รู้จักเขา ความรู้
เป็นร่างกายของเขา เขาควบคุมความรู้จากภายใน เขานั้นแหละคือ
อาตมันของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายในเป็นอมตะ^{๒๘๒}

ทวา สุปรณา สยฺชา สขายา, สมานัน วฤกษมฺ ปรัชสวชาเต ตโยรุ อนยะ
ปิปปลํ สวาทู อดติ อนศนฺน น อนโย' ภิจากศิตี^{๒๘๓}

นกสองตัวเป็นเพื่อนอยู่ร่วมกันตลอดเวลา อาศัยอยู่ที่ต้นไม้เดียวกัน
ทั้งสองตัวนั้นตัวหนึ่งกินผลไม้อันมีรสหวาน อีกตัวหนึ่งมองดูเฉยๆ ไม่กิน
อะไร^{๒๘๔}

^{๒๘๐} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๒๘๑} B.U. 3.7.22.

^{๒๘๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๙.

^{๒๘๓} S.U. 4.6.

^{๒๘๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๙.

นิตโย นิตยานำ เจตนาสุ เจตนานาม เอโก พหุนำ โย วิธชาติ กามาน
ตต การณ์ สาขชโยคาคิคมย์ ชญาตวา เทวม มุจยเต สรวปาไสะ^{๒๘๕}

เขา (อาตมัน) เป็นสิ่งนิรันดร์ที่อยู่ท่ามกลางสิ่งนิรันดร์ทั้งหลาย เป็น
ความรู้ที่อยู่ท่ามกลางความรู้ทั้งหลาย เป็นหนึ่งเดียวท่ามกลางสิ่งทั้งหลาย
เป็นผู้ให้สิ่งที่ต้องการทั้งหลาย บุคคลเมื่อรู้สิ่งที่เป็นต้นเหตุอันนั้นซึ่ง
จะต้องรู้ได้โดยอาศัยการแยกแยะและการควบคุมตน ผู้เป็นเจ้าของย่อมพ้น
ไปจากเครื่องผูกมัดไว้ในโลกทั้งปวง^{๒๘๖}

ชญาตวา เทว สรวปาตปาหานิ กษิเณะ เกลไศร ชนม-มฤตยู พร
หาณะ ตสยาภิชยานาตุ ตฤตีย เทหเเท วิศไวศวรย เกเวลาปต-
กามา^{๒๘๗}

เพราะรู้เทพเจ้า (พระเจ้า) พันธนาการทั้งปวงย่อมพินาศไป เมื่อกิเลส
(เกลต) ทั้งหลายสิ้นไป การเกิดและการตายก็ไม่มี โดยการทำให้ถึงเขา
ภาวะที่ ๓ ได้แก่ ความเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่าง ย่อมมีเมื่อร่างกายแตก
สลายไป เขาผู้มีเพียงคนเดียว เป็นผู้ได้รับสิ่งที่ต้องการ^{๒๘๘}

เวทาทม เอตม ปุรุคม มหานตม อาทิตย-วรณิ ตมสาะ ปรสตาต ตเมว
วิทิตวา อติมฤตยุม เอติ มานยะ ปนถา วิทยเต' ยนาย^{๒๘๙}

ฉันยอมรู้บุคคลผู้สูงสุด ผู้มีสีเหมือนพระอาทิตย์ ที่อยู่เหนือความมืด
ด้วยการรู้บุคคลผู้สูงสุดเท่านั้น บุคคลย่อมล่วงพ้นความตายได้ ทางอื่นที่
จะไปสู่ที่นั้น ย่อมไม่มี^{๒๙๐}

อนาทย ننต กิลิสย มธเย วิศวสย สรชฎารมเนกรูปม วิศวสโยกั ปรี
เวชภูติตาร ชญาตวา เทว มุจยเต สรวปาไสะ^{๒๙๑}

บุคคลย่อมหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดไว้ในโลกทั้งปวง เพราะรู้ว่าพระ
เป็นเจ้าของ เป็นผู้ที่ไม่เริ่มจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดสิ้นสุด อยู่ท่ามกลางความว่าง

^{๒๘๕} S.U. 6.13.

^{๒๘๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคชะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๐.

^{๒๘๗} S.U. 1.11.

^{๒๘๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคชะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๐.

^{๒๘๙} S.U. 3.8.

^{๒๙๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคชะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๐.

^{๒๙๑} S.U. 5.13.

เป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง มีหลายรูป ผู้มีหนึ่งเดียว ผู้โอบกอดไว้ซึ่ง
จักรวาล^{๒๙๒}

...อตโต ไว สครีระ, ปรียาปรียาภย^{๒๙๓}

อาตมมันที่อยู่ในร่างกายนั้นถูกความสุขและความทุกข์จับไว้ (ด้วยความ
เข้าใจผิดเนื่องจากอวิชชา ความจริงอาตมมัน ไม่ได้รับความสุขหรือทุกข์
ใด ๆ)^{๒๙๔}

อวิชชายามนตเร วรตมานา, สวयी ธีระา ปณทิตมมณยมานา
ทนทรมยมาณะ ปรียนิติ มุตมา, อนธเโนว นียามานา ยถาณธา^{๒๙๕}

บุคคลผู้อาศัยอยู่ในท่ามกลางอวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผู้สำคัญตนว่า
เป็นธีรชนและเป็นผู้มีความรู้ ย่อมเดินวนไปวนมา เหมือนคนตาบอดจูง
คนตาบอดไป ฉะนั้น^{๒๙๖}

ยสตุววิญญานวานภวตยมนสกะ สทา' ศุจี น ส ตตปทมาปโนติ สสารี
จาริคจจติ^{๒๙๗}

บุคคลผู้ไม่มีความรู้ ควบคุมใจไม่ได้ จิตใจไม่สะอาดเสมอ ย่อมไม่
บรรลุถึงจุดหมายนั้น (พรหมัน) แต่จะกลับมาสู่โลกแห่งการเวียนว่ายตาย
เกิด^{๒๙๘}

การที่ชีวิตมมันของแต่ละบุคคลยึดมั่นและเข้าใจว่า ตัวมันเองเป็นสิ่งเดียวกับร่างกายก็
เพราะอวิชชา อวิชชาเป็นเครื่องทำให้ชีวิตมมันยึดติดกับร่างกาย อวัยวะที่รับรู้อารมณ์ต่างๆ (อินทรีย์
ทั้งหลาย) (sense-organs) จิต (manas) และความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (Buddhi) ชีวิตมมันจึง
ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่รำไป เมื่อชีวิตมมันรู้ว่า ตัวมันเองเป็นสิ่งเดียวกับพรหมันหรืออาตมมัน ชีวิต
มมันก็จะบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้นที่มีอยู่ในตัวมันเองอยู่แล้ว การกระทำต่างๆ (Actions) ซึ่งเกิด
จากอวิชชา ไม่สามารถจะนำชีวิตมมันไปสู่โมกษะได้ ดังนั้นการรู้แจ้งพรหมันหรืออาตมมันนั่นเอง คือ
โมกษะ (Liberation) ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษัตต่างๆ ดังต่อไปนี้

^{๒๙๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๐.

^{๒๙๓} C.U. 8.12.1.

^{๒๙๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๐.

^{๒๙๕} Kātha. 1.2.5.

^{๒๙๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๐.

^{๒๙๗} Kātha. 1.3.7.

^{๒๙๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๐.

อิตติ สสมาเทวํ-วิจ্ঞานโต ทานต อุปรตสติดิกษุสะ สสมาหิตโต ภูตวาตมน
 เวยาวตมานํ ปศยติ, สรวมาตมานํ ปศยติ, ... วิปาโป วิโรโซ' วิจิกิตโส
 พุราหมโณ ภาวติ, เอช พุรหมโลกะ^{๒๙๙}

ดังนั้น บุคคลผู้รู้มัน (อาตมัน) ว่า เป็นผู้สงบ ควบคุมตนเอง ไม่ยินดีต่อ
 สิ่งใดๆ มีความอดกลั้น มีใจเป็นสมาธิ ย่อมเห็นอาตมันในอาตมันของตัวเอง
 เขาเอง ย่อมเห็นอาตมันที่มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ...เมื่อปราศจากบาป
 ปราศจากมลทิน ปราศจากความสงสัย เขาย่อมกลายเป็นผู้รู้พรหมมา^{๓๐๐}
 หละคือพรหมโลก

สรวกรมา สรวิกามาสะ สรวคณชะ, สรวรสสะ, สรวมิทหมภยาโต' วากย
 นาทรชะ, เอช ม อาตมานตรหุทย เอตท พุรหมไมตมิตะ เปรตยาภิสภวิ
 ตาสมีติ, ยสย สยาททธาน วิจิกิตสาสตีติ ...^{๓๐๑}

นี่คืออาตมันของฉันซึ่งอยู่ภายในใจ อันเต็มไปด้วยการงานทั้งปวง
 ความต้องการทั้งปวง ... กลืนทั้งปวง ... รสทั้งปวง ห้อมล้อมโลกทั้งปวงนี้
 ไว้ ปราศจากคำพูด ปราศจากความกังวล นี่คือ พรหมนั้น จากที่นี้ฉันจะ
 เข้าไปสู่เขา แท้จริง บุคคลที่เชื่ออย่างนี้ จะไม่มีความเคลือบแคลงสงสัย
 ใด ๆ ...^{๓๐๒}

ยถา ปุษกร-ปลาศ อาโป น สลิษยนต, เอวเมวชวิทิ ปาปิ กรม น
 สลิษยต อิตติ^{๓๐๓}

น้ำย่อมไม่ติดไปบัว ฉันทใด การทำช่วยย่อมไม่ติดบุคคลผู้รู้แจ้งสิ่งนั้น
 (พรหมนั้น) ฉันทนั้น^{๓๐๔}

... ตรติ โศกมาตม-วิทิตติ^{๓๐๕}

บุคคลผู้รู้อาตมัน ย่อมข้ามพ้นความโศก (ทุกข์) ไปได้^{๓๐๖}

^{๒๙๙} B.U. 4.4.23.

^{๓๐๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๑.

^{๓๐๑} C.U. 3.14.4.

^{๓๐๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๑.

^{๓๐๓} C.U. 4.14.3.

^{๓๐๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๑.

^{๓๐๕} C.U. 7.1.3.

^{๓๐๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๑.

ยสฺตววิชฺญาณวาน ภาวติ สมณสฺสกะ สหะ ศุจฺฉิ ส ตฺตตฺตปทมาปฺโนติ ยส
มาทฺฐโย น ชายเต ^{๓๐๗}

ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ ควบคุมใจได้ มีจิตใจสะอาดเสมอจะบรรลุ
เป้าหมายนั้นซึ่งจากนั้นเขาจะไม่เกิดอีก ^{๓๐๘}

อถ ย อาตมา, ส เสตฺตวิธฤติเรชา โลกานามสมภทาย นินฺตฺ เสตฺตม
โหราเทร ตฺรโต, น ชฺราน มฤตฺตยฺร น โศโก น สุกฤตฺต น ทฺชกฤตฺต . ^{๓๐๙}

อาตมันั้นเป็นสะพาน (เชื่อนดิน) ซึ่งแยกโลกเหล่านี้ออกจากกัน วัน
และคืนยอมไม่ข้ามสะพานนี้ไปได้ ความแก่และความตายก็ข้ามไม่ได้
ความโศก กรรมดีและกรรมชั่วก็ข้ามสะพานนี้ไม่ได้ ^{๓๑๐}

อานนทฺ พฺราหมโณ วิทฺวานุ, น พฺลิตฺติ กทาจฺน ตสฺสโยชฺ เอว ศารีร
อาตมา, ยะ ปุรวฺวสฺย, ตสฺมาทฺวา เอตฺตมานมฺโมมยาคฺ อนุโย' นฺตร อาตมา
วิชฺญาณมยะ ... ^{๓๑๑}

ผู้รู้ความสุขแห่งพรหมันยอมไม่กลัวในกาลไหนๆ นี่คืออาตมันที่
ประกอบด้วยร่างกายแห่งชีวิตนั้นซึ่งเป็นของชาติก่อน อาตมันที่
ประกอบด้วยความรู้เป็นอาตมันอีกอันหนึ่งซึ่งแตกต่างจากอาตมันที่
ประกอบไปด้วยใจ (มนส) ^{๓๑๒}

นายมาตมา พลหิเนน ลภโย น จ ปฺรมาทาทตฺตปโส วา' ปยฺลึงคาคฺ เอ
ไตรูปาโยรยตเต ยสฺตฺ วิทฺวาสฺตสฺสโยชฺ อาตมา วิชฺเต พฺรหม-ธาม ^{๓๑๓}

อาตมันนี้ไม่อาจจะบรรลุได้โดยบุคคลผู้ปราศจากกำลัง หรือโดยความ
ประมาท หรือโดยตบะที่ไร้จุดหมาย แต่บุคคลผู้พยายามด้วยวิถีทาง
เหล่านี้ ถ้าเขาเป็นผู้รู้ อาตมันนี้ของเขาย่อมเข้าไปสู่ที่อยู่ของพรหมัน ^{๓๑๔}

^{๓๐๗} Kāṭha. 1.3.8.

^{๓๐๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๒.

^{๓๐๙} C.U. 8.4.1.

^{๓๑๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๒.

^{๓๑๑} T.U. 2.4.

^{๓๑๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๒.

^{๓๑๓} M.U. 3.2.4.

^{๓๑๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๒.

ยถา นทฺยสฺ สยฺนทฺมานาเส สฺมทฺเร' สฺตํ คจฺฉนฺติ นามรฺูเป วิหาย, ตถา
 วิทฺวานนาม-รฺูปาทฺวิมฺกตฺสฺ ปฺราตฺปฺรมฺ ปฺรฺุชฺมฺไปตฺติ ทิวฺยมฺ^{๓๑๕}

แม่น้ำที่ไหลไปย่อมไม่ปรากฏในมหาสมุทรทั้งนามและรูปฉันใด ผู้รู้ ผู้
 พ้นจากนามและรูป ย่อมเข้าถึงบุรุษผู้สูงสุด ผู้สูงกว่าสิ่งที่สูง ฉะนั้น^{๓๑๖}

... ตปฺสา ปฺราปฺยเต สตฺตวฺม, สตฺตวฺวาตฺ สฺมปฺราปฺยเต มนฺสฺ
 ปฺราปฺยเต ทิ อาตฺมา, ยมฺ อาปฺตฺวาน น นีวฺรตฺตา อิตฺติ^{๓๑๗}

... ความดี (สัตตวะ) ย่อมบรรลุได้ด้วยตบะ จากความดี ความเข้าใจ
 ย่อมถูกบรรลุและจากความเข้าใจ อาตมฉันยอมถูกบรรลุ และบุคคลผู้
 บรรลุอาตมฉันยอมไม่กลับมาอีก^{๓๑๘}

พรหมวิทาปโนติ ปฺรมฺ, ตเตชฺา' ภยฺกฺตา, สฺตยํ ชยฺวานมฺนตํ พฺรหฺม, โย
 เวท นีหิตํ คฺุหายํ ปฺรเม วโยมฺน โส' ศนฺเต สฺรวฺวาน กามานฺ สทฺ พฺรหฺมณา
 วิปฺสฺจิตฺเตติ ...^{๓๑๙}

บุคคลผู้รู้แจ้งพรหมฉัน ย่อมบรรลุสิ่งสูงสุด เกี่ยวกับความจริงนี้มีคำ
 ประกาศว่า พรหมฉัน คือสิ่งที่เป็นจริง (Satyam) คือ ความรู้ (Jñānam)
 คือสภาวะที่ไม่สิ้นสุด (Anantam) ผู้ได้รู้ว่า พรหมฉันสถิตอยู่ในที่ลับของ
 หัวใจและในสรวงศ์ชั้นสูงสุด บุคคลนั้นยอมเสวยสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง
 พร้อมกับพรหมฉันผู้เป็นผู้รู้^{๓๒๐}

วิธีปฏิบัติที่จะทำให้บรรลุโมกษะ ตามทรรศนะของอุปนิษัทก็คือ การกระทำต่างๆ (หน้าที่
 ของมนุษย์) (Karma) การฝึกจิต (โยคะ) ความภักดี (Bhakti) และความรู้แจ้ง (Jñānam)^{๓๒๑} แต่สิ่งที่
 สำคัญที่สุดก็คือความรู้แจ้ง (ขญาณ) จะอธิบายไปตามลำดับต่อไปนี้

การกระทำต่างๆ (Actions) หรือหน้าที่ของบุคคล จะต้องทำโดยความรู้ว่า พระเจ้า (God)
 แพร่กระจายอยู่ทั่วโลก บุคคลผู้ทำหน้าที่ต่างๆ ของตนจะต้องไม่ยึดติดหรือสับสนในหน้าที่เหล่านั้น
 แต่จะต้องกระทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายตลอดชีวิต อย่างไรก็ตาม การกระทำกรรมต่างๆ ไม่ใช่สิ่งที่มี
 อยู่เป็นนิรันดร์ ผลของกรรมเหล่านั้นก็ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่นิรันดร์ การทำหน้าที่ต่างๆ จะนำบุคคลไปสู่

^{๓๑๕} M.U. 3.2.8.

^{๓๑๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๒.

^{๓๑๗} Maitn. 4.3.

^{๓๑๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๒.

^{๓๑๙} T.U. 2.1.

^{๓๒๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
 อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๓.

^{๓๒๑} Jadunath Sinha, A History of Indian Philosophy, Vols. I, II, (Central Book Agency :
 Calcutta, 1952), p. 24.

สวรรค์ (Heaven) ซึ่งก็ไม่ใช่สิ่งที่ตั้งอยู่ชั่วนิรันดร์ พรหมันที่เป็นนิรันดร์ (Eternal Brahman) บุคคลไม่สามารถบรรลุได้โดยการทำหน้าที่ต่างๆ ดังนั้น บุคคลผู้รู้แจ้งว่าผลของการกระทำหน้าที่ต่างๆ นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นอมตะ จึงปลีกตัวออกมาและแสวงหาความรู้เกี่ยวกับอาตมันซึ่งเป็นสิ่งนิรันดร์หรือพรหมวิทยา หน้าที่ต่างๆ ที่บัญญัติไว้จึงเป็นเหมือนเรือที่โคลงเคลงที่ข้ามมหาสมุทรคือสังสารวัฏ ตั้งข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษัตต่างๆ ดังต่อไปนี้

กुरुวเนเวท กรมาณิ ชิชีวีเซจจตุ สมาเอ เอวํ ตวยิ นานยเถโต^{๓๒๒} สติ น
กรม ลิปยเต นเร^{๓๒๒}

บุคคลควรทำงานเพียงอย่างเดียว (ไม่หวังผลตอบแทน) พร้อมกับต้องการมีชีวิตอยู่ร้อยปี เมื่อท่านทำอย่างนี้ มันไม่มีวิธีอื่นที่กรรมจะไม่ติดตามท่านไป^{๓๒๓}

ชานามยหํ เศวอิริตยนิตยํ, น หยธรูโวะ ปราปยเต หิ ธรูวํ ตต ตโต
มยา นาจิเกตศจิติ^{๓๒๔} คุณิรินิตโยทรวโยะ ปราปตวานสมิ นิตยม

ข้าพเจ้าย่อมรู้ว่า ทรัพย์สมบัติเป็นสิ่งที่ไม่ถาวร สิ่งที่ต้องการไม่สามารถบรรลุถึงได้ด้วยสิ่งที่ไม่ถาวร เพราะเหตุนั้น ไฟที่ชื่อว่านาจิเกตยะได้ถูกวางไว้แล้วโดยข้าพเจ้าและโดยอาศัยวิธีการอันไม่ถาวร ข้าพเจ้าได้บรรลุถึงสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร^{๓๒๕}

ตทยเถท กรมชิโต โลกะ กษียต,เอวเมวามุตร ปญยชิโต โลกะ กษียเต,
ตท ย อีหาตมานมนนุวิทย วรชนตเยตํศจ สตยาน กามาน, เตชํ สรวेषุ
โลเกษวากมจาโร ภวตยล ย อีหาตมานมนนุวิทย วรชนตเยตํศจ สตยาน
กามาน, เตชํ สรวेषุ โลเกษวากมจาโร ภวติ^{๓๒๖}

โลกซึ่งได้มาด้วยการทำงาน ย่อมสิ้นไปในโลกนี้ ฉันทิใด โลกซึ่งได้มาด้วยความดี (ที่ได้รับจากการทำการบวงสรวง) ย่อมสิ้นไป ณ ที่นั่น (โลกหน้า) ฉันทันนั้น บุคคลผู้จากไปโดยไม่พบอาตมันและสิ่งที่น่าปรารถนาที่แท้จริงเหล่านั้น เขาจากไปโดยไม่พบกับอาตมันในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่สามารถจะท่องเที่ยวไปตามใจชอบในโลกทั้งปวง ส่วนผู้จากไปโดยได้พบ

^{๓๒๒} Isa. 2.

^{๓๒๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๓.

^{๓๒๔} Katha. 1.2.10.

^{๓๒๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๓.

^{๓๒๖} C.U. 8.1.6.

กับอาตมันและสิ่งที่น่าปรารถนาแท้จริงเหล่านั้น เขาเป็นผู้สามารถที่จะ
ท่องเที่ยวไปตามใจชอบในโลกทั้งปวง^{๓๒๗}

ปลาวา เหยเต อทฤตมา ยชณรูปา อชฎาโทศกตมร์ เยชู กรม เอตจเฉร
โย เย'ภินนทนต์ มุตมา ชรา-มฤตย์ เต ปุนเรวาปิยนต์^{๓๒๘}

เรือแห่งยชณรูป (พิธีกรรมบูชาัยัญ) ๑๘ อย่าง เหล่านี้เป็นสิ่งไม่มั่นคง
กรรมที่ทำในยัญพิธีเหล่านี้ กล่าวกันแล้วว่าต่ำ คนที่ชื่นชมว่าการกระทำ
นั้นดีกว่า (การกระทำอย่างอื่น) เป็นคนโง่ยอมไปสู่ความแก่และความตาย
ซ้ำแล้วซ้ำอีก^{๓๒๙}

ปริกษย โลกานู กรมจิตานู พราหมโณ นิรวเทมาชานนาสตยกฤตะ
กฤเตนตทวิชญานารุถ์ ส ครุเมวาภิกจเฉต สมิตปาณิชะ ไศรตริยั พราหม
นิษฐุม^{๓๓๐}

เมื่อพิจารณาโลกทั้งหลายซึ่งได้มาด้วยการงานทั้งหลาย พราหมณ์พึง
บรรลู่ถึงซึ่งความไม่ยึดมั่นถือมั่น โลกนี้ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นด้วยสิ่งทีบุคคล
กระทำ เพื่อที่จะได้ความรู้นี้เขาควรถือพินเข้าไปหาครูผู้มีความรู้ในพระ
เวท (Scriptures) และอยู่แล้วอย่างมั่นคงในพรหม^{๓๓๑}

ตสไม ส วิทวานู ปสนนาย สมยก ปรรคานตจิตตตาย ตมานูวิตาย เย
นากษรึ ปรูษั เวท สตยั โปรวาจ ต่า ตตตวโต พราหมวิทยาม^{๓๓๒}

ขอผู้รู้พรหมจงสอนความรู้เรื่องพรหมตามความเป็นจริงแก่บุคคลนั้น
ผู้เข้ามาหาแล้วผู้มีใจอันสงบ ผู้ประกอบแล้วด้วยความสงบ ซึ่งด้วยความรู้
นั้นเขาก็จะรู้บุคคลที่ไม่เสื่อมสลาย รู้ความจริง^{๓๓๓}

อาจกล่าวได้ว่า การกระทำต่างๆ เกิดจากตัณหา (Desires) ความสุขที่เกิดก็เป็นผลมาจาก
ความปรารถนา ความสุขที่มีอยู่ในโลก (Earthly happiness) และความสุขในสวรรค์ (Heavenly
happiness) แม้จะได้รับการยอมรับว่าเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา แต่ความรู้แจ้งอาตมันเป็นความดีสูงสุด
ซึ่งบุคคลจะได้รับก็ต่อเมื่อทำลายหรือดับตัณหาได้แล้ว ดังข้อความที่แสดงไว้ในกฐะอุปนิษัทว่า

^{๓๒๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๓.

^{๓๒๘} M.U. 1.2.7.

^{๓๒๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๔.

^{๓๓๐} M.U. 1.2.12.

^{๓๓๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๔.

^{๓๓๒} M.U. 1.2.13.

^{๓๓๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโหมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๔.

เศรยศจ เปรยศจ มนุษยเมตสเดตา สมปริตย วิวินกติ อีระ เศรโย หิ
อีโร'ภิเปรยโส วุถณิเต, เปรโย มนโท โยค-เกษมาทวุถณิเต^{๓๓๔}

สิ่งที่ดีและสิ่งที่น่าพอใจ เข้ามาหาคนๆ หนึ่ง คนฉลาดพิจารณาอย่าง
ละเอียดถี่ถ้วนเกี่ยวกับสองสิ่งนั้นแล้วแยกแยะ คนฉลาดก็จะเลือกเอาสิ่ง
ที่ดีมากกว่าที่จะเลือกเอาสิ่งที่น่าพอใจ คนโง่เขลาจะเลือกเอาสิ่งที่น่า
พอใจเพื่อความสุขทางโลก^{๓๓๕}

ทุรเมเต วิปริเต วิษุจี, อวิททยา ยา จ วิทเยติ ชญาตา วิทยาภิปสินัน นิ
เกตส์ มนเย, น ตวา กามา พทโว' โลกูปนต^{๓๓๖}

อวิททยา และ วิทยาทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมอยู่ตรงข้ามกันอย่างไกลและ
ย่อมนำไปสู่จุดหมายที่แตกต่างกัน นจิกตส เราย่อมเข้าใจท่านผู้อยากได้
วิททยา เพราะความปรารถนาทั้งหลาย ย่อมไม่ทำให้ท่านไขว้ไขว้ได้^{๓๓๗}

ตํ ทุรทศํ คุณมนุปรวิษุภุ คุหาหิตํ คทเวระษุฐิํ ปุราณม อธยาตมโยคาธิ
คเมน เทวํ มตวา อีโร หรัชโศเกกา ชหาติ^{๓๓๘}

เมื่อทราบโดยการทำสมาธิถึงอาตมมันในตนว่า เทพผู้เป็นปฐมยากที่จะ
เห็น ช่อนอยู่ลึกถูกตั้งไว้ในถ้ำภายในหัวใจ บุคคลผู้ฉลาดย่อมทิ้งทั้งความ
สนุกและความโศก (ทุกข์) ไว้เบื้องหลัง^{๓๓๙}

... ตมกรตุระ ปศยติ วิตโคโก ธาตุ-ปราสาทานมหิมานมาตมณะ^{๓๔๐}
บุคคลผู้ไม่พยายามยอมเห็นซึ่งเขา เป็นผู้ปราศจากความโศก เพราะความ
สงบใจและอารมณ์ทั้งหลาย เขาย่อมเห็นความยิ่งใหญ่ของอาตมมัน^{๓๔๑}

ความเป็นอิสระจากตัณหาช่วยให้ความสุขที่แท้จริงและสิ่งที่เป็นสาเหตุของพันธนาการ
และการหลุดพ้นก็คือ จิตนั่นเอง (Mind) จิตที่ไม่บริสุทธิ์เป็นสาเหตุของพันธนาการ จิตที่บริสุทธิ์เป็น
สาเหตุของการหลุดพ้น จิตถูกทำให้มีมลทินก็เพราะตัณหา เพราะตัณหาก็คือสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ จิตที่เป็น
อิสระจากตัณหาก็คือสิ่งที่บริสุทธิ์ จิตที่ติดอยู่กับการเสวยอารมณ์ต่าง ๆ ย่อมเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิด

^{๓๓๔} Kātha. 1.2.2.

^{๓๓๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๔.

^{๓๓๖} Kātha. 1.2.4.

^{๓๓๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๕.

^{๓๓๘} Kātha. 1.2.12.

^{๓๓๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๕.

^{๓๔๐} Kātha. 1.2.20.

^{๓๔๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๕.

พันธนาการ จิตที่หลุดพ้นจากอารมณ์เหล่านั้นก็ย่อมก่อให้เกิดโมกษะ ดังนั้น ความบริสุทธิ์ของจิต (Purity of Mind) จึงเป็นเครื่องทำลายความดีและความชั่ว ซึ่งเป็นผลของกรรมดีและกรรมชั่ว ดังข้อความที่กล่าวไว้ในไตรปิฎกที่ว่า

... จิตตสฺส ทิ ปรสาเทน หนติ กรรม สุภาสุภม, ปรสนนาตมาตมฺนิ สฺถิตวา สุขม อวยยม อสนฺดา อิติ^{๓๔๒}

เพราะความแจ่มใจแห่งจิต (ความคิด) บุคคลย่อมทำลายกรรม (การกระทำ) ทั้งดีและชั่ว บุคคลเมื่ออยู่ในอาตมมันแล้ว เขาย่อมยินดีกับความสุกอันไม่เสื่อมคลาย^{๓๔๓}

... จิตตม เอว ทิ สัสารม, ตตฺ ปรยตเนน โศธเยต ยจฺ จิตตสฺ ตน-มโยภวติ कु หยม เอตตฺ สนาตนม, จิตตสฺย ทิ ปรสาเทน หนติ กรรม สุภาสุภม ปรสนนาตมาตมฺนิ สฺถิตวา สุขม อวยยม อสนฺเต สมาสกตมฺ ยถา จิตตฺ ฆนฺโตโร วิชย-โคจเร ยทิ เอวมฺ พรหมณฺนิ สยาคฺ ตตฺ โก น มจฺเยต พนฺธนาตมโน ทิ ทฺวิริธมฺ โปรกตมฺ สุทฺธํ จาศุทฺธมฺ เอว จ อสุทฺธํ กามสมฺปรกาทฺ สุทฺธํ กามวิวรชิตมฺ ลย-วิกฺษ-ปรหิตมฺ มนะ กฤตฺวา สฺนิจฺจลมฺ ยथा ยาติ อมฺนีภาวํ ตทา ตตฺปรมมฺ ปทมฺ ตาวนฺ มโน นโรธฺวํ หฤทิ ยาวตฺ กษยํ คตมฺ เอตจฺ ชญานํ จ โมกฺษํ จ เศษานเย ครนฺถ-วิสุตฺราเช... มนฺ เอว มนุषฺยาณํ การณมฺ พนฺธ-โมกฺษโยเช พนฺธาย วิชยาสงคิมโมกฺโข นิรวิชยํ สมฺฤตมฺ^{๓๔๔}

... จิตของมนุษย์นั่นเองคือสังสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) บุคคลที่ชำระจิตนั้นให้ใสสะอาดด้วยความพยายาม บุคคลคิดสิ่งใด เขาย่อมเป็นสิ่งนั้น นี่คือการลบล้างอันนिरันดร เพราะความแจ่มใสแห่งจิต (ความคิด) บุคคลย่อมทำลายซึ่งกรรม (การกระทำ) ทั้งความดีและความชั่ว บุคคลเมื่ออยู่ในอาตมมันแล้ว เขาย่อมยินดีซึ่งความสุกอันไม่เสื่อมสลาย ถ้าจิตของสัตว์โลกติดอยู่ที่วัตถุเร้าอารมณ์ภายนอก เหมือนกับที่ติดอยู่กับพรหมัน ใครเล่าจะหลุดพ้นจากพันธนาการ มนัส (ใจที่คิด) กล่าวกันว่า มี ๒ อย่าง คือที่บริสุทธิ์กับไม่บริสุทธิ์ ที่ไม่บริสุทธิ์เพราะว่าอยู่ใกล้ชิดกับสิ่งที่ต้องการและที่บริสุทธิ์ เพราะปราศจากสิ่งที่ต้องการ เมื่อถึงสภาวะที่ไม่มีมนัสเพราะทำมนัสที่ไม่มีความกว้างแ่แต่่น้อยให้สงบนิ่ง นั่นแหละคือภาวะอันสูงสุด (ปรมม ปทม) มนัสพึงถูกควบคุมไว้ในหัวใจจนกว่าจะถึงความสิ้นไป นั่นคือความรู้ นั่นคือ ความหลุดพ้น สิ่งอื่นทั้งหมดเป็นเพียงการขยายตัวออกไปของเครื่องร้อยรัดที่ผูกมัดพวกเราไว้ในชีวิตนี้...

^{๓๔๒} Maitn. 6.20.

^{๓๔๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๕.

^{๓๔๔} Mairn. 6.34.

มันนั้นเองคือต้นเหตุแห่งเครื่องพันธนาการและต้นเหตุสำหรับความ
หลุดพ้นของมนุษย์เพราะว่ามันเป็นเครื่องพันธนาการ ถ้ามัน (มัน) ถูก
มัดไว้กับวัตถุ ความเป็นอิสระ (ของมัน) จากวัตถุ นั้นถูกเรียกว่า โมกษะ
(ความหลุดพ้น) ^{๓๔๕}

อีกประการหนึ่ง การยึดว่าเป็นตัวเป็นตน (Egoism) ก็เป็นสาเหตุของพันธนาการส่วนการ
ที่ไม่ยึดว่าเป็นตัวเป็นตน (Egolessness) เป็นสาเหตุของโมกษะ ดังนั้น ความเป็นอมตะหรือชีวิตที่เป็น
อมตะ (โมกษะ) จึงไม่ใช่สิ่งที่จะบรรลุได้โดยการทำหน้าที่ต่างๆ การให้ทรัพย์สินสมบัติหรือการให้กำเนิด
ลูกหลาน แต่เป็นสภาวะที่จะบรรลุได้โดยการออกบวช (Renunciation-Tyaga) เท่านั้น ดังข้อความที่
แสดงไว้ในพุทธทวารณกะอุปนิษัฑว่า

... ก็ พรชยา กริชยามะ, เยชา โน ยมาตมาย โลก อิติ เต ห
สม ปุโตรชฌายาศจ วิตไตศฌายาศจ โลโกชฌายาศจ วยุตถายถ
ภิกขจายจ รุณติ ย เทยว ปุโตรชฌา สา วิตไตชฌา, ยา วิตไตชฌา สา
โลโกชฌา อุกะ เทยเต เอชเณ เอว ภวตะ ส เอช เนติ เนตยาตมา อคฤห
โย น หิ คฤหุเต, อสิโรโย, น หิ สิริยเต, อสงโค น หิ สขยเต, อสิโต น
วยุถเต, น ริชยติ ^{๓๔๖}

พวกเราผู้ได้บรรลุอาตมัน คือ โลกนี้ พวกเราจะทำอะไรด้วยบุตร พวก
เขาเมื่ออยู่เหนือความต้องการของบุตร ทรัพย์สินสมบัติ โลกย่อมดำเนินชีวิต
อย่างภิกษุ (ผู้เที่ยวภิกษาจาร) เพราะว่าการปรารถนาบุตร ก็คือ ทรัพย์สิน
สมบัติและการปรารถนาทรัพย์สินสมบัติก็คือการปรารถนาที่จะอยู่ในโลก
ทั้งหลาย แท้จริง ทั้งสองนี้ก็คือการปรารถนานั้นเอง อาตมันไม่ใช่สิ่งนี้
ไม่ใช่สิ่งนี้ มันไม่สามารถถูกเข้าใจได้โดยใช้ประสาทสัมผัส เพราะมันไม่ถูก
เข้าใจโดยใช้สัมผัส มันไม่สามารถถูกทำลายได้ เพราะมันไม่ถูกทำลาย
มันไม่ติดกับสิ่งใด เพราะไม่มีอะไรจะติดมัน มันไม่ถูกล่าม มันไม่มีทุกข์ ไม่
เจ็บปวด ^{๓๔๗}

ดังนั้น บุคคลผู้ละความปรารถนาทุกอย่างได้แล้ว จึงเป็นผู้ไม่มีความปรารถนา (Akama)
และเป็นผู้มีความปรารถนาเต็มเปี่ยมแล้ว (Aptakama) บุคคลใดก็ตามเมื่อความปรารถนาน้อยลงและ
มุ่งไปสู่อาตมัน (Atmakama) ก็ย่อมเป็นบุคคลผู้มีความปรารถนาเต็มเปี่ยมเหมือนกัน

การดับสูญของความปรารถนาบุตร ความปรารถนาสมบัติและความปรารถนาจะอยู่ใน
โลก จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการรู้แจ้งอาตมัน ดังข้อความที่แสดงไว้ในพุทธทวารณกะอุปนิษัฑว่า

^{๓๔๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฑกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๖.

^{๓๔๖} B.U. 4.4.22.

^{๓๔๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฑกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๗.

..ปุโตรชฌายาศจ วิตโตชฌายาศจ โลโกชฌายาศจ วุญตถายถ ภาษา
จรัย จรณติ ยา เหยว ปุโตรสณา สา วิตโตชฌา ยา วิตโตชฌา สา โล
โกชฌา, อุเก เหยเต เอชเณ เอว ภาวตะ, ตสมาทพฺรหฺมณะ, ปณฺทิตยํ
นิริวิทฺย พาลเยน ติชฺฐาสเต, พาลยํ จ ปณฺทิตยํ นิริวิทฺยถ มฺนิะ, อเมานํ
จ เมานํ จ นิริวิทฺยถ พฺรหฺมณะ^{๓๔๘}

... เมื่อขณะความต้องการบุตร ทรัพย์สมบัติ โลก ย่อมเป็นอยู่อย่าง
ภิกษุ ความต้องการบุตรก็คือความต้องการทรัพย์สมบัติ ความต้องการ
ทรัพย์สมบัติก็คือความต้องการที่จะเป็นอยู่ การเป็นอยู่ในโลก เพราะทั้ง
สองอย่างเหล่านั้นก็เป็นเพียงความต้องการเท่านั้น เพราะฉะนั้นพรหมณ์
หลังจากรู้แจ้งความเป็นบัณฑิตแล้ว (ได้ศึกษาแล้ว) พึงปรารถนาเพื่อจะ
เป็นอยู่อย่างเด็กเมื่อเขาได้รู้ความเป็นเด็กและความเป็นบัณฑิต เขาย่อม
เป็นมุนี (ผู้สงบเงียบ) เมื่อได้รู้ถึงความเป็นผู้นิ่งเงียบและความไม่สงบ เขา
ย่อมกลายเป็นพรหมณ์ (ผู้รู้แจ้งพรหมัน)^{๓๔๙}

การฝึกร่างกายและจิตใจ รวมทั้งการปฏิบัติโยคะ เป็นวิธีการที่จะทำให้จิตบริสุทธิ์และทำ
ให้จิตพร้อมที่จะได้รับความรู้แจ้งอาตมัน การบำเพ็ญตบะ (Penance) จะทำให้จิตบริสุทธิ์ได้ การ
ควบคุมอารมณ์ (Sama/Sense Control) การข่มใจ (Dama) การถอน การรับรู้สิ่งต่าง ๆ
(Separate) การอดทนต่อความลำบากกาย (Titikṣa) และการเข้าสมาธิ (Samadhi) ทั้งหมดนี้เป็น
สิ่งจำเป็นอันดับแรกของการรู้แจ้งอาตมันภายในชีวิตอาตมันของตนดังข้อความที่แสดงไว้ในพจนานุกรม
กะอุปนิษทว่า

อิติ ตสมาทเว-วิจฺจนโต ทานต อุปรตสฺตติกฺษะ สมาทิตฺ ภูตฺวาตมน
เยวตฺมานํ ปศฺยติ, สรวฺมาตฺมานํ ปศฺยติ ...^{๓๕๐}

ดังนั้น บุคคลผู้รู้มัน (อาตมัน) ว่าเป็นผู้สงบ ควบคุมตนเอง ไม่ยินดีต่อ
สิ่งใด ๆ มีความอดกลั้น มีใจเป็นสมาธิ ย่อมเห็นอาตมันในอาตมันของตัวเอง
เขาเอง ย่อมเห็นอาตมันที่มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ...^{๓๕๑}

วิธีปฏิบัติที่จะเข้าถึงโมกษะอีกประการหนึ่ง ก็คือ การจงรักภักดีต่อพระเจ้า อาตมันไม่
สามารถจะถูกบรรลุได้โดยการสอนหรือการศึกษาพระเวท แต่สามารถถูกบรรลุได้โดยบุคคลผู้ที่
อาตมันเลือก และโดยบุคคลผู้ที่อาตมันแสดงธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมันแก่เขา รวมทั้งบุคคลผู้
ปราศจากความยึดมั่น และรู้แจ้งถึงชัยชนะของอาตมันหรือพระเจ้า (Lord) โดยความกรุณาของพระ
เจ้า บุคคลนั้นย่อมบรรลุโมกษะได้ ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปนิษทต่อไปนี้

^{๓๔๘} B.U. 3.5.1.

^{๓๔๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษทกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๗.

^{๓๕๐} B.U. 4.4.23.

^{๓๕๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษทกับนิพนธ์ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๗.

นายมาตมา ปรวจเนน ลภโย น เมธยา, น พหุณา ศรุเตน ยเมโวช
วฤณฺเต เตน ลภยสฺ ตสโยช อาตมา วิวฤณฺเต ตนํ สวาม^{๓๕๒}

อาตมฉันนี้ไม่สามารถจะบรรลุได้ด้วยการสั่งสอน ด้วยความรู้ (ระดับ
โลก) หรือแม้แต่ด้วยการได้ยินได้ฟังมาก อาตมฉันยอมถึงแก่บุคคลผู้ที่
อาตมฉันเลือกเท่านั้น อาตมฉันยอมเปิดเผยตัวเองบุคคลเช่นนั้น^{๓๕๓}

นายมาตมา พลทีเนน ลภโย น จ ปรมาทาตตปโส วา' ปยลึงคตฺ เอไต
รฺปาโยรยตตเต ยสตุ วิทฺวาสตสโยช อาตมา วิสเต พุรหมธาม^{๓๕๔}

อาตมฉันนี้ไม่สามารถจะบรรลุได้โดยบุคคลผู้ปราศจากกำลังหรือโดย
ความประมาทหรือโดยตบะที่ไร้จุดหมาย แต่บุคคลผู้พยายามด้วยวิถีทาง
เหล่านี้ ถ้าเขาเป็นผู้รู้อาตมฉันนี้ยอมเข้าไปสู่ที่อยู่ของพรหมัน^{๓๕๕}

พระเจ้ายอมปรากฏตัวบุคคลผู้มีความภักดีสูงสุดและสถิตมั่นในบุคคลนั้น การรู้แจ้งพร
หมันไม่สามารถที่จะบรรลุได้หากปราศจากความภักดี ดังข้อความที่แสดงไว้ในศเวตาศวตระอุปนิษั
ทว่า

โย พุรหมานํ วิชธาติ ปูรวม, โย โว เวทาศ จ ปฺริโณติ ตสไม ตํ ห
เทวม อาตม-พุทธิปรกาสม มมุภษุ โว สรณม อหมฺ ปรบทย^{๓๕๖}

พระเจ้าพระองค์ใด ผู้สร้างพรหมาซึ่งเกิดก่อนและพระเจ้าองค์ใด ผู้
ประกาศพระเวทแก่พรหมานั้น ข้าพเจ้าผู้ประสงค์ความหลุดพ้น ขอถึง
พระเจ้าพระองค์นั้นผู้รุ่งเรืองโดยความรู้ของตนเองว่าเป็นสรณะ^{๓๕๗}

ยสย เทเว ปฺรา ภกฺติรุ ยถา เทวา ตถา คุเรว, ตสโยเต กฺธิตา หิ
อรธาะ, ปฺรกาศนเต มหาตมณะ, ปฺรกาศนเต มหาตมณะ^{๓๕๘}

เรื่องทั้งหลายเหล่านี้ (ความลึกลับสูงสุดในเวทानตะ/ความรู้เกี่ยวกับ
พรหมัน) ซึ่งได้ประกาศแล้วนั้น ย่อมปรากฏชัดเจนแก่บุคคลที่มีใจสูง ผู้มี

^{๓๕๒} Kātha. 1.2.23/M.U. 3.2.3.

^{๓๕๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๘.

^{๓๕๔} M.U. 3.2.4.

^{๓๕๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๘.

^{๓๕๖} S.U. 6.18.

^{๓๕๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๘.

^{๓๕๘} S.U. 6.23.

ความรักดีสูงสุดต่อพระเจ้าและต่อครูเหมือนที่รักดีต่อพระเจ้า ไซ่เรื่อง
เหล่านั้นย่อมปรากฏชัดเจนแก่บุคคลผู้มีใจสูง^{๓๕๙}

ประการสุดท้ายของวิธีการปฏิบัติที่จะบรรลุโมกษะ ก็คือ ความรู้แจ้ง (Knowledge
๒/Jnana) และถือว่าเป็นวิธีการที่สำคัญที่สุด บุคคลผู้รู้พรหมัน ก็ย่อมบรรลุจุดหมายสูงสุด บุคคลผู้รู้
พรหมันย่อมเป็นพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ในอุปนิษัตต่อไปนี้

พรหมวิทาบโนติ ปรม ...^{๓๖๐}

บุคคลผู้รู้พรหมัน ย่อมบรรลุสิ่งสูงสุด ...^{๓๖๑}

ส โย ห ไว ตตปรม์ พรหม เวท พรหมไมว ภวติ^{๓๖๒}

แท้จริง บุคคลผู้รู้พรหมันสูงสุด ย่อมเป็นพรหมัน^{๓๖๓}

เพราะสมการที่ว่า พรหมันคืออาตมัน ดังนั้น อาตมันจึงควรถูกเห็น ได้ยิน คำนิ่งถึง ฟังถึง
เพราะอาตมันเป็นสิ่งที่เป็นที่รักสูงสุดของทุกสิ่ง และเพราะการรู้จักอาตมันนั้นจักรวาลทั้งหมดก็จะถูก
รู้ไปด้วย บุคคลจึงควรที่จะฟังถึงอาตมัน ควรสวดอ่อนน้อมต่ออาตมันโดยการรู้อาตมันนั้น สรรพ
สัตว์ย่อมเป็นอมตะ ดังข้อความว่า

ยทิห วา อปยเนวมวินมहतुण्यं กรม กโรติ, ตทธาस्याนตตะ กษียต
เอว อาตมานเมว โลกมุปาสิต ส ย อาตมานเมว โลกมุปาสเท น หาสย
กรม กษียเต อสมาทุสเหยวาทมน โยทยตคามยเต ตตตตสฤชเต^{๓๖๔}

ถ้าว่า บุคคลกระทำการงานที่ยิ่งใหญ่และเป็นบุญกุศล แต่ว่าเขาไม่รู้
สิ่งนี้ (อาตมัน) การงานนั้นของเขาย่อมถูกใช้หมดในที่สุด บุคคลควรทำ
สมาธิถึงอาตมันอย่างเดียวก่อนนั้นว่าเป็นโลกของเขา บุคคลผู้ทำสมาธิถึง
อาตมันเพียงอย่างเดียวว่าเป็นโลกของตน ย่อมไม่ถูกใช้หมด เพราะว่า
เขาย่อมสร้างสรรค์อะไรก็ตามที่เขาต้องการจากอาตมันนั้น^{๓๖๕}

อาตมา ว อเร ทฤษฏวเย โศรตวโย มนตวโย นิทิตยาสิตวโย, ไมเตรยิ
อาตมโน วา อเร ทฤษเคนน ศรวณน มตยา วิชญาเนเนท สรว วิทิตม^{๓๖๖}

^{๓๕๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๘.

^{๓๖๐} T.U. 2.1.

^{๓๖๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๙.

^{๓๖๒} M.U. 3.2.9.

^{๓๖๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๙.

^{๓๖๔} B.U. 1.4.15.

^{๓๖๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๙.

^{๓๖๖} B.U. 2.4.54.5.6.

ก่อนไมตรีแท้จริงแจ้ว อาตมมันควรจะถูกเห็น ควรจะถูกได้ยิน
ควรจะถูกเข้าใจ และควรจะถูกคิดคำนึงถึง เพราะการเห็น การได้ยิน
การคิดคำนึงถึง และการเข้าใจอาตมมันนั้นทุกสิ่งทุกอย่างเหล่านี้ก็จะถูกรู้
ไปด้วย ^{๓๖๗}

ในฉานโทคยอุปนิษัทกักล่าวไว้ว่า บุคคลผู้อาศัยอยู่ในพรหมันอย่างแจ่มแจ้ง ย่อมบรรลุ
ความเป็นอมตะ

.. พรหมสัสโต" มฤตตวเมติ ^{๓๖๘}

บุคคลผู้ตั้งมั่นในพรหมันย่อมบรรลุความเป็นอมตะ ^{๓๖๙}

ดังนั้น อาตมมันจึงไม่ใช่สิ่งที่จะรู้ได้โดยอาศัยความรู้สึก ทั้งไม่สามารถรู้ได้โดยเหตุผล ไม่ใช่
จะรู้ได้โดยการคิด แต่เป็นสิ่งที่รู้ได้โดยความรู้แจ้งภายใน (Prajnana) ซึ่งอยู่เหนือเหตุผล (Vijnana)
ความรู้แจ้งภายในหรือปรัชญานั้น บุคคลจะบรรลุได้ก็โดยการเว้นจากการทำบาปต่าง ๆ ควบคุม
อินทรีย์ ทำจิตให้เป็นสมาธิและงดเว้นจากความปรารถนาทุกประการอินทรีย์ทั้งหลายจะตกอยู่ใต้
อำนาจ (อยู่ใต้บัญชา) ของจิต (Manas) จิตตกอยู่ใต้บัญชาของความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (พุทธิ)
และพุทธิตกอยู่ใต้บัญชาของอาตมมัน

เมื่อจิตมุ่งต่ออาตมมันและเป็นอย่างเดียวกันกับอาตมมันแล้ว มัน (จิต) ก็จะมีตัวมันเอง
อาตมมันย่อมปรากฏตัวต่อบุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ เพราะอาตมมันเป็นสิ่งที่ถูกรู้แจ้งได้ ความรู้อันบริสุทธิ์
(Visuddha Jnana) และความบริสุทธิ์ (Samyaginana) เมื่อจิตถูกพอกสะอาดปราศจากความทุกข์
ความยึดติดต่ออารมณ์และความปรารถนาต่างๆ กล่าวคือเมื่อจิตเป็นอิสระจากตัณหาทุกอย่างบุคคลผู้
งดเว้นจากความปรารถนาฟุ้งจิตของตน ไปสู่พรหมันและพอใจกับความรู้สูงสุด บุคคลนั้นย่อมเข้าไป
ในพรหมัน

สรุปได้ว่า การแยกแยะเห็นความแตกต่างระหว่างความสุขต่างๆ ไป ที่มีในโลก (Preyas)
และความดีสูงสุด (Sreyas) การออกจากวัฏฏกาม การสันตันทาและความบริสุทธิ์ของจิตจะเป็นตัว
นำไปสู่โมกษะหรือพรหมันนั่นเอง

^{๓๖๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกักับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๙.

^{๓๖๘} C.U. 2.23.1.

^{๓๖๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกักับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๙.

บทที่ ๔

เปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนา กับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยจะได้นำประเด็นหลักในบทที่ ๒ และ ๓ มาเปรียบเทียบเพื่อต้องการทราบความเหมือนและความแตกต่างกันระหว่างพระนิพพานในพระพุทธศาสนากับพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ในประเด็นในประเด็นความหมายของพระนิพพานกับพรหมณ์ ประเภทของพระนิพพานกับพรหมณ์ ลักษณะเฉพาะของพระนิพพานกับพรหมณ์ นัยยะและอุปมาแห่งพระนิพพานกับพรหมณ์ และวิธีการเข้าถึงพระนิพพานกับพรหมณ์

๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของพระนิพพานและพรหมณ์

๔.๑.๑ ความหมายที่เหมือนกัน

พระนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกับพรหมณ์ในคัมภีร์อุปนิษัทมีความคล้ายคลึงกันในลักษณะที่ว่า ทั้งพระนิพพานและโมกษะถูกอธิบายความหมายในลักษณะปฏิเสธ (ลบ) และในฐานะเป็นบรมสุขหรือรับรอง (บวก) เช่นเดียวกัน ซึ่งจะแยกกล่าวเป็น ๒ ลักษณะดังกล่าว ดังต่อไปนี้

พระสุตตันตปิฎกใช้ลักษณะปฏิเสธในการอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพาน โดยอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพานว่า คือที่สุดแห่งทุกข์ เป็นสภาวะที่หาเครื่องยึดมิได้ เป็นที่สิ้นไปแห่งความแก่และความตาย กล่าวคือ เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพระสุตตันตปิฎก ดังต่อไปนี้

อกิญจนํ อนาทานํ   เอตํ ทิปปํ อนาปรี

นิพพานํ อิติ นํ พรุมิ   ชรามจจุปริกขยํ^๑

เรากล่าวทวิปนั้นมิใช่อื่น หาห้วงมิได้ หาเครื่องยึดมิได้ เป็นที่สิ้นรอบ
แห่งชราและมัจจุ ว่านิพพาน^๒

อนิจจา วต สงขารา   อุปปาทวยธมมิโน

อุปชชิตวา นิรุชฌนติ   เตสํ วุปสโม สุโข^๓

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็น
ธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปสงบแห่งสังขารเหล่านั้น ย่อม
เป็นสุข^๔

^๑ ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔๓๔/๕๔๔.

^๒ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๔/๔๘๗ - ๔๘๘.

^๓ ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๑๔๗/๑๘๑.

^๔ ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๔๗/๑๔๙.

ลักษณะที่คล้ายคลึงกันอีกอย่างหนึ่งระหว่างนิพพานและพรหมัน ก็คือสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลงด้วยสิ่งใดๆ นิพพานเป็นสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะบุคคลทั้งหลายผู้ได้บรรลุนิพพาน ก็คือ ได้บรรลุนิพพานอันเดียวกัน ลักษณะดังกล่าวเป็นการอธิบายถึงสภาวะที่เป็นอมตะและเป็นนิรันดร์ของนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่มีอยู่แล้ว ดังข้อความที่กล่าวไว้

เสยยถาปิ ภิกขเว ยา จ โลกเ สวตฺติโย มหาสมุทฺทํ อปฺเปตฺติ ยา จ อนตฺตลิกฺขา ธารา ปตฺตนฺติ น เตน มหาสมุทฺทสฺส อุนตฺตํ วา ปุรตฺตํ วา ปณฺณายติ เอวเมว โข ภิกขเว พหุปี ภิกขุ ออนุปาทิสฺเสสาย นิพฺพานธาคฺคยา ปรินิพฺพายนฺติ น เตน นิพฺพานธาคฺคยา อุนตฺตํ วา ปุรตฺตํ วา ปณฺณายติ^๕

ภิกษุทั้งหลาย กระแสน้ำทั้งหลาย ย่อมไหลลงสู่มหาสมุทร และสายน้ำทั้งหลายย่อมไหลลงมาจากปากฟ้า ย่อมไม่ทำให้มหาสมุทรนั้นพร่องหรือว่าเต็มได้ ฉะนั้น แม้ภิกษุทั้งหลาย ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาคฺคยา ย่อมไม่ทำให้นิพพานธาคฺคินั้นเต็ม หรือพร่องได้ ฉะนั้น เหมือนกัน^๖

การที่จะอธิบายถึงพระนิพพานให้เป็นที่ประจักษ์ ชัดแจ้ง เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะสภาวะของนิพพานไม่สามารถที่จะอธิบายให้เข้าใจได้ โดยภาษาของมนุษย์ และไม่สามารถที่จะใช้หลักแห่งเหตุและผลมาบรรยายได้ ดังนั้น เมื่อจะอธิบายถึงพระนิพพาน ในทรรคนะของพระพุทธศาสนาจึงใช้วิธีอุปมาอุปไมยต่างๆ อย่าง ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังข้อความว่า

อิทฺมชฺรมิทฺมรณํ อิทฺมชฺรมารปทฺมโสภํ
อสฺปตฺตมสมฺพารํ อชฺลิตฺมภยํ นิรุปตฺตานํ^๗

นิพพานนี้ ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นที่แห่งความไม่แก่ ไม่ตาย ไม่มีความเศร้า โศก ไม่มีคู่แข่ง ไม่เบียดเสียดยัดเยียด ไม่มีความพลั้งพลาด ไม่มีภัย ไม่มี ความเดือดร้อน^๘

ลักษณะอุปมาอุปไมยของนิพพานอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ สภาวะเป็นที่ดับดับดับเพราะพระพุทธศาสนาถือว่า ตัณหา เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ การดับดับดับก็คือการดับทุกข์ เมื่อทุกข์หมดไป สภาวะที่เรียกว่า นิพพาน ก็ปรากฏแทนที่ ดังข้อความที่ว่า “ตณฺหาโย วิปฺปาหนนํ นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ^๙ เพราะละดับดับเสียได้ ท่านจึงเรียกว่า นิพพาน”^{๑๐}

สภาวะของพระนิพพานอีกประการหนึ่งก็คือ อยู่เหนือบุญและบาป เพราะการกระทำของบุคคลผู้บรรลุพระนิพพานแล้วไม่จัดเป็นบุญและบาป เป็นเพียงกิริยาเท่านั้น ซึ่งก็เหมือนกับสภาวะที่อยู่เหนือบุญและบาปของโมกษะ ซึ่งก็เป็นลักษณะที่ร่วมกันของทรรคนะทั้งสอง ดังข้อความที่กล่าวไว้

^๕ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๘/๑๕๗.

^๖ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๑๓๔ - ๑๓๕.

^๗ ชุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๔๗๔/๕๐๖.

^๘ ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๔/๔๔๒ - ๔๔๓.

^๙ ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๓๗/๕๕๗ ; ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๔๕๗/๒๑๗.

^{๑๐} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๗/๔๙๐ - ๔๙๑.

อนาสสุตจิตตสส   อนนฺวาทเจตโส
 ปุณฺณปาปหีนสส   นตฺถิ ชาครโต ภยํ ๑^๑
 ภัย ย่อมไม่มีแก่ภิกษุ (ผู้บรรลุนิพพานแล้ว) ผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ผู้มีจิตไม่
 เป็นไปตามอำนาจกิเลส ผู้ละบุญและบาปได้แล้ว ผู้ตื่นแล้ว ๑^๒

โยธ ปุณฺณญจ ปาปยจ   พาเหตุวา พุทฺทมจริยวา
 สงฺขาย โลก จรติ   สเว ภิกฺขุติ วุจฺจติ ๑^๓
 ผู้ใดในโลกนี้ ลอยบุญและบาปได้แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว มี
 กิเลสสิ้นแล้ว ย่อมเที่ยวไปในโลก บุคคลนั้นแล เรียกว่า ภิกษุ ๑^๔

โยธ ปุณฺณญจ ปาปยจ   อุโภ สงฺคํ อุปฺจจฺจกา
 อโสภํ วิรชํ สุทฺธํ   ตมฺหํ พุทฺมิ พุราหมณฺนติ ๑^๕
 เราย่อมเรียก บุคคลผู้ละบุญและบาปทั้งสองได้แล้ว ก้าวล่วงธรรมเป็น
 เครื่องข้อง ไม่โคกเศร้า ไม่มีมลทิน บริสุทธิ์ ว่า เป็นพราหมณ์ ๑^๖

สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา อเสสฺวิราคฺนิโรโร นิพฺพานํ, ตสฺส นิพฺพุตสฺส ภิกฺขุโน อนุปาทา
 ปุณฺณโกว น โหติ ๑^๗ ความดับด้วยสํารอกโดยไม่มีส่วนเหลือ เพราะสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลาย
 โดยประการทั้งปวง คือ นิพพาน ภพใหม่ ย่อมไม่มี เพราะการไม่ยึดมั่นถือมั่นของภิกษุผู้บรรลุนิ
 พพานแล้วนั้น ๑^๘

๔.๑.๒ ความหมายที่แตกต่างกัน

คำว่า พรหมัน แปลว่า การหลุดพ้น ปล่อยไป มีความหมายว่า การทำตัวเราให้เป็นอิสระ
 หรือความเป็นอิสระ อุปนิชฺทอธิบายว่า ชีวิตมั่นที่มีอยู่ในแต่ละบุคคลมีแก่นแท้เพียงหนึ่งเดียว คือ
 ปรมาตมัน ชีวิตมั่นที่มีอยู่ในมนุษย์แต่ละคนสามารถทำลายมานของการแบ่งแยกสรรพสิ่งออกเป็น
 อย่างต่างๆ และรู้แจ้งธรรมชาติที่แท้จริง ของตนเองและความเป็นสิ่งเดียวกันของสรรพสิ่ง พรหมันจึง
 หมายถึงสภาวะของการเป็นหนึ่งเดียวเป็นนิรันดร์กับปรมาตมันหรือพรหมัน ดังนั้น พรหมันจึงมี
 สภาวะเป็นอันเดียวกันกับพรหมัน เป็นสภาวะที่ไม่มีทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีชีวิตมั่นและโลก เป็น
 สภาวะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นหนึ่งเดียว

โมกษะ เป็นความจริงสูงสุด เป็นสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลงรูป เป็นอมตะกระจายอยู่ทั่วไป
 เหมือนอากาศ เป็นสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลงโดยประการทั้งปวง เป็นสภาวะที่อาดมั่นรู้แจ้งตัวมันเอง

^{๑๑} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓/๒๐.

^{๑๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๗ - ๑๘.

^{๑๓} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๙/๕๐.

^{๑๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙/๔๑ - ๔๒.

^{๑๕} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๖/๗๐.

^{๑๖} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๕๖ - ๕๘.

^{๑๗} ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๘๔/๑๒๒.

^{๑๘} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๑๐๕ - ๑๐๗.

กล่าวคือ ตัวพรหมนั้นนั่นเองคือโมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นสถานะที่มีอยู่ในทุกสิ่งอยู่แล้ว มีมาตั้งนานแล้ว ไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะจึงไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับสิ่งสูงสุด แต่โมกษะเป็นสิ่งสูงสุด

โมกษะ คือ การที่อาตมมันหลุดพ้นจากการผูกพันยึดติดกับร่างกาย ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ทั้งหมด เมื่ออาตมมันรู้แจ้งตัวเองว่า มันเป็นสิ่งเดียวกับพรหมนั้นแล้วก็จะหมดความยึดมั่นกับความคิดที่ว่า มันเป็นสิ่งเดียวกับร่างกาย การหลุดพ้นจากการยึดมั่นในความคิดดังกล่าวนี้เองเรียกว่า โมกษะ ดังนั้น สถานะของอาตมมันที่บรรลุโมกษะแล้วจึงมีสภาพเหมือนกันกับพรหมนั้น คือ เป็นสัจจิต และเป็นอนันตะ

โมกษะ จึงเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมมัน เป็นสิ่งที่เป็นนิรันดร์ แต่ถูกปิดบังเพราะอวิชชา เมื่ออวิชชาถูกกำจัดหมดไปแล้ว โมกษะย่อมถูกรู้แจ้งได้ โมกษะจึงเป็นชีวิตที่เป็นนิรันดร์และสูงสุด เป็นสถานะที่มีอยู่ในเนื้อแท้ของอาตมมันหรือพรหมนั้น

โมกษะหรือการหลุดพ้นในทรรศนะของอุปนิษัตจึงหมายถึง ธรรมชาติหรือสถานะที่เป็นอมตะของอาตมมันของแต่ละบุคคล เป็นการรู้แจ้งธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมมันที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล เป็นการค้นพบความจริงที่มีอยู่มานานแล้วและไม่เคยเปลี่ยนแปลง การบรรลุโมกษะจึงเป็นการยอมรับความจริงที่เป็นอมตะที่มีอยู่แล้ว แต่ถูกอวิชชาปกปิดไว้ ดังข้อความที่ว่า

ส โย ห ไว ตตฺ ปรมฺ พรหม เวท พรหฺไมว ภวติ, นาสยาพรหมวิต กุเล
ภวติ, ตรติ โศกํ ตรติ ปาปมานํ คุหาครนถิกโย จิมุกโต' มถโต ภวติ^{๑๙}

บุคคลผู้รู้แจ้งพรหมนั้นย่อมกลายเป็นพรหมนั้น ในตระกูลของเขา ไม่มีใครซึ่งไม่รู้พรหมนั้นจะเกิดอีก เขาย่อมข้ามพ้นความโศก (ทุกข์) และบาปทั้งหลาย เพราะหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งใจ เขาย่อมเป็นผู้ไม่ตาย^{๒๐}

ดังนั้น เมื่อกกล่าวโดยสรุป โมกษะ ก็คือ การกลายเป็นพรหมนั้น เป็นการรู้ถึงปรมาตมมันหรือพรหมนั้นที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียวในทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นชีวิตที่เป็นอมตะ เป็นสถานะที่ชีวาตมมันและปรมาตมมันรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน

ส่วนในทรรศนะของพระพุทธศาสนานั้น ตามรูปศัพท์ นิพพาน ประกอบด้วย นิ อุปสรรค แปลว่า ออกไป หมดไป ไม่มี + วาน ซึ่งหมายถึง เครื่องรื้อยรัดคือตัณหา รวมความแล้วก็หมายถึง การออกจากตัณหาเครื่องรื้อยรัด ซึ่งเป็นเหมือนเชือกหรือด้ายที่ผูกสัตว์ให้อยู่ในสังสารวัฏ^{๒๑}

อีกประการหนึ่ง ตามรูปศัพท์ นิพพาน แปลว่า ธรรมชาติที่หาสิ่งเสียบแทงไม่ได้ หมายความว่า สิ่งเสียบแทงคือลูกศร ซึ่งได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ สัตว์ทั้งหลายถูกลูกศร คือราคะ โทสะ และโมหะเสียบแทง ทำให้เกิดความเร่าร้อนและเป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลา นิพพานจึงเป็นภาวะที่

^{๑๙} M.U. 3.2.9.

^{๒๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัตกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

^{๒๑} ข.จ. (ไทย) ๓๐/๓๘๑/๑๘๔.

หาเครื่องเสียบแทงโดยลูกศร คือ รากะ โทสะและโมหะไม่ได้ นอกจากนี้ นิพพาน ยังแปลว่า ดับ หมายถึง การดับความร้อนเพราะไฟที่เกิดจากรากะ โทสะ และโมหะนั้นเอง

นิพพาน จึงหมายถึง สภาวะที่ความทุกข์และกิเลสดับลง เป็นภาวะที่จิตไม่ต้องเร่าร้อนหรือเจ็บปวดด้วยอำนาจของกิเลสอีกต่อไป เป็นธรรมชาติหนึ่งเดียวที่มีอยู่ตลอดอนันตกาลเป็นที่ดับสิ้นของกิเลสและทุกข์ เป็นการดับความร้อนเพราะไฟที่เกิดจากกิเลส คือ รากะ โทสะ และโมหะ เป็นสภาวะที่อยู่เหนืออำนาจของกิเลส กรรมและวิบาก ซึ่งมีรากะ โทสะ และโมหะ เป็นมูลรากโดยสิ้นเชิง นิพพานจึงเป็นสภาวะแห่งปรมาตธรรมสูงสุด เป็นแดนดับกิเลสและความทุกข์ทั้งหมด

ดังนั้น ความหมายของโมกษะกับนิพพานในทรรศนะของคัมภีร์ทั้งสองจึงแตกต่างกัน เพราะตามทรรศนะของคัมภีร์อุปัชฌายะ โมกษะ หมายถึง การที่อาตมมันรู้แจ้งธรรมชาติที่แท้จริงของตัวมันเองว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับปรมาตมหรือพรหมัน เป็นสภาวะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสิ่งเดียวกันกับพรหมันซึ่งเป็นสิ่งสูงสุด เป็นการรู้ถึงพรหมันที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียวที่มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างส่วนในทรรศนะของคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก นิพพาน หมายถึง สภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมดเป็นการดับความร้อนเพราะไฟที่เกิดจากกิเลส คือ รากะ โทสะ และโมหะ เป็นการสลัดออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัดซึ่งผูกสัตว์ไว้ในสังสารวัฏ ไม่ใช่เป็นการที่จิตของมนุษย์แต่ละบุคคลรู้แจ้งตัวเองว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับนิพพานและเข้าไปรวมกับนิพพาน ไม่ใช่เป็นการที่จิตเข้าไปรวมกับสิ่งสูงสุด แม้วานิพพานจะเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่นิพพานเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นได้จากกการปฏิบัติ ตามหลักการของพระพุทธศาสนา จนกระทั่งบุคคลสามารถดับอวิชชาตัณหาและอุปาทาน ซึ่งเป็นสาเหตุของความทุกข์ทั้งหมดได้โดยสิ้นเชิง

๔.๒ เปรียบเทียบประเภทของพระนิพพานและพรหมัน

๔.๒.๑ ประเภทที่เหมือนกัน

นิพพานนั้น เมื่อว่าโดยปรมาตแล้ว มีธรรมชาติอย่างเดียวคือ ความสิ้นทุกข์ หมายถึง นิพพานมีความสงบจากกิเลสและขันธห้าเป็นลักษณะ แต่เมื่อว่าโดยปริยายแล้ว นิพพานแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เทวมา ภิกขเว นิพพานธาตุโย กตมา เทว สอุปาทิเสสา จ นิพพานธาตุ อนุปาทิเสสา จ นิพพานธาตุ”^{๒๒} แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุมี ๒ อย่าง เหล่านี้ คือ สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๒๓}

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุปาทิเหลืออยู่หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับขันธ ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ ในเวลาที่เสวยอารมณ์ต่างๆ รับรู้สุขทุกข์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเกี่ยวข้องกับขันธ ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ มีพระพุทธพจน์ที่รับรองสอุปาทิเสสนิพพาน มีดังต่อไปนี้

^{๒๒} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^{๒๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๓๑.

กตมา จ ภิกขเว สอุปาทิเสสา นิพพานธาตุ อธิ ภิกขเว ภิกขุ อรหํ โหติ ซีณาสโว วุสิตวา กตกรรมโย โอหิตภาโร อนุปปตตสทโถ ปริกชีณภวส์โยชโน สมมทญญา วิมุตโต ตสส ติฏฐนฺเตว ปญจนทริยานิ เยสํ อวีฆาตตตฺตา มนาปามนาปํ ปจฺจนุโภติ สุขทุกฺขํ ปฏิสฺเวทยติ ตสส โย รากุขโย โทสกุขโย โมหกุขโย ออยํ วุจฺจติ ภิกขเว สอุปาทิเสสานิพพานธาตุฯ^{๒๔}

ภิกษุทั้งหลาย สอุปาทิเสสนิพพาน เป็นฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ซีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนที่บรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุยอมสวैयाรรมณ์ทั้งที่พึงใจ และไม่พึงใจ ยังสวैयाสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ห้าเหล่าใด เป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย อินทรีย์ห้าเหล่านั้นของเธอยังตั้งมั่นอยู่นั้นเทียว ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๒๕}

สอุปาทิเสสนิพพาน จึงหมายถึง สภาวะของพระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุความสิ้นกิเลสสาละโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่ยังมีขันธ์ห้าอยู่ ยังครองชีวิตอยู่ตามธรรม ขันธ์ห้าก็ยังคงดำเนินไปตามหน้าที่ของมันอยู่ ความเจ็บปวดป่วยไข้ ความแก่ ซึ่งเป็นธรรมชาติของร่างกายก็ยังคงปรากฏแก่ร่างกายอยู่ แต่ความทุกข์ทางจิตนั้นไม่สามารถจะกระทบจิตของท่านได้ เพราะจิตของท่านเป็นสภาวะที่อยู่เหนือผลกระทบจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิงแล้ว และจิตของท่านก็สามารถเข้าสู่สภาวะนิพพานเมื่อใดก็ได้

๒. อนุปปาทิเสสนิพพาน แปลว่า ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ หรือนิพพานไม่เกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์พ้นจากเวลาที่สวैयाรรมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากความสัมพันธ์กับขันธ์ ๕ ในกระบวนการรับรู้สวैयाรรมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะของนิพพานเองล้วนๆ แท้ๆ ซึ่งประจักษ์แก่พระอรหันต์เมื่อประสบการณ์ในกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ สิ้นสุดลง หรือในเมื่อไม่มีการรับรู้ หรือในเมื่อไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ารรมณ์ทางประสาททั้ง ๕ เหล่านั้น (รวมทั้งอารรมณ์ผ่านทางประสาททั้ง ๕ นั้น ที่ยังค้างอยู่ในใจ) ดังพระพุทธพจน์ที่รับรองอนุปปาทิเสสนิพพาน มีดังต่อไปนี้

กตมา จ ภิกขเว อนุปปาทิเสสา นิพพานธาตุ อธิ ภิกขเว ภิกขุ อรหํ โหติ ซีณาสโว วุสิตวา กตกรรมโย โอหิตภาโร อนุปปตตสทติโถ ปริกชีณภวส์โยชโน สมมทญญา วิมุตโต ตสส อิเธว ภิกขเว สพฺพเวทยิตานิ สตีภวิสสนฺติ ออยํ วุจฺจติ ภิกขเว อนุปปาทิเสสา นิพพานธาตุ^{๒๖}

ภิกษุทั้งหลาย ก็อนุปปาทิเสสนิพพาน เป็นฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ซีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วปลงภาระแล้วลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบการรับอารรมณ์ภายนอกทุกอย่าง

^{๒๔} ขุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^{๒๕} ขุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๓๑ - ๒๓๒.

^{๒๖} ขุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๙.

ของภิกษุณัั้นไม่มีความสนุกสนาน มีแต่ความสงบเย็น ภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ^{๒๗}

อนุปาติเสสนิพพาน จึงหมายถึง สภาวะที่ดับทั้งกิเลสและขันธห้าได้โดยสิ้นเชิง ท่านผู้ได้บรรลุพระอรหัตตผล เรียกว่า ได้บรรลุสุปาติเสสนิพพาน บางท่านเมื่อบรรลุอรหัตตผลแล้วก็ดำรงชีวิตอยู่เป็นระยะเวลาอนัน บางท่านดำรงอยู่ระยะสั้นแล้วก็ดับขันธห้า พระอรหันต์ผู้ดับขันธห้าตามระยะเวลาของอายุขัย เรียกว่า บรรลุอนุปาติเสสนิพพาน ได้แก่ การบรรลุนิพพานพร้อมทั้งการดับขันธห้าด้วย ไม่ต้องเวียนว่าย ตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

ส่วนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น ได้กล่าวถึงประเภทของพรหมันไว้ ๒ ชนิด คือ

๑. ชีวันมukti ได้แก่ การหลุดพ้นของผู้หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการหลุดพ้นจากข้อผูกพันของความเป็นที่ถูกรุ่งแต่งขึ้น รูปร่างยังคงมีอยู่ต่อไปแต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงภายนอกมากนัก เพราะควบคุมรูปร่างภายนอกได้แล้วและรู้แจ้งความเป็นสิ่งภายนอกของรูปร่าง การหลุดพ้นของผู้หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ แม้จะบรรลุโมกษะแล้ว แต่ก็ยังมีชีวิตอยู่ต่อไปจนกว่าจะสิ้นอายุหรือสิ้นผลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ผู้ที่บรรลุพรหมัน (โมกษะ) ชนิดนี้แล้วจะไม่มีกรรมกระทำกรรมใหม่เพิ่มขึ้น กล่าวคือ กรรมที่ทำหลังจากบรรลุโมกษะแล้วจะไม่มีผลส่งผลให้เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป โมกษะชนิดนี้เทียบได้กับสุปาติเสสนิพพานของพระพุทธศาสนา การบรรลุโมกษะชนิดนี้ แม้ผู้บรรลุจะรู้แจ้งในความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างพรหมันกับอาตมัน แต่ไม่จำได้ว่าเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมันอย่างสมบูรณ์

๒. วิเทหมukti ได้แก่ การหลุดพ้นหลังจากตายแล้ว ไม่มีรูปร่างปรากฏ กล่าวคือ ชีวามัน ที่เป็นอิสระจากความเป็นที่ถูกรุ่งแต่งขึ้น เป็นพรหมัน (โมกษะ) ของผู้มีร่างกายแตกดับ คือการหลุดพ้นหลังจากตายแล้ว การบรรลุวิเทหมuktiนี้ จัดได้ว่า เป็นการเข้าถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมันอย่างแท้จริง โมกษะชนิดนี้เทียบได้กับอนุปาตินเสสนิพพานของพระพุทธศาสนา^{๒๘}

๔.๒.๒ ประเภทที่แตกต่างกัน

การอธิบายถึงประเภทของพระนิพพานและพรหมันนั้น จะพบความคล้ายคลึงกันของทรรศนะทั้งสอง กล่าวคือ คัมภีร์ทั้งสอง ได้แยกประเภทสิ่งสูงสุดออกเป็น ๒ ประเภทเหมือนกัน และพอที่จะเทียบเคียงกันได้ นั่นคือ สุปาติเสสนิพพานนั้นเปรียบเทียบกับชีวันมukti อนุปาติเสสนิพพานเปรียบเทียบกับวิเทหมukti ดังกล่าวแล้วข้างต้น

แต่ในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังได้กล่าวถึงกรรมมukti (krama-mukti) ซึ่งหมายถึง การหลุดพ้นตามลำดับ (ทีละเล็กทีละน้อย) เป็นการหลุดพ้นเพียงชั่วคราว ชีวามันยังคงเป็นไปอย่างสืบต่อในรูปร่าง การรับรู้ที่สูงขึ้นไปก็จะเพิกถอนออกไปจากชีวามัน แต่ความทรงจำ

^{๒๗} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๓๑.

^{๒๘} สุนทร ฌ รังสี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๓ - ๓๔๔.

เกี่ยวกับการรู้แจ้งยังคงเป็นไปอยู่ต่อไปจนกระทั่งความไม่บริสุทธิ์ถูกกำจัดให้หมดไป^{๒๙} ซึ่งพระพุทธานุภาพ ได้อธิบายถึงนิพพานไว้เพียง ๒ ประเภทเท่านั้น และยังแยกประเภทของพระนิพพานตามลักษณะอาการที่ได้บรรลุหรือโดยภาวะที่เป็นไปได้อีก ๓ ประเภท คือ^{๓๐}

๑. อนิมิตตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่ไม่มีนิมิต เครื่องหมาย รูปร่าง สันฐาน สีสนัวรรณะ อย่างใดอย่างหนึ่ง พระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานนั้น เจริญวิปัสสนากาวนาพิจารณานามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ก่อนที่จะบรรลุนิพพาน แต่มีอารมณ์หนักไปในอนิจจลักษณะพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนกระทั่งบรรลุนิพพาน

๒. อัปณิหิตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา กล่าวคือไม่มีต้นเหตุความดิ้นรนซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นทุกขลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นทุกข

๓. สุตญตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่สูญสิ้นจากกิเลสและอุปาทานชั้นห้า ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นอนัตตลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา

๔.๓ เปรียบเทียบลักษณะเฉพาะของพระนิพพานและพรหมัน

๔.๓.๑ ลักษณะที่เหมือนกัน

โมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกมีความคล้ายคลึงกันในลักษณะที่ว่า ทั้งโมกษะและนิพพานถูกอธิบายในลักษณะปฏิเสธ ซึ่งจะกล่าว ดังต่อไปนี้

อุปนิษัทกล่าวถึงโมกษะว่าเป็นสภาวะที่แท้จริงของอาตมันหรือพรหมัน เป็นสภาวะอันเป็นที่สูญสิ้นของการยึดถือว่าเป็นตัวบุคคล ปราศจากการแยกแยะที่เกี่ยวข้องกับตัวตนไม่ยึดติดอยู่กับตัวตน แต่สภาวะของโมกษะไม่ใช่สภาวะที่ไม่มีอะไร ดังข้อความที่กล่าวไว้ในมุนฑกะอุปนิษัทว่า

ยถา นทยส สยันทมานาส สมุทเร' สติ' คจจนติ นามรูเป วิหાય, ตถา
วิทวานนามรูปาท วิมุกตะ ปราดปรี' ปुरुษมู'ไปติ ทิวมย'^{๓๑}

แม่น้ำที่ไหลลงไปในมหาสมุทร ย่อมละทิ้งนามและรูป ฉนั้นใด บุคคลผู้
ฉลาดเป็นอิสระจากนามและรูป ย่อมเข้าไปสู่บุคคลผู้เป็นทิพย์ ผู้อยู่เหนือ
ทุกสิ่งทุกอย่าง ฉนั้น^{๓๒}

^{๒๙} S. Radhakrishnan, *The Pricipal Upanisads*, (London : George Allen & Urwin Ltd, 1974), pp. 121 – 122.

^{๓๐} ชู.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๗๐/๒๕๕.

^{๓๑} M.U. 3.2.8.

^{๓๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบตรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๒.

อุปนิษัทธิอธิบายถึงโมกษะในลักษณะปฏิเสธว่า เป็นสถานะที่ไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากบาป ปราศจากความหิวกระหาย ปราศจากชรา เป็นสถานะที่เป็นอมตะ อยู่เหนือกาลทั้งสาม คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังข้อความที่ปรากฏในอุปนิษัทธิว่า

... นาสย ชรโยตชु อีริยติ น วธนาสย หนยเต ...เอช อาตมาปहत
ปาปุมารชิโร วิมฤตยुरु วิโคโก วิชิตโส ปิปาสะ^{๓๓}

มัน (อาตมณ) ไม่แก่เพราะการแก่ของร่างกาย ไม่ตายเพราะการฆ่าร่างกายให้ตาย ...มัน (อากาศ) คืออามันซึ่งปราศจากบาป ปราศจากชรา ปราศจากความตาย ปราศจากความเศร้าโศก ปราศจากความหิวกระหาย^{๓๔}

.. ภูตม ภาวทวิชัยทิตี สรวโมงการ เอว ยจจานยต ตริกาลาตีต
ตทปโยงการ^{๓๕}

..... สิ่งทั้งปวง คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ก็คืออักษร โอม (พรหมัน) นั่นเอง และแม้สิ่งอื่นที่อยู่เหนือกาลทั้ง ๓ นั้น ก็คือ อักษร โอม (พรหมัน) เช่นเดียวกัน^{๓๖}

โมกษะหรือการหลุดพ้น คือ สถานะที่ทำให้ลายพันธนาการซึ่งเป็นผลมาจากอวิชา เมื่ออวิชาถูกทำลายลงไปสู่สถานะที่เรียกว่า โมกษะ ย่อมปรากฏ บุคคลผู้บรรลุโมกษะย่อมไม่ยึดติดอยู่กับการกระทำ การกระทำทั้งดีและชั่วย่อมสูญสิ้นไปเมื่อโมกษะถูกรู้แจ้ง ดังข้อความที่ว่า

... ส น สารุณา กรมณา ภูยาน โน เอวาสารุณา กนิยาน ...^{๓๗}
เขาไม่ได้เป็นใหญ่เพราะกรรมดีและไม่ได้ต่ำต้อยเพราะกรรมชั่ว^{๓๘}

... ยถา ปุษกรปลาศ อาโป น สลิษยนต, เอวเมว วิทึ ปาปี กรมน สลิษยต อติ ...^{๓๙}

น้ำย่อมไม่ติดอยู่บนใบบัว ฉันทใด กรรมชั่วย่อมไม่ติดบุคคลผู้รู้แจ้งสิ่ง
นั้น (พรหมัน)^{๔๐}

^{๓๓} C.U. 8.1.5.

^{๓๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทธิกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๖.

^{๓๕} Ma.U. 1.

^{๓๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทธิกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๖.

^{๓๗} B.U. 4.4.22.

^{๓๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทธิกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๖.

^{๓๙} C.U. 4.14.3.

^{๔๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์เรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทธิกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๖.

อุปนิษัทธิมีความเห็นว่า อวิชา คือ พันธนาการซึ่งเป็นสิ่งที่ผูกสัตว์ไว้ไม่ให้รู้แจ้งพรหมัน ทำให้วนเวียนอยู่กับความทุกข์รำไป ต่อเมื่อกำจัดอวิชาออกไปได้ ก็จะทำให้พ้นจากความทุกข์ไปได้ ดังข้อความที่กล่าวว่า

ปุรุช เอเวท วิศวั กรม ตโป พรหม ปรามฤตม เอตท โย เวท นิหิต์
คฺหาย โส' วิทยาครนถึ วิกริตีห^{๔๑}

ปุรุชก็คือสิ่งนี้ทั้งปวง ได้แก่ การงาน ตบะ และพรหม ผู้อยู่เหนือความตายบุคคลผู้รู้สิ่งนั้นซึ่งอยู่ในที่อันลึกลับ เขาย่อมตัดปมแห่งอวิชา (ความไม่รู้จริง) เสียได้ในโลกนี้^{๔๒}

ชญาตวา เทว สรวปาตูปทานิเ ฤษเณะ เกลเศร ชนมมฤตยฺ พรหณิ
ตสยาภิชยานาตฺ ตฤตียิ เททเกเท วิศเวศวรยฺ เกวลาปต-กามาเ^{๔๓}

เพราะรู้เทพ (พระเจ้า) พันธนาการทั้งปวงย่อมพินาศไป เมื่อกิเลส (เกลเศ) ทั้งหลายสิ้นไป การเกิดและการตายก็ไม่มี โดยการทำสมาธิถึงเขา ภาวะที่ ๓ ได้แก่ ความเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่าง ย่อมมีเมื่อร่างกายแตกสลายไป เขาผู้มีเพียงคนเดียว เป็นผู้ได้รับสิ่งที่ต้องการ^{๔๔}

นอกจากนี้ อุปนิษัทธิยังกล่าวถึงสภาวะของโมกษะในลักษณะปฏิเสธไว้อีกว่าโมกษะเป็นสภาวะที่อยู่เหนือการอธิบายตัวคำพูดคือ ไม่สามารถที่จะใช้ภาษาของมนุษย์มาอธิบายว่าสภาวะของโมกษะเป็นอย่างไรหรือเป็นอย่างนั้นและอยู่เกินกว่าที่จะคิด เป็นสภาวะที่ไม่สามารถจะกำหนดคุณลักษณะได้ ดังข้อความที่กล่าวว่า

ส เอช เนติ เนตยาตมา อคฤหโย นหิ คฤหฺยเต, อศฺริโย นหิ ศฺริยเต
อสงโค นหิ สชฺยเต, อสฺโต น วฺยถเต, น ริชฺยติ^{๔๕}

อาตมันไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ มันไม่สามารถถูกเข้าใจได้โดยการใช่ประสาทสัมผัส เพราะมันไม่ถูกเข้าใจโดยใช้ประสาทสัมผัส มันไม่สามารถถูกทำลายได้ เพราะมันไม่ถูกทำลาย มันไม่ติดกับสิ่งใด เพราะไม่มีอะไรที่จะติดมัน มันไม่ถูกล่ามไว้ มันไม่ทุกข์ ไม่เจ็บปวด^{๔๖}

^{๔๑} M.U. 2.1.10.

^{๔๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทธิกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๗.

^{๔๓} S.U. 1.11.

^{๔๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทธิกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๗.

^{๔๕} B.U. 3.9.26, 4.2.4, 4.4.22.

^{๔๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทธิกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๗.

อนึ่ง โดยทั่วไปทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไป ด้วยเหตุและผล ซึ่งเป็นหลักธรรมดาสากลทั่วๆ ไป แต่สภาวะของโมกษะหาได้เปลี่ยนแปลงเช่นนั้นไม่เพราะสภาวะของโมกษะอยู่เหนือหลักแห่งเหตุและผล

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า สภาวะของโมกษะที่แท้จริงนั้นไม่สามารถจะรู้ได้ อยู่เหนือการบรรยายด้วยภาษาพูด เป็นสภาวะที่ไม่มีการเกิด การตาย ปราศจากการรับรู้ ไม่มีการกระทำ อยู่ในสภาวะนั้น เมื่อจะอธิบายถึงสภาวะนั้น ท่านจึงใช้คำว่า ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ (เนติ เนติ)

ส่วนในทรรศนะของพระสุตตันตปิฎก ก็ใช้ลักษณะปฏิเสธเช่นเดียวกันในการอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพาน โดยอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพานว่า คือที่สุดแห่งทุกข์เป็นสภาวะที่หาเครื่องยึดมิได้ เป็นที่สิ้นไปแห่งความแก่และความตาย กล่าวคือ เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพระสุตตันตปิฎก ดังต่อไปนี้

อภิญจนํ อนาทานํ   เอตํ ทิปิ อนาปริ
 นิพพานํ อิติ นํ พุริ   ชรามจฺจุปริกขยิ^{๔๗}
 เรากล่าวทวิปนนํมิใช่อื่น   หาห้วงมิได้ หาเครื่องยึดมิได้ เป็นที่สิ้นรอบ
 แห่งชราและมัจจุ วนิพพาน^{๔๘}
 อนิจจา วต สงขารานา   อุปปาทยธมฺมิโน
 อุปชชิตวานา นินฺรชณฺณตี   เตสํ วุปสโม สุโข^{๔๙}
 สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ   มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็น
 ธรรมดาเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปสงบแห่งสังขารเหล่านั้น ย่อม
 เป็นสุข^{๕๐}

ลักษณะซึ่งคล้ายคลึงกันอีกอย่างหนึ่งระหว่างโมกษะและนิพพาน ก็คือสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลงด้วยสิ่งใดๆ นิพพานเป็นสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะบุคคลทั้งหลายผู้ได้บรรลุนิพพาน ก็คือ ได้บรรลุนิพพานอันเดียวกัน ลักษณะดังกล่าวเป็นการอธิบายถึงสภาวะที่เป็นอมตะและเป็นนิรันดร์ของนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่มีอยู่แล้ว ดังข้อความที่กล่าวว่า

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ยา จ โลกํ สวณฺตีโย มหาสมุทฺโท อุปฺปนฺตี ยา จ อนตฺตริกฺขา ธาธา ปตฺตนตี
 น เตน มหาสมุทฺทสฺส อุนตฺตํ วา ปุรตฺตํ วา ปณฺณายตี เอวเมว โข ภิกฺขเว พหุปี ภิกฺขุ
 อานุภาทิสเสสยา นิพฺพานธาตฺยา ปรีนิพฺพานนฺตี น เตน นิพฺพานธาตฺยา อุนตฺตํ วา ปุรตฺตํ วา
 ปณฺณายตี^{๕๑}

ภิกษุทั้งหลาย กระแสน้ำทั้งหลาย ย่อมไหลลงสู่มหาสมุทร และสายน้ำทั้งหลายย่อมไหลลงมาจากฟากฟ้า ย่อมไม่ทำให้มหาสมุทรนั้นพ่องหรือว่าเต็มได้ ฉันทใด แม้ว่าภิกษุทั้งหลาย

^{๔๗} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๓๔/๕๕๔.

^{๔๘} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๔/๔๘๗ - ๔๘๘.

^{๔๙} ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๑๔๗/๑๘๑.

^{๕๐} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๔๗/๑๔๙.

^{๕๑} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๘/๑๕๗.

ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ย่อมไม่ทำให้นิพพานธาตุนั้นเต็ม หรือพร่องได้ ฉะนั้น
เหมือนกัน^{๕๒}

การที่จะอธิบายถึงพระนิพพานให้เป็นที่ประจักษ์ชัดแจ้ง เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะสถานะ
ของนิพพานไม่สามารถที่จะอธิบายให้เข้าใจได้ โดยภาษาของมนุษย์ และไม่สามารถที่จะใช้หลักแห่ง
เหตุและผลมาบรรยายได้ ดังนั้น เมื่อจะอธิบายถึงพระนิพพาน ในทรรศนะของพระพุทธศาสนาจึงใช้
วิธีปฏิเสศต่างๆ อย่าง ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังข้อความว่า

อิทมชรมิทมรณั	อิทมชรมรณปทมโสภั
อสปตตมสมพารั	อชลิตมภยั นิรูปตานั ^{๕๓}
นิพพานนี้ ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นที่แห่งความไม่แก่ไม่ตาย ไม่มีความเศร้า	
โศก ไม่มีคู่แข่ง ไม่เบียดเสียดยัดเยียด ไม่มีความพลั้งพลาด ไม่มีภัย ไม่มี	
ความเดือดร้อน ^{๕๔}	

ลักษณะปฏิเสศของนิพพานอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ สภาวะเป็นที่ดับตัณหาเพราะ
พระพุทธศาสนาถือว่า ตัณหา เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ การดับตัณหาก็คือการดับทุกข์ เมื่อทุกข์หมด
ไป สภาวะที่เรียกว่า นิพพาน ก็ปรากฏแทนที่ ดังข้อความที่ว่า “ตัณหาย วิปหะเนน นิพพานั อิติ
วุจจติ^{๕๕} เพราะละตัณหาเสียได้ ท่านจึงเรียกว่า นิพพาน”^{๕๖}

สภาวะของพระนิพพานอีกประการหนึ่งก็คือ อยู่เหนือบุญและบาป เพราะการกระทำของ
บุคคลผู้บรรลุพระนิพพานแล้วไม่จัดเป็นบุญและบาป เป็นเพียงกิริยาเท่านั้น ซึ่งก็เหมือนกันกับสภาวะ
ที่อยู่เหนือบุญและบาปของโมกษะ ซึ่งก็เป็นลักษณะที่ร่วมกันของทรรศนะ ทั้งสอง ดังข้อความที่กล่าว
ว่า

อนวสสุตจิตตสส	อนนวาหตเจตโส
ปญญาปาปหีนสส	นตถิ ชาครโต ภยั ^{๕๗}
ภัย ย่อมไม่มีแก่ภิกษุ (ผู้บรรลุนิพพานแล้ว) ผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ผู้มีจิตไม่	
เป็นไปตามอำนาจกิเลส ผู้ละบุญและบาปได้แล้ว ผู้ตื่นแล้ว ^{๕๘}	

โยธ ปุญญญจ ปาปญจ	พาเหตุวา พุทธมจริยวา
สงขาย โลกเก จรติ	ส เว ภิกขุติ วุจจติ ^{๕๙}

^{๕๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๑๓๔ - ๑๓๖.

^{๕๓} ชุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๔๗๔/๕๐๖.

^{๕๔} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๔/๔๔๐ - ๔๔๗.

^{๕๕} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๓๗/๕๔๗, ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๔๕๗/๒๑๗.

^{๕๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๗/๔๙๐ - ๔๙๑.

^{๕๗} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓/๒๐.

^{๕๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๗ - ๑๘.

^{๕๙} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๙/๕๐.

ผู้ใดในโลกนี้ ลอยบุญและบาปได้แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว มี
กิเลสสิ้นแล้ว ย่อมเที่ยวไปในโลก บุคคลนั้นแล เรียกว่า ภิกษุ^{๖๐}

โยธ ปุณฺณณฺจ ปาปณฺจ อุโภ สงคฺ อุปฺจจคา
อโสภํ วิรชํ สุหุติ ตมหํ พฺรุมิ พฺราหฺมณฺติ^{๖๑}

เราย่อมเรียก บุคคลผู้ละบุญและบาปทั้งสองได้แล้ว ก้าวล่วงธรรมเป็น
เครื่องข้อง ไม่ตกเศร้า ไม่มีมลทิน บริสุทธิ์ ว่า เป็นพรหมณ์^{๖๒}

สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา อเสสฺวิราคฺนิโรธํ นิพฺพานํ, ตสฺส นิพฺพุตสฺส ภิกฺขุโน อนุปาทา
ปุณฺณโกโว น โหติ^{๖๓} ความดับด้วยสํารอกโดยไม่มีส่วนเหลือ เพราะสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลายโดย
ประการทั้งปวง คือ นิพพาน ภาพใหม่ ย่อมไม่มี เพราะการไม่ยึดมั่นถือมั่นของภิกษุผู้บรรลุนิพพานแล้วนั้น^{๖๔}

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า สภาวะของโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทและนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มีความคล้ายคลึงกันด้านสภาวะในลักษณะปฏิเสธ
กล่าวคือ โมกษะ คือ สภาวะที่อาตมอันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน ปราศจากความเกิด ความตาย
ปราศจากบาป เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ อยู่เหนือกาลเวลา ไม่ยึดติดกับตัวตน เป็นสภาวะที่ทำให้
พ้นจากการซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไปเป็นสภาวะที่อยู่เหนือกรรมดีและกรรมชั่ว
เช่นเดียวกับพระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่เป็นที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์อันเนื่องมาแต่ตัณหา ปราศจาก
การเกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นแดนเกษมจากโยคะ ไม่มีความเศร้าโศก เป็นสภาวะที่ทำให้ลายสรรพ
กิเลสทั้งหลาย เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้ เป็นที่ดับรอบของสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง
เป็นสภาวะที่มีความบริสุทธิ์บริบูรณ์เป็นความสุขอันประเสริฐสูงสุด

อาจกล่าวได้ว่า การอธิบายถึงสิ่งสูงสุดในคัมภีร์ทั้งสองนั้น สภาวะในลักษณะปฏิเสธจึงเป็น
ลักษณะร่วมของโมกษะและนิพพาน เพราะการอธิบายถึงสิ่งสูงสุดซึ่งอยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์
วิธีการที่ดีที่สุดก็คือ การอธิบายในลักษณะปฏิเสธ ซึ่งการอธิบายสภาวะของทั้งสองพรรณานี้ก็
คล้ายคลึงกันอย่างเห็นได้ชัดเจน

๔.๓.๒ ลักษณะที่แตกต่างกัน

ความแตกต่างกันประการหนึ่งที่ชัดเจนที่สุด ก็คืออุปนิษัท อธิบายว่า สภาวะของโมกษะ
นั้นเป็นอัตตา (อาตมอัน/มีตัวตน) ส่วนพระพุทธศาสนาอธิบายว่า นิพพานมีสภาวะเป็นอนัตตา (ไม่ใช่
ตัวตน) ดังต่อไปนี้คือ

^{๖๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙/๔๑ - ๔๒.

^{๖๑} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๖/๗๐.

^{๖๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๕๖ - ๖๐.

^{๖๓} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๘๔/๑๒๒.

^{๖๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๑๐๕ - ๑๐๗.

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอาดัมและพรหมัน หรือตัวตนสูงสุดและตัวตนสูงสุดนั้น เป็นหลักการที่สำคัญที่เป็นพื้นฐานของปรัชญาอุปนิษัททั้งหมด หลักการสำคัญดังกล่าวนั้นสรุปลงในสมการที่ว่า พรหมันเท่ากับอาดัม ซึ่งอุปนิษัทใช้แนวคิดดังกล่าวในการอธิบายถึงโมกษะ

อุปนิษัท อธิบายว่า การรู้แจ้งอาดัมก็คือการรู้แจ้งพรหมัน ที่เป็นเช่นนั้นเพราะอาดัมและพรหมันเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะพรหมันเป็นหลักสูงสุดที่ถูกรู้ในจักรวาล ส่วนอาดัมเป็นหลักสูงสุดที่ถูกรู้แจ้งในมนุษย์แต่ละคน การที่อาดัมที่มีอยู่ในแต่ละบุคคลรู้แจ้งธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับพรหมันก็คือการบรรลุโมกษะหรือการหลุดพ้น ตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์แต่ละบุคคลนั้นเป็นพรหมันที่บริสุทธิ์อยู่แล้วและเป็นสิ่งที่หลุดพ้นแล้ว แต่ธรรมชาติที่แท้จริงของมันถูกปกปิดโดยความไม่รู้ (อวิชชา) ของมนุษย์ トラบดีที่ชีวาตมันยังคงมีอวิชชา ก็ยอมตกอยู่ภายใต้การเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อใดที่ชีวาตมันรู้แจ้งตัวตนของมันก็คือพรหมันยอมบรรลุโมกษะได้ ดังข้อความที่กล่าวว่า

ยถา นทฺยสุ สฺยนทฺมานาสฺ สมฺทเร’ สฺตฺ คจฺจนฺติ นามรฺูเป วิหยา, ตถา
วิหฺวาน นามรฺูปาทฺ วิมฺกตฺเต ปฺราตปฺริ บฺรูชฺมุโปติ ทฺิวยม^{๖๕}

แม่น้ำทั้งหลายย่อมไหลมาแล้วหายเข้าไปในมหาสมุทร โดยทั้งชื่อและ
รูปทั้งหมด ฉันทใด ผู้รู้เมื่อเป็นอิสระจากนามและรูปแล้ว ย่อมบรรลุถึง
บุคคลผู้เป็นทิพย์ที่สูงกว่าสิ่งที่สูงได้ฉันทนั้น เหมือนกัน^{๖๖}

โมกษะหรือการหลุดพ้นนั้นบรรจุอยู่ในความรู้แจ้งอาดัมแล้ว ไม่ใช่ผลลัพธ์ของการรู้แจ้งอาดัม แต่ตัวความรู้แจ้งนั่นเอง คือ โมกษะ ดังนั้น โมกษะจึงไม่ใช่สิ่งที่จะบรรลุได้โดยการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก แต่เป็นสิ่งที่สามารถบรรลุได้โดยการสิ้นอวิชชาของชีวาตมัน เพราะโมกษะ ก็คือ อาดัมที่ไม่มีอวิชชานั้นเอง เป็นสภาวะที่อาดัมรู้แจ้งตัวมันเองว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับพรหมัน

ทักษะเรื่องโมกษะจะไม่สามารถอธิบายให้เหตุผลได้ ถ้าไม่ยอมรับความมีอยู่ของอาดัมหรือแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับอตฺตา ที่กล่าวว่า เบื้องหลังของทุกสิ่งทุกอย่างมีแก่นแท้ที่เป็นนิรันดร์ เป็นอมตะอยู่ สิ่งนั้น คืออาดัม การที่อุปนิษัทสามารถอธิบายพรรณาสภาวะเรื่องโมกษะได้เพราะมีการยอมรับเรื่องอตฺตานั้นเอง ดังนั้น โมกษะจึงมีสภาวะเป็นอตฺตา เพราะเป็นความรู้แจ้งตัวตน (อาดัม) ที่แท้จริงของชีวาตมันที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล

ส่วนพระพุทฺธศาสนากล่าวว่า นิพพาน ซึ่งได้แก่ ความหลุดพ้นจากสรรพกิเลสทั้งปวงนั้นมีสภาวะเป็นอนตฺตา (ไม่ใช่ตัวตน) จุดประสงค์หลักของการสอนเรื่องอนตฺตาของพระพุทฺธเจ้าก็เพื่อที่จะให้เหล่าสาวกทั้งหลายสลัดการยึดถือแนวคิดเรื่องอตฺตา เพราะการที่จะบรรลุพระนิพพานได้นั้น บุคคลต้องละความเห็นว่าเป็นตัวตน และความยึดมั่นว่า ฉันทมี ฉันทเป็น ให้ได้เสียก่อน トラบดีที่ยังไม่สามารถละความคิดดังกล่าวได้ トラบนั้น ก็ไม่สามารถจะบรรลุพระนิพพานได้

^{๖๕} M.U. 3.2.8.

^{๖๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพรรณาสภาวะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๘๖.

ในมูลปริยายสูตร พระพุทธเจ้าทรงเน้นถึงความจำเป็นที่จะต้องละทิ้งความคิดว่าฉันมีใน
ทุกสิ่งรวมทั้งพระนิพพานด้วย เพราะพระนิพพานเองก็มีสถานะเป็นอนัตตา^{๖๗}

ความคิดว่า ฉันมี จึงเป็นเครื่องทำลายพรหมจรรย์ ความคิดเช่นนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องกำจัด
เพราะการกำจัดความคิดว่า ฉันมี ในชั้นที่ ๕ นั้นเองที่ทำให้บุคคลบรรลุพระนิพพานดังที่พระพุทธเจ้า
ตรัสว่า

ยงกิญจิ กปป รูป อตตานาคตปจฺจูปปนฺนํ ฯลฯ สพฺพํ รูปํ เนตํ มม เนโสหมสมฺมิ น เมโส
อตตาคติ เอวเมตํ ยถากุตฺตํ สมมปฺปญฺญา ย ทิสฺวา อนุปาทา วิมุตฺโต โหติ ฯ ยา กาจิ เวทนา ฯ
ยา กาจิ สญฺญา ฯ เย เกจิ สงฺขารา ฯ ยงกิญจิ วิญฺญาณํ อตตานาคตปจฺจูปปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา
พหิทฺธา วา โอสาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณฺธิตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา สพฺพํ วิญฺญาณํ เนตํ มม
เนโสหมสมฺมิ น เมโส อตตาคติ เอวเมตํ ยถากุตฺตํ สมมปฺปญฺญา ย ทิสฺวา อนุปาทา วิมุตฺโต โหติ ฯ
เอวํ โข กปป ชานฺโต เอวํ ปสฺสโต อิมสมฺมิญจ สวิญฺญาณเก กาเย พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตสุ
อหฺงการมมฺงการมานาปคตฺตํ มานสํ โหติ วิธา สมตฺติกกนฺตํ สนฺติ สุวิมุตฺตนฺติ^{๖๘}

กัปปะ, รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีอยู่ในที่ไกลก็ดี
ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกเห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่น
ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา อย่างนี้แล้ว จึงหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น กัปป
ปะ เมื่อบุคคลรู้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล มนัสจึงปราศจากอหิงการมมังการและมานานุสัย ใน
กายที่มีใจครองนี้ และสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดีสงบระงับ พันวิเศษแล้ว^{๖๙}

พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แจ่มแจ้งว่า ความคิดว่าเป็นอัตตาจะเป็นไปได้ก็โดยอาศัยชั้นที่ ๕
ดังที่ทรงตรัสว่า

เย हि เกจิ ภิกฺขเว สมณา วา พราหมณา วา อเนกวิทฺติ อตตานํ สมนุปฺสสมานา สมนุปฺสสนฺติ
สพฺเพ เต ปญฺจูปปาทานกฺขมฺเธ สมนุปฺสสนฺติ เอเตสํ วา อญฺญตรํ^{๗๐}

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อพิจารณาเห็น ย่อมพิจารณาเห็น
ตนหลายวิธี สมณหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมพิจารณาเห็นอุปาทานชั้นที่ ๕ หรือ
อย่างใดอย่างหนึ่ง^{๗๑}

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจนว่า โมกษะ ในทรรศนะของ
อุปนิษท ก็คือ อาตมัมซึ่งรู้แจ้งตัวมันเองว่า เป็นสิ่งเดียวกับพรหมัน กล่าวคือ เป็นอาตมัมหรืออัตตาที่
ปราศจากอภิวานันเอง ส่วนพระนิพพานนั้นมีสถานะเป็นอนัตตา เพราะการที่บุคคลจะบรรลุนิพพาน
ได้นั้นต้องละความเห็นที่ว่ามีตัวตน (สัkkายาทิฏฐิ) และความเห็นว่ามี ฉันมี (อัสมีมานะ) ให้ได้เสียก่อน

^{๖๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๖/๘.

^{๖๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๑๙/๒๐๗ - ๒๐๘.

^{๖๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๑๙/๑๖๓ - ๑๖๔.

^{๗๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๙๔/๕๗.

^{๗๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๔/๔๖ - ๔๗.

ตราบไต่ที่ยังมีการยึดถือตัวตน ก็ย่อมไม่สามารถที่จะหลุดพ้นได้ในมูลปริยายสูตรก็กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าพระนิพพานเป็นอนัตตา ดังที่กล่าวไว้ว่า

โยปี โส ภิกขเว ภิกขุ อรหํ ชีณาสโว วุสิตวา กตกรรมโย ฯลฯ สพฺพํ นิพฺพานํ นิพฺพานโต อภิชานาติ นิพฺพานํ นิพฺพานโต อภิญญา นิพฺพานํ น มณฺญติ นิพฺพานสมิํ น มณฺญติ นิพฺพานโต น มณฺญติ นิพฺพานมเมติ น มณฺญติ ฯลฯ^{๗๒}

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเช่นนี้เท่านั้นคือพระอรหันต์ผู้หมดกิเลสแล้ว จบสิ้นการประพฤติพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจเสร็จแล้ว ฯลฯ จึงรู้พระนิพพานโดยความเป็นพระนิพพาน ครั้นรู้พระนิพพานโดยความเป็นพระนิพพานแล้ว ย่อมไม่คิดถึงพระนิพพาน ย่อมไม่คิดในพระนิพพาน ย่อมไม่คิดนอกพระนิพพาน ย่อมไม่คิดว่าพระนิพพานเป็นของฉัน^{๗๓}

นอกจากนี้ ในพระสูตรต้นตปิฎกยังมีข้อความที่แสดงถึงสภาวะที่เป็นอนัตตาของพระนิพพานไว้อีก ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

อนิจจา สพฺพสงขาร่า ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา
นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา^{๗๔}

สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอนัตตา นิพพานและบัญญัติชื่อ เป็นอนัตตา^{๗๕}

มีวินิจฉัยดังนี้

จตุหากาเรหิ อนตตฺตฺถุเรณ จตตาริ สจฺจานิ เอกปฏฺฐเวธานิ ..นิโรธสฺส นิโรธฺภูริฐฺฐ อนตตฺตฺถุริฐฺฐ^{๗๖}
สัจจะ ๔ แห่งตลอด (รู้จริง) ด้วยญาณเดียว โดยความหมายว่าเป็นอนัตตา โดยอาการ ๔ คือ ... นิโรธ (หมายถึงนิพพาน) มีอรรถคือนิโรธ มีความหมายว่าเป็นอนัตตา^{๗๗}

ดังนั้น สภาวะที่เป็นอัตตาของโมกษะ เพราะโมกษะคือการที่ชีวิตมันรู้แจ้งตัวมันเองว่าเป็นสิ่งเดียวกับปรมาตม (ตัวตนสูงสุด) หรือ พรหมัน ตามแนวคิดของคัมภีร์อุปนิษัทจึงแตกต่างจากสภาวะของนิพพานซึ่งมีการแสดงไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา

^{๗๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗/๙.

^{๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗/๘.

^{๗๔} วินย. (บาลี) ๘/๘๒๖/๒๒๔.

^{๗๕} วินย. (ไทย) ๘/๘๒๖/๒๒๔.

^{๗๖} ขุ.ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๕๔๖/๔๕๐.

^{๗๗} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๕๔๖/๓๒๗ - ๓๒๘.

๔.๔ เปรียบเทียบนัยยะและอุปมาแห่งพระนิพพานและพรหมัน

๔.๔.๑ นัยยะและอุปมาที่เหมือนกัน

สภาวะหรือคุณลักษณะของนิพพานที่ได้รับการอธิบายไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาหลายแห่ง ก็คือ นิพพานในฐานะเป็นสภาวะของความสุข เป็นสภาวะสงบเย็นและสิ้นสุดความกระวนกระวายอันเนื่องมาจากความคลายกำหนดยินดี เพราะอำนาจของความอยาก

บรรดาความสุขในโลกทั้ง ๓ คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นความสุขที่ตั้งอยู่บนเงื่อนไข เป็นโลกียสุข ไม่ใช่ความสุขแท้ ที่เรียกว่า สุขที่เจือทุกข์ (ทุกขมิสสสุข) เพราะความสุขเหล่านั้นต่างตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ กล่าวคือ อนิจจลักษณะ ความไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ความเป็นทุกข์ และอนัตตลักษณะ ความเป็นสภาวะ ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจ เป็นความสุขที่ประกอบไปด้วยความเปลี่ยนแปลง แต่ด้วยอำนาจของอวิชา คือความไม่รู้ จึงทำให้ปุถุชนผู้ไม่เห็นแจ้งอันปัญญาอันแท้จริงเข้าใจว่า เป็นความสุข

พระนิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นสภาวะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงเป็นสภาวะที่ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของเงื่อนไข เป็นสภาวะที่อยู่เหนือไตรลักษณ์ ปราศจากกิเลสเครื่องทำให้เร่าร้อนทั้งปวง อันได้แก่ ราคะคติ ความเร่าร้อนเพราะราคะ โทสะคติ ความเร่าร้อนเพราะโทสะ โมหะคติ ความเร่าร้อนเพราะโมหะ จึงเป็นสภาวะที่สงบเย็น ไร้ความเร่าร้อน ความกระวนกระวายความทิวกระหายด้วยอำนาจของกิเลส เป็นสภาวะแห่งความสุขที่แท้จริง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ยถา กามสุขํ โลกํ   ยถาจิทํ ทิวียํ สุขํ
ตณฺหขยสุขสฺส เต   กลํ นคฺมนฺติ โสฬสินฺติ ^{๗๘}

กามสุขในโลกและสุขอันเป็นทิพย์ (สุขในเทวโลก) ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่
๑๖ แห่งสุขคือความสิ้นตัณหา ^{๗๙}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีพุทธภาษิตที่แสดงถึง ภาวะเป็นบรมสุขของนิพพาน โดย พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงภาวะแห่งการสิ้นกิเลส ความกระวนกระวาย และความเร่าร้อน ว่าเป็นภาวะที่เป็นความสุข ดังข้อความว่า

สุสุขํ วัต ชีวาม	อาตุเรสุ อนาคตฺรา
อาตุเรสุ มนุสฺเสสุ	วิหฺราม อนาคตฺรา
สุสุขํ วัต ชีวาม	อุสฺสุเกสุ อนุสฺสุกา
อุสฺสุเกสุ มนุสฺเสสุ	วิหฺราม อนุสฺสุกา
สุสุขํ วัต ชีวาม	เยสนโน นตฺถิ กิญฺจนํ
ปีติ ภกฺขา ภวิสฺสาม	เทวา อภสฺสรา ยถา ^{๘๐}

^{๗๘} พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๘๗ - ๘๘.

^{๗๙} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๗๕ - ๗๖.

^{๘๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๔๑ - ๔๒.

ในหม่อมมนุษย์ผู้มีความกระวนกระวาย พวกเราไม่มีความกระวนกระวาย ย่อมอยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหม่อมมนุษย์ผู้มีความกระวนกระวาย พวกเราย่อมอยู่ปราศจากความกระวนกระวาย ในหม่อมมนุษย์ผู้มีความชวนชวาย พวกเราไม่มีความชวนชวาย พวกเราไม่มีกิเลสเป็นเครื่องทำให้กังวล ย่อมอยู่เป็นสุขจริงหนอ พวกเราก็คือเป็นผู้มีปิติเป็นรักษาอาหาร เหมือนกับเหล่าอำภัสสรพรหม^{๘๑}

นตถิ รากสโม อคคิ   นตถิ โทสสโม กลิ
 นตถิ ขนิธาทิสา ทุกขา   นตถิ สนติปรํ สุขํ
 ชิมจฉา ปรมมา โรคา   สงขารรา ปรมมา ทุกขา
 เอตํ ญุตวา ยถาภูตํ   นิพพานํ ปรมํ สุขํ^{๘๒}

ไฟเสมอด้วยรากคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทษะไม่มี ทุกข์เสมอด้วยชั้น ๕ ไม่มี สุขเสมอด้วยความสงบไม่มี ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เพราะรู้ความจริงข้อนี้ (คนฉลาดจึงทำนิพพานให้แจ้ง) เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง^{๘๓}

ปวิเวกรสํ ปิตวา   รสํ อุปสมมสส จ
 นิททโร โหติ นิปปาโป   ธรรมปิติ รสํ ปิวํ^{๘๔}

บุคคลเมื่อลิ้มรสแห่งวิเวกและรสแห่งนิพพานอันสงบ เมื่อดื่มรสแห่งความอิ่มเอิบในธรรม ย่อมปราศจากบาปและความร้อนรน^{๘๕}

อีกประการหนึ่งที่แสดงถึงสภาวะเป็นบรมสุขของพระนิพพาน ก็คือ การเปล่งคำอุทานหลังจากได้บรรลุพระนิพพานแล้วของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งคำอุทานนั้นแสดงให้เห็นถึงสภาวะความสุขที่ท่านเหล่านั้นได้รับหลังจากได้ทำลายกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะแล้ว ดังข้อความที่ว่า

สุขํ วต ตสส น โหติ กิณฺจิ
 สงขาตธมมสส พหุสสุตสส
 สกิญจนํ ปสฺส วิหณฺณมานํ
 ชโน ชนมฺหิ ปฏฺวิพฺนฺธโรโป^{๘๖}

^{๘๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๕.

^{๘๒} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๘๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๖.

^{๘๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๘๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๕ - ๓๖.

^{๘๖} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๕๕/๙๐.

ความสุขย่อมมีแก่ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องทำให้กังวล มีธรรมนับได้แล้ว
(บรรลุมรรค ๔ ผล ๔) เป็นพหูสูต ท่านจงดู คนที่มีกิเลสเครื่องทำให้
กังวล เตือดร้อนอยู่ คนที่มีจิตใจปฏิบัติต่อกันย่อมเตือดร้อนรำไป^{๘๗}

ยสสนตรโต น สนติ โกปา

อิติ ภวาทถญจ วิตัตโต

ตํ วิคตํ ภยํ สุขี อโสภํ

เทวา นานุภวติ ทสสนายาติ^{๘๘}

พระอริยะผู้ไม่มีความหงุดหงิดภายในใจผ่านพ้นจากความเป็น
และจะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านปราศจากภัย มีแต่สุข ไม่มีความโศก
เทวดาก็ไม่สามารถมองใจท่านได้ถึง^{๘๙}

ยํ ชีวิตํ น ตปติ

มรณนิเต น โสจติ

สเจ ทิฏฐูปโท ธีโร

โสภมชฌเน น โสจติ

อวจนินนภาวตณหสส

สนตจิตตสส ภิกขุโน

วิกชิโณ ชาตีสสาโร

นตถิ ตสส ปุนพภโว^{๙๐}

เพราะบุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เตือดร้อน ในเวลาใกล้ตาย ก็ไม่เศร้า
โศก เห็นอมตบท (นิพพาน) เป็นนักปราชญ์ ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลาง
เหล่าสัตว์ที่เศร้าโศก ภิกษุผู้ตัดภวตัณหาได้เด็ดขาดแล้ว มีจิตสงบ มีชาติ
และสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) สิ้นไปแล้วไม่ต้องเกิดอีกต่อไป^{๙๑}

สุสุขํ วัต นิพพานํ ยตถิทํ เอวรूपิ ทุกขํ น วิชชติ^{๙๒} แปลความว่า พระนิพพานเป็นความสุข
อย่างแท้จริง เพราะความทุกข์เช่นนี้ไม่มีในพระนิพพาน^{๙๓}

การอธิบายถึงพระนิพพานในฐานะที่เป็นบรมสุขอีกประการหนึ่ง ก็คือ การอธิบายโดยใช้
คำว่าสงบ (สนธิ) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับคำว่า สุข ความสงบนี้เกิดขึ้นจากการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ
ได้อย่างสิ้นเชิง ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรต่อไปนี้ “นตถิ สนติปริ สุขี”^{๙๔} สุขที่เหนือกว่าความ
สงบไม่มี”^{๙๕}

^{๘๗} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๕/๓๘ - ๓๙.

^{๘๘} พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๖๕/๑๐๑.

^{๘๙} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖๕/๘๗ - ๘๙.

^{๙๐} พุ.อุ. ๒๕/๑๐๘/๑๔๒ - ๑๔๓.

^{๙๑} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๘/๑๒๒ - ๑๒๓.

^{๙๒} พุ.อุ. ๒๕/๕๙/๙๓.

^{๙๓} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๙/๘๑.

^{๙๔} พุ.ธ. ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๙๕} พุ.ธ. ๒๕/๒๕/๓๕ - ๓๖.

เมตตาวิหารี โย ภิกขุ ปสนโน พุทธสาสนเ

อธิคจเณ ปทํ สนตํ สงขารูปสมํ สุขํ^{๙๖}

ภิกษุที่อยู่ด้วยเมตตาเป็นอาจิณ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ควรบรรลุ
ถึงที่อันสงบนิ่งของสังขาร มีแต่ความสุข^{๙๗}

ซึ่งตามหลักความคิดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ว่าชีวิตที่เป็นอยู่ในโลกไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงของชีวิต แต่เป็นเพียงถนนที่เราต้องใช้เดินทางไปสู่จุดหมายที่แท้จริงของเรา จุดหมายสูงสุดของมนุษย์ทั้งหลายก็คือการหลุดพ้นจากชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับโดยศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา อุปนิษัทเองก็ยอมรับแนวคิดนี้ จะเห็นได้จากการอธิบายให้เห็นถึงธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายว่าเต็มไปด้วยความทุกข์ และบุคคลควรแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ พรหมันจึงถูกพรรณนาไว้ในฐานะสิ่งที่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหมด เป็นสิ่งที่ปราศจากความหิวกระหาย ปราศจากความเจ็บปวด ปราศจากความแก่และความตาย สิ่งที่แตกต่างกันจากพรหมันจึงเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยทุกข์ การอธิบายในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นบทสรุปในการพรรณนาถึงพรหมันในฐานะเป็นบรมสุข จะเห็นได้ดังข้อความในอุปนิษัท ดังต่อไปนี้

เอษ ต อาตมา สรวานตระ, ... อโต'นยทารตม^{๙๘}

อาตมันของท่านนี้เอง มีอยู่ในทุกสิ่ง ... สิ่งอื่นนอกจากอาตมันนั้นย่อม
ตาย^{๙๙}

เอษ ต อาตมานตรยามมฤตะ, ... อโต'นยทารตม^{๑๐๐}

เขาผู้ควบคุมภายใน ผู้ไม่ตาย ก็คืออาตมันของท่านเอง ... สิ่งอื่น
นอกจากอาตมันนั้นย่อมตาย^{๑๐๑}

โย'ศนายา-ปิปาเส โศกํ โมหํ ชรํ มฤตยมตยเต^{๑๐๒}

อาตมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความหิวกระหาย เหนือความเศร้าโศก เหนือ
ความหลง (ความไม่รู้จริง) ความแก่และความตาย^{๑๐๓}

^{๙๖} พุ.ธ. ๒๕/๓๕/๖๕.

^{๙๗} พุ.ธ. ๒๕/๓๕/๕๓ - ๕๕.

^{๙๘} B.U. 3.4.2.

^{๙๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๐๐} B.U. 3.7.23.

^{๑๐๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๐๒} B.U. 3.5.1.

^{๑๐๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

นาสย ชรโยตช ชีรยติ, น วธนาสย หนยเต ..เอช อาตมาปหตปาปมา
วิชโร วิมฤตยุร วิโคโก วิชิตโส'ปิปาสะ^{๑๐๔}

มัน (อาตมัน) ไม่แก่เพราะการแก่ของร่างกาย ไม่ตายเพราะการฆ่า
ร่างกายให้ตาย ... มัน (อากาศ) คือ อาตมันซึ่งปราศจากบาป ปราศจาก
ชรา ปราศจากความตาย ปราศจากความโศกเศร้า ปราศจากความหิว
กระหาย^{๑๐๕}

ย อาตมา อปหตปาปมา วิชโร วิมฤตยุร วิโคโก วิชิตโส'ปิปาสะ^{๑๐๖}
อาตมัน ปราศจากบาป ปราศจากชราและและความเศร้าโศก
ปราศจากความกระหาย^{๑๐๗}

ตสโยทิตี นาม, ส เอช สรวเอชเย ปาปมภย อุทิตี, อุเทติ ห ไว
สรวเอชเย ปาปมโภย ย เอวม เวท^{๑๐๘}

ชื่อของเขา คือ “อูต” (สูงส่ง) เขาอยู่พ้นบาปทั้งปวง บุคคลผู้รู้อย่างนี้
ย่อมหลุดพ้นจากบาปทั้งปวง^{๑๐๙}

ความเป็นสิ่งเดียวกันของพรหมันกับอำนาจหรือความสุขนี้ อาศัยแนวคิดที่ว่าสภาวะ
หลับสนิทซึ่งเป็นสภาวะที่ทำลายความแตกต่างระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ นั่นแหละ คือการเข้าไปรวมอยู่
กับพรหมันชั่วคราวของอาตมันมนุษย์ และเมื่อความทุกข์ทั้งหมดหายไปแล้ว สภาวะอันเดิมนั้นเองก็
คือบรมสุขไม่มีสภาวะที่สูงกว่านี้อีกแล้ว แนวคิดดังกล่าวเป็นพื้นฐานของการอธิบายถึงสภาวะของ
พรหมันในฐานะเป็นบรมสุข ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพุทธทวารัณยกะอุปนิษัฑว่า

ตท วา อสโยตชติจจนโท'ปหตปาปมาภย รุปม, ตท ยถา ปรียยา – สตรียา สมปรีชวกโต น
พาหุย กิณจน เวท นานตรม, เอวเมวายิ ปุระชะ ปราเชณนาตมณา สมปรีชวกโต น พาหุย กิณ
จน เวท นานตรม, ตท วา อสโยตชทาปตคามมาตมคามมกามิ รุปิ โศกานตรม^{๑๑๐}

นี่คือสภาวะซึ่งเป็นอิสระจากความอยากได้ ปราศจากความชั่วทั้งหลาย ไม่มีความกลัวของ
เขา (อาตมัน) เช่นเดียวกับบุรุษถูกภรรยาผู้เป็นที่รักกอด ย่อมไม่รู้สิ่งใด ๆ ทั้งภายนอกและ
ภายใน บุรุษ (อาตมัน) ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน เมื่อถูกโอบอุ้มด้วยปรัชญาตมัน (อาตมันที่เป็นตัวรู้)

^{๑๐๔} C.U. 8.1.5.

^{๑๐๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฑกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๓.

^{๑๐๖} C.U. 8.7.1.

^{๑๐๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฑกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๓.

^{๑๐๘} C.U. 1.6.7.

^{๑๐๙} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัฑกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๓.

^{๑๑๐} B.U. 4.3.21.

ก็ไม่รับรู้สิ่งใด ๆ ทั้งภายในและภายนอก นั่นแหละคือสภาวะที่แท้จริงของบุรุษนั้น ซึ่งได้รับสิ่งที่ต้องการทุกอย่างแล้ว มีอาตมอันเป็นสิ่งที่ต้องการ ไม่มีความต้องการ อยู่เหนือความโศก^{๑๑๑}

สภาวะหลับสนิทนี้ เป็นสภาวะที่อยู่เหนือการแยกแยะว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นสภาวะที่อาตมอันในตัวมนุษย์รวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน เป็นสภาวะที่ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ดังข้อความดังต่อไปนี้ว่า

อตร ปิตาปิตา ภวติ, มาตามาตา, โลกา อโลกา, เทวา อเทวา, เวทา อเวทา .....
อนนวาคต์ ปุณฺณยานนวาคต์ ปาเปน, ตีรฺโณ หิ ตทา สรวาญ โณกานฺ หฤทยสย ภวติ^{๑๑๒}

ในสภาวะนั้น บิดาไม่ใช่บิดา มารดาไม่ใช่มารดา โลกทั้งหลายไม่ใช่โลก เทพเจ้าทั้งหลายไม่ใช่เทพเจ้า พระเวททั้งหลายไม่ใช่พระเวท ... สภาวะนั้นอยู่เหนือบุญและบาป อาตมอันในตอมนั้นแหละ จะอยู่เหนือความโศกเศร้าทางใจทั้งหมด^{๑๑๓}

สภาวะหลับสนิทเป็นสภาวะที่เป็นความรู้อันบริสุทธิ์ เป็นสภาวะที่มีเพียงผู้รู้ ไม่มีสิ่งที่ถูกรู้ เป็นโลกสูงสุด เป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความในพฤทธารณยกะอุปนิษัทว่า

... เอช พรหมโลกะ ... เอชาสย ปรมา คติ, เอชาสย ปรมา สมปต, เอโซ'สย ปรม โลกะ, เอโซ'สย ปรม อานนทะ, เอตสโยวานนทสยานยานิ ภูตานิ มาตรามุชชีวนติ^{๑๑๔}

... นี้เป็นพรหมโลก ... นี้คือจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของอาตมอัน นี้คือสมบัติอันสูงสุดของอาตมอัน นี้คือโลกอันสูงสุดของอาตมอัน นี้คือความสุขอันสูงสุดของอาตมอัน สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ มีชีวิตอยู่โดยอาศัยความสุขเพียงส่วนน้อยนิดของความสุขของอาตมอันนั้น^{๑๑๕}

เนื้อหาในพฤทธารณยกะอุปนิษัททั้งหมดนี้ เน้นอธิบายถึงสภาวะที่หลับสนิทว่าเป็นการเข้าไปรวมกับพรหมัน เป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

... อโถษ เอว ปรม อานนทะ, เอช พรหมโลกะ ...^{๑๑๖} ...

นี้แลเป็นบรมสุข นี้คือพรหมโลก ..^{๑๑๗}

^{๑๑๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโหมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๑๒} B.U. 4.3.22.

^{๑๑๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโหมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๑๔} B.U. 4.3.32.

^{๑๑๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโหมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๑๑๖} B.U. 4.3.33.

^{๑๑๗} พระมหาพุทธรักรัษ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), หน้า ๒๔.

ดังนั้น พรหมันในฐานะบรมสุขก็คือสถานะที่ผู้รู้ สิ่งที่ถูกรู้และความรู้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือ เมื่ออาตมมันรู้แจ้งว่า อาตมมันกับพรหมันเป็นอันเดียวกัน อาตมมันย่อมได้อันนั้นแหละ แต่สถานะหลับสนิทนี้เป็นสถานะที่มีอยู่เพียงชั่วคราว จึงมีการแสดงสถานะที่สี่ของอาตมมัน เรียกว่า ตูริยะ (Turiya) ซึ่งมีปรากฏอยู่ในมาณชุกยะอุปนิษิตและไมตรีอุปนิษิต ดังข้อความที่กล่าวว่า

นานตะ-ปรัชณุม, น พหิษ ปรัชณุม, โนภยตะ-ปรัชณุม, น ปรัชณูานฉนม, น ปรัชณุม, นานาปรัชณุม, อทฤษตม, อวยวหารยม, อคราหยม, อลกษณม, อจินตยม, อวยปเทศยม, เอกาตมปรัตยยสารม, ปรัปญโจปศมม, ศานตม, ศิวม, อทไวตม, จตุรถม, มนยเนต, ส อาตมา ส วิชญเยยะ^{๑๑๘}

ภาวะนี้ (Turiya) เป็นภาวะที่ไม่รับรู้สิ่งภายในภายนอก ไม่รับรู้ทั้งสองอย่างนั้น ไม่ใช่กลุ่มก้อนแห่งความรู้ ไม่ใช่การรู้ ไม่ใช่การไม่รู้ ไม่ถูกเห็น พุดด้วยคำพูดไม่ได้ ใช้ประสาทสัมผัสจับไม่ได้ คิดก็ไม่ถึง กำหนดลักษณะไม่ได้ เรียกชื่อไม่ได้ มันเป็นแก่นแท้ของการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอาตมมัน เป็นที่ที่โลกกลับเข้าไปสู่สงบเย็น ดี ปราศจากความเป็นคู่ (ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้) เช่นนี้แหละผู้ใฝ่ความวิเวกเรียกว่า เป็นส่วนที่สี่ นั่นก็คืออาตมมัน เป็นสิ่งที่ควรรู้^{๑๑๙}

อจิตต์ จิตมนธยสถมจิตนตย์ คุหยมุตตมม, ตรร จิตต์ นิธายेत ตจ จ ลิงค์ นิราศรยม^{๑๒๐}
ภาวะนั้นเป็นสถานะที่ไม่ใช่ความคิด ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งความคิด เป็นภาวะที่คิดถึงไม่ได้ ถูกซ่อนไว้ สูงสุด บุคคลพึงทำให้จิตเป็นหนึ่งอยู่ที่ภาวะนั้น แล้วสิ่งนั้น เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ไม่ต้องพึ่งพาสิ่งใด ๆ^{๑๒๑}

ไตตติริยะอุปนิษิตกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าพรหมันคือบรมสุข โดยแสดงว่าอันนมายอาตมมัน ปราณมยอาตมมัน มโนมยอาตมมัน และวิชญานมยอาตมมัน เป็นเพียงเปลือกนอกที่ต้องเปลื้องออกเพื่อบรรลุถึงอันนทมยอาตมมัน ซึ่งเป็นแก่นแท้ที่มีอยู่ในที่สุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ส ย เอว-วิท อสมาล โลกาท เปรัตย, เอตมมโนมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอต ปราณมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอต มโนมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอต วิชญานมยมาตมานมุปสงกรามติ, เอตมานนทมยมาตมานมุปสงกรามติ^{๑๒๒}

เขาผู้รู้อย่างนี้ เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอันนมายอาตมมัน (อาตมมันซึ่งประกอบด้วยอาหาร) ปราณมยอาตมมัน (อาตมมันซึ่งประกอบด้วยลมหายใจ) มโนมยอาตมมัน (อาตมมันซึ่ง

^{๑๑๘} Mā.U. 7.

^{๑๑๙} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๒๐} Maitri 6.19.

^{๑๒๑} พระมหาพุทธรักรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๔.

^{๑๒๒} T.U. 2.8.1.

ประกอบด้วยใจ) วิชญาณมยอาตมัน (อาตมันซึ่งประกอบด้วยความรู้) และยอมเข้าถึง
อนันตมยอาตมัน (อาตมันซึ่งประกอบด้วยบรมสุข)^{๑๒๓}

พรหมันจึงเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่งมีสถานะเป็นอนันตหรือความสุข เมื่อบุคคลเข้าถึง
แก่นแท้ คือ พรหมันแล้วยอมเป็นผู้มีความสุข

จะเห็นได้ว่า พระนิพพานในพระพุทธศาสนา และพรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ต่างมี
ทรรศนะเห็นว่า เป็นสิ่งที่สูงสุด เป็นความสุขสูงสุด ซึ่งเหล่าชนต่างแสวงหาเพื่อความสุขโดยแท้จริง

และอีกประการหนึ่งที่พระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้ให้นัยยะและอุปมา
เกี่ยวกับพระนิพพานและพรหมันไว้คล้ายกัน โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงการบรรยายเปรียบเทียบ
เพื่อให้เข้าใจและสะดวกต่อการศึกษา เช่น

ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุเป็นอันมากจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็
มิได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสายในโลก ย่อมไหลไปรวมลง
ในมหาสมุทร และสายฝนก็ตกลงสู่มหาสมุทร มหาสมุทรก็ไม่ปรากฏว่าพร่องหรือเต็ม ฉะนั้น
ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุทั้งหลายจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็
มิได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น นี่เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ภิกษุทั้งหลาย
ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือวิมุตติรส เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม ฉะนั้น ภิกษุ
ทั้งหลาย แม้ข้อธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ วิมุตติรส^{๑๒๔}

พระอริยบุคคลเหล่าใด ผู้มีจิตอันหน่ายแล้วในภพต่อไป มีกรรมเก่าสิ้นแล้ว ไม่มีกรรมใหม่
เครื่องสมภพ พระอริยบุคคลเหล่านั้นมีพีอันสิ้นแล้ว มีความพอใจไม่งอกงามแล้ว เป็น
นักปราศรัย ย่อมนิพพาน เหมือนประทีปอันดับไป ฉะนั้น^{๑๒๕}

และการอธิบายพรหมันในฐานะผู้รู้ (Knowing subject) ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของ
ยาชญวัลภะนั้น โดยการอธิบายเปรียบเทียบกับก้อนเกลือ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ส ยถา ไสนธวมนนตโร'พาหะ, กฤตสโน รสชน เอว, เอว วา เอ'^{๑๒๖}
ยมาตมานนตโร'พาหะ, กฤตสนะ ปรัชญานชน เอว ...

เหมือนกับก้อนเกลือไม่มีภายในภายนอก เป็นเพียงมวลแห่งรสเนื้อ
เดียว อาตมันนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่มีภายในภายนอก แต่เป็นเพียงมวล
แห่งตัวรู้เนื้อเดียวโดยตลอด^{๑๒๗}

^{๑๒๓} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๒๕.

^{๑๒๔} พุ.ข. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๑๑๑.

^{๑๒๕} พุ.ข. (ไทย) ๑๐/๔๒/๒๙.

^{๑๒๖} B.U. 4.5.13.

^{๑๒๗} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์
อุปนิษัตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการอธิบายพระนิพพานและพรหมันเป็นลักษณะที่ผู้เข้าถึงจะได้สัมผัส และรับรู้เพียงสิ่งเดียว ไม่มีรสอื่นใด ไม่มีภายนอก ไม่มีภายใน

๔.๔.๒ นัยยะและอุปมาที่แตกต่างกัน

ในทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า นิพพานไม่ใช่จิต จิตต่างๆ มีกุศล อกุศล วิปากจิต กิริยาจิต เป็นสังขตธรรม เพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง ส่วนนิพพานไม่ใช่จิต^{๑๒๘} ไม่ใช่รูป, นิพพานเป็นอสังขตธรรม^{๑๒๙} ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง^{๑๓๐} แต่มีอยู่โดยปรมาตม์ ดังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “มีอยู่นะ ภิขุทั้งหลาย ไม่เกิด (อชาตะ) ไม่เป็น (อภูตะ) ไม่ถูกสร้าง (อกตะ) ไม่ถูกปรุงแต่ง (อสังขตะ) หากว่า ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูกปรุงแต่ง จักมีได้มีแล้วไซ้ การรอดพ้นภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง ก็จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้ได้เลย; แต่เพราะเหตุที่มีได้เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูกปรุงแต่ง ฉะนั้น การรอดพ้นภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง จึงปรากฏได้”^{๑๓๑}

นิพพานเป็นอสังขตธรรม คือ เป็นสภาพที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ดังพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

ภิขุทั้งหลาย ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ภิขุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ภิขุทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันเป็นปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้วจึงปรากฏ”^{๑๓๒}

ซึ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นั้น ต่างออกไป กล่าวคือ อาตมันนั้น ซ่อนอยู่ในภายในของสรรพสิ่ง เป็นตัวรู้ภายใน ดังที่กล่าวไว้ในพฤษทวารณยกะอภินิหว่า

... ปราณนเนว ปราโณ นาม ภวติ, วทน วาก, ปศยศ จกษุ, ศถณวน ศรตรม, มนวาโน มนะ, ตานยสโยตานิ กรมนามาเนยว ...”^{๑๓๓}

เมื่ออาตมันหายใจนั้นแหละ จึงมีชื่อว่า ปราณะ (ลมหายใจ) เมื่ออาตมันพูดจึงมีชื่อว่า คำพูด เมื่ออาตมันเห็นจึงมีชื่อว่า ตา เมื่ออาตมันได้ยินจึงมีชื่อว่า หู เมื่ออาตมันคิดจึงมีชื่อว่า มน (ใจ) นี้ เป็นเพียงชื่อที่เกี่ยวเนื่องกับการทำงานของอาตมัน^{๑๓๔}

^{๑๒๘} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๙๔๓, ๙๔๗/๓๒๖ – ๓๒๗.

^{๑๒๙} อภ.สง. (ไทย) ๔/๙๐๗/๓๑๔.

^{๑๓๐} ชุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๘๕/๓๒๑.

^{๑๓๑} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๔๕.

^{๑๓๒} ชุ.ชุ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๔๔.

^{๑๓๓} B.U. 1.4.7.

^{๑๓๔} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษิตและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๗.

อาดมันจึงเป็นบุรุษผู้เสวยอารมณ์ทั้งหลายในฐานะจิตผู้ควบคุมอยู่ในภายในเท่านั้น และไม่ได้ทำตัวมันเองให้เหมือนกันกับอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น จิตถูกประกอบไว้ในร่างกายเหมือนม้าที่ถูกประกอบไว้ที่รถม้า อาตมันเป็นผู้รับรู้ อินทรีย์ทั้งหลายเป็นเครื่องมือในการรับรู้ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในฉานโทคยะอุปนิษัทว่า

อถ ยตุไรตทากาตมนุ วิษณฺณํ จกฺขุชะ, ส จากฺขุชะ ปุรุโช ทรศนาย
จกฺขุรถ โย เวเททํ ชิฆฺรณนิตฺติ, ส อาตมา คนธาย ฆฺรณณมถ โย
เวเททมภิวาหารณนิตฺติ, ส อาตมาภิวาหาราย วาถล โย เวเททํ สถณฺวา
นิตฺติ, ส อาตมา ศฺรวณาย ศฺรตฺตรม^{๑๓๕}

สายตารวมเข้ากับอากาศ (ช่องว่าง) ที่ใด ที่นั่นก็จะมีบุรุษที่เกี่ยวข้องกับตา ตามีไว้เพื่อการเห็นของบุรุษคนนั้น คนที่รู้ว่า ฉันทมกลิน คนนั้นคืออาดมัน จมูกก็มีไว้เพื่อการดมกลิ่นของอาดมัน คนที่รู้ว่าฉันทุด คนนั้นคืออาดมัน ลิ้นก็มีไว้เพื่อการพูดของอาดมัน คนที่รู้ว่า ฉันทัง คนนั้นคืออาดมัน หูมีไว้เพื่อการฟังของอาดมัน^{๑๓๖}

อถ โย เวเททํ มนวานิตฺติ, ส อาตมา, มโน’สย ไทวฺ จกฺขุชะ, ส วา
เอช เอเตน ไทเวณ จกฺขุชา มนฺโสตัน กามาณ ปศฺยณ รมเต, ย เอเต
พรหมโลเก^{๑๓๗}

คนที่รู้ว่าฉันทิต คนนั้นคืออาดมัน มนัส (ใจ) คือตาทิพย์ของอาดมัน แท้จริงอาดมันนั่นเอง เมื่อเห็นสิ่งที่น่าปรารถนาเหล่านี้ซึ่งมีอยู่ในพรหมโลก ด้วยมนัส (ใจ) ที่เป็นตาทิพย์ของเขา ย่อมพึงพอใจ^{๑๓๘}

๔.๕ เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงพระนิพพานและพรหมัน

๔.๕.๑ วิธีการเข้าถึงที่เหมือนกัน

อุปนิษัทและพระสูตรตันตปิฎกมีทัศนะที่คล้ายคลึงกันเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น โดยอุปนิษัทกล่าวว่า บุคคลผู้ต้องการบรรลุถึงความหลุดพ้น (โมกษะ) จะต้องบำเพ็ญธยาน (ฌาน) และปฏิบัติโยคะ (สมาธิ) ในลักษณะต่าง ๆ ตามความสามารถและสติปัญญาของแต่ละบุคคล อุปนิษัทแบ่งการปฏิบัติโยคะออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ระดับต่ำสุด ได้แก่ กรรมโยค หรือการกระทำต่างๆ มีการบูชา เป็นต้น

^{๑๓๕} C.U. 8.12.4.

^{๑๓๖} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

^{๑๓๗} C.U. 8.15.2.

^{๑๓๘} พระมหาพุทธรัชนี สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก”, หน้า ๑๘.

๒. ระดับกลาง ได้แก่ ภกฺติโยค (Devotion) หรือการอุทิศตนภักดีต่อพรหมณ์หรือพระเจ้า ผู้มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง

๓. ระดับสูงสุด ได้แก่ ชญานโยค หรือความรู้แจ้ง กล่าวคือการบำเพ็ญตบะปฏิบัติสมาธิ (Meditation) ถึงพรหมณ์ผู้เป็นสิ่งสมบูรณ์ (The Absolute)

อุปนิษทกล่าวว่า บุคคลกระทำให้สิ่งใดก็ย่อมจะได้สิ่งนั้น แต่การกระทำนั้นจะต้องประกอบด้วยความรู้ด้วย (พรหมวิทยา) มิฉะนั้นการกระทำนั้นจะพินาศไป ดังข้อความที่กล่าวว่า

ตตฺ ปรตฺติชฺเชตฺติ อูปาสีต, ปรตฺติชฺชฺฐาวาน ภาวติ ตนฺ มหฺา อิตฺติ อูปาสีต,
มฺหฺาน ภาวติ, ตนฺ มนฺ อิตฺติ อูปาสีต มานฺวาน ภาวติ^{๑๓๙}

บุคคลควรเพ่งถึงสิ่งนั้น (พรหมณ์) ว่าเป็นที่รองรับอันมั่นคง เขาย่อมกลายเป็นเจ้าของที่รองรับนั้น บุคคลควรเพ่งถึงสิ่งนั้น (พรหมณ์) ว่าเป็นสิ่งยิ่งใหญ่ เขาก็จะกลายเป็นผู้ยิ่งใหญ่ (มหต) บุคคลพึงเพ่งถึงพรหมณ์ว่าเป็นมนัส (จิตใจที่คิด) เขาย่อมกลายเป็นผู้มีสติ”^{๑๔๐}

ตฺน นมฺ อิตฺติ อูปาสีต, นมฺยมฺ เต! สฺไม กามาย, ตตฺ พรหมฺเมตฺติ อูปาสีต, พรหมฺวาน ภาวติ ...^{๑๔๑}

บุคคลควรเพ่งถึงสิ่งนั้น (พรหมณ์) ว่าเป็นการไหว้ ความปรารถนาทั้งหลายย่อมไหว้เขา ขอให้บุคคลควรเพ่งถึงเขาว่า เป็นผู้สูงสุด เขาย่อมกลายเป็นสิ่งที่สูงสุดนั้น”^{๑๔๒}

ยทฺ อิทฺ วา อปี อเนววิทฺ มหฺต-ปฺญญํ กรมฺ กโรตฺติ, ตตฺ ธาสุยานตตะ กุชฺชียเต เอว, อาตฺมานมฺ เอว โลกมฺ อูปาสีต, สยฺ อาตฺมานมฺ เอว โลกมฺ อูปาเสต, น ทาสยฺ กรมฺ กุชฺชียเต, อสฺมาทฺธิ เอว อาตฺมโน ยทฺ ยตฺ กามยเต ตตฺ ตตฺ สฤชเต^{๑๔๓}

ถ้าว่า บุคคลกระทำการงานที่ยิ่งใหญ่และเป็นบุญกุศล แต่ว่าเขาไม่รู้สิ่งนี้ (อาตมัน) การงานนั้นของเขาจะถูกใช้หมดในที่สุด บุคคลควรทำสมาธิถึงอาตมันอย่างเดียวนั้นว่าเป็นโลกของเขา การงานของบุคคลผู้ทำสมาธิถึงอาตมันเพียงอย่างเดียวว่าเป็นโลกของตน ย่อมไม่ถูกใช้หมด เพราะว่า เขาย่อมสร้างสรรค์อะไรก็ตามที่เขาต้องการจากอาตมันนั้น”^{๑๔๔}

^{๑๓๙} T.U. 3.10.3.

^{๑๔๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๙๙.

^{๑๔๑} T.U. 3.10.4.

^{๑๔๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๙๙.

^{๑๔๓} B.U. 1.4.15.

^{๑๔๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๐.

นอกจากการกระทำแล้ว บุคคลยังต้องมีความจงรักภักดีต่อพรหมันด้วยจึงจะได้รับความ
กรุณาจากพรหมัน เพราะทุกอย่างที่เกิดขึ้นในจักรวาลนั้น ถูกกำหนดโดยพรหมัน ดังข้อความที่กล่าว
ว่า

นายมาตมา ปรวจเนน ลภโย น เมธยา, น พหุณา ศรุเตน ยเมโวช
วฤณฺเต, เตน ลภยสฺ ตสโยช อาตมา วิวฤณฺเต ตนํ สวาม^{๑๔๕}

อาตมฉันนี้ไม่สามารถจะบรรลุได้ด้วยการสั่งสอน ด้วยความรู้ (ระดับ
โลก) หรือแม้แต่ด้วยการได้ยินได้ฟังมาก อาตมฉันยอมถึงแก่บุคคลผู้ที่
อาตมฉันเลือกเท่านั้น อาตมฉันยอมเปิดเผยตัวเองแก่บุคคลเช่นนั้น^{๑๔๖}

เอช เหวว สาธุ กรม การยติ ตํ ยเมภโย โลเก ภย อุนนินิษต เอช อู
เอวาสาธุ กรม การยติ ตํ ยมโร นินิษเต^{๑๔๗}

ปราณะนี้แหละ เป็นผู้ทำให้บุคคลผู้ที่เขาปรารถนาจะพาสูงขึ้นจาก
โลกนี้ให้ทำกรรมดี และปราณะนี้แหละเป็นผู้ทำให้บุคคลผู้ที่เขาปรารถนา
จะนำไปเบื้องต่ำให้ทำกรรมชั่ว^{๑๔๘}

โย พรหมานํ วิชธาติ ปูรวม, โย โว เวทาศ จ ปรีโณติ ตสฺไม ตํ
ห เทวม อาตม-พุทธิ ปรกาศม มมุภุชฺรุ โว สรณม อหม ปรีปทย^{๑๔๙}

พระเจ้าพระองค์ใด ผู้สร้างพรหมาซึ่งเกิดก่อนและพระเจ้าพระองค์ใด
ผู้ประกาศพระเวทแก่พรหมานั้น ข้าพเจ้าผู้ประสงคความหลุดพ้น ขอถึง
พระเจ้าพระองค์นั้นผู้รุ่งเรืองโดยความรู้ของตนเองว่าเป็นสรณะ^{๑๕๐}

นอกจากการกระทำและความภักดีแล้ว อุปนิษที่ยังกล่าวถึง ชญาน หรือความรู้แจ้งอีก
ด้วย ความรู้แจ้งนี้ อุปนิษที่เน้นว่าเป็นทางที่สำคัญมากกว่าสองแนวทางที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดัง
ข้อความที่ปรากฏในอุปนิษที่ต่างๆ ดังนี้

วิชญานสารถิรฺ ยสฺตุ มนะ ปฺรครหฺวาน นระ โส' ธฺวนะ ปฺรมาปโนติ
ตท วิชฺโณชะ ปฺรम्म ปทม^{๑๕๑}

^{๑๔๕} Kātha 1.2.23, M.U. 3.2.3.

^{๑๔๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๐.

^{๑๔๗} K.U. 3.8.

^{๑๔๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๐.

^{๑๔๙} S.U. 6.18.

^{๑๕๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๐.

^{๑๕๑} Kātha 1.3.9.

บุคคลผู้มีความเข้าใจเป็นสารถีและมีจิตอันควบคุมดีแล้วเป็นบังเหียน
ย่อมเข้าถึงที่สุดของการเดินทาง คือ ที่อยู่อันสูงสุดของวิชญ์^{๑๕๒}

ยथा ปศุยะ ปศุยเต รุกม-วรมณ์ กรตารมีศม บุรุชฺ พรหมโยนิม, ตทา
วิทวาน ปุณฺยปาเป วิชฺช นินฺนุชฺชนะ ปรมํ สามยมฺไปติ^{๑๕๓}

เมื่อบุคคลผู้เห็นยอมเห็นซึ่งผู้สร้างสิ่งที่เป็นสีทอง ผู้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นบุรุษ
ผู้เป็นแหล่งที่เกิดของพรหมา เขาผู้เป็นผู้รู้ เมื่อได้สลัดความดีและ
ความชั่วทิ้งไป ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน ย่อมบรรลุถึงความเป็นผู้เสมอกับ
พระเจ้าอันสูงสุด^{๑๕๔}

วิชฺชานมฺ ยชฺญํ ตนฺเต, กรมาณิ ตนฺเต' ปิ จ, วิชฺชานํ เทวาสฺ สรว,
 พรหม ชเยชฺฐมฺ อุปาเสเต, วิชฺชานมฺ พรหม เจทฺ เวท, ตสฺมาจฺ เจนฺ น
 ปฺรมาทฺยติ ศรีโร ปาปมฺโน หิตฺวา, สรวานฺ กามานฺ สมฺคฺนฺเต^{๑๕๕}

ความเข้าใจยอมกำกับกับการบูชาและมันยอมกำกับกับการกระทำด้วย เทพ
ทั้งปวงยอมบูชาพรหมซึ่งคือความเข้าใจว่าเป็นผู้ที่แก่ที่สุด ถ้าบุคคลรู้
พรหมนั้นว่าคือความเข้าใจ (วิชฺชาน) และบุคคลจะไม่แกว่งไปจากพรหม
เขาละทิ้งบาปในกายได้และย่อมบรรลุสิ่งที่น่าปรารถนาทุกประการ^{๑๕๖}

อุปนิษทกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า บุคคลผู้ที่ต้องการหลุดพ้นจะต้องทำสมาธิ (Meditation)
ซึ่งในอุปนิษทใช้คำว่า ตบะและโยคะ ไตตติรียอุปนิษท ๓.๒, ๓, ๔, ๕, ๖ แสดงไว้ว่า ภคฺ วารุณิ บุตร
ของวรุณะต้องการให้บิดาสอนเรื่องพรหมนั้นแก่ตน วรุณะจึงสอนเรื่องอาหาร ปรานะ มนัส วิชฺชานะ
และอานันตะ ให้เข้าใจ และทุกครั้งที่สอนท่านวรุณะก็จะบอกให้ภคฺบ่าเพ็ญตบะซึ่งเป็นหนทางที่จะ
นำไปสู่การรู้แจ้ง พรหมนั้น โดยบอกว่าจะไฝหาความรู้ด้วยตบะเกิดตบะนั้นแหละคือ พรหมนั้น

ในศเวตาศวตระอุปนิษทกล่าวถึงการทำสมาธิ โดยใช้คำว่า โยคะ ไว้ว่าเป็นหนทางที่จะ
นำไปสู่การหลุดพ้น และยังแสดงไว้ด้วยว่า การทำสมาธิจะต้องอยู่ในท่านั่งเท่านั้น ดังข้อความว่า

เต ธฺยานโยคานฺคฺคตา อปศฺยन् เทวาตฺมศกฺติ สวคฺไณรฺ นิคฺคฺตาม ยะ
การณานิ นิชฺลานิ ตานิ กาลาตฺมยฺกฺตานิ อธิติชฺฐติ เอกะ^{๑๕๗}

คนทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามหลักสมาธิและหลักโยคะ (การรวมใจไว้ที่
จุดๆ เดียว) เห็นแล้วซึ่งอำนาจแห่งอาตมันของเทพซึ่งซ่อนอยู่ในคุณ

^{๑๕๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๐.

^{๑๕๓} M.U. 3.1.3.

^{๑๕๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๑.

^{๑๕๕} T.U. 2.5.1.

^{๑๕๖} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๑.

^{๑๕๗} S.U. 1.3.

ทั้งหลายของตน เขาคือผู้ที่มีอำนาจเหนือสิ่งที่เป็นต้นเหตุทั้งปวงนี้ที่ประกอบไปด้วยกาลเวลาและอาตมัน^{๑๕๘}

ตสยาภิชยานาทุ โยชนาตุ ตตตวภาวาท ภูยศุ จานเต วิศวมายา-
นิวฤตติเต^{๑๕๙}

ด้วยการทำสมาธิถึงพรหมัน ด้วยการรวมกับพรหมันนั้นด้วยการคิดถึง
ความมีอยู่ของอาตมันซ้ำแล้วซ้ำอีก มายา (ภาพที่เกิดจากความเข้าใจผิด)
เกี่ยวกับจักรวาลก็จะหมดไปในที่สุด^{๑๖๐}

ตรีรุนนต์ สุถาปย สมํ ศรีร์ ฤททินุทริยาณิ มนสา สนิเวศย พรหมโฆ
เพน ปรัตเรต วิทวานุ โสรตาสี สรวาณิ ภยวทานิ^{๑๖๑}

เมื่อได้ตั้งอวัยวะส่วนบน ๓ ส่วน (หน้าอก คอ และศีรษะ) และ
ร่างกายให้ตรงทำอินทรีทั้งหลายให้เข้าไปในใจพร้อมกับมนัส (จิตใจที่
คิด) คนผู้ฉลาดพึงข้ามกระแสนเป็นสาเหตุแห่งความกลัวด้วยเรือแห่ง
พรหมัน^{๑๖๒}

ลขตุวม อโรคยม อโลคูปตวม วรพรสาท สวรเสษฐูว์ จ คนธศุ ศุโก
มุตรปุริชม อลปิ โยคปรวฤตติม ปรงมา วหนติ^{๑๖๓}

เขากล่าวกันว่า ความเบาสบาย ความมีสุขภาพดี ความหนักแน่น
ความผ่อนคลายของผิวพรรณ ความไพเราะแห่งเสียง ความสะอาดแห่งกลิ่น
และของเสียที่ต้องขับถ่ายมีน้อยเหล่านี้เป็นผลของการก้าวหน้าขั้นแรก
ของโยคะ^{๑๖๔}

ส่วนพระสุตตันตปิฎก แสดงทรรศนะเรื่องการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระนิพพานไว้ว่าบุคคล
จะต้องกำจัดอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน ซึ่งเป็นกิเลสที่ปกปิดพระนิพพาน เป็นกิเลสที่ก่อให้เกิดทุกข์
ดังนั้น บุคคลที่ต้องการความสุขจะต้องละเหตุแห่งทุกข์ให้ได้จึงจะพบกับความสุข^{๑๖๕} เมื่อปราศจาก

^{๑๕๘} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๑.

^{๑๕๙} S.U. 1.10.

^{๑๖๐} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๑.

^{๑๖๑} S.U. 2.8.

^{๑๖๒} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๒.

^{๑๖๓} S.U. 2.13.

^{๑๖๔} พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๒.

^{๑๖๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓/๕๙.

ความทุกข์ที่เข้ามารบกวน สภาพจิตของบุคคลนั้นๆ จะมีแต่ความสงบ ไม่มีความกังวลใดๆ ทั้งสิ้น^{๑๖๖} และการปฏิบัตินั้นต้องปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้อง กล่าวคือ ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งท่านกล่าวว่าเป็นทางอันประเสริฐอันเกษม ทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามถึงอมตธรรมได้^{๑๖๗} ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพระสุตตันตปิฎกว่า

...ออยเมว โข อาวุโส อริโย อภฺชุงคิโก มคฺโค เอติสฺสา อริชชาย.....
 เอตาสํ ตณฺหานํ ... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานาย ฯ^{๑๖๘}
 อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้แหละ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา ...
 ตณฺหา ... อุปาทาน^{๑๖๙}

อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ เป็นธรรมที่ทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติถึงความหลุดพ้นจากกองกิเลส เป็นหนทางสายเดียวที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ กล่าวคือ บรรลุพระนิพพาน อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น กล่าวโดยสรุปก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง

พระสุตตันตปิฎกกล่าวถึงวิธีการทำสมาธิซึ่งเป็นหลักปฏิบัติสำหรับบุคคลผู้ต้องการเข้าถึงความหลุดพ้นไว้ว่า การทำสมาธิก็คือการปฏิบัติกรรมฐานนั่นเอง หลักการทำกรรมฐานท่านแสดงไว้ว่า ผู้ที่จะเริ่มทำกรรมฐานจะต้องรู้ก่อนว่ากรรมฐานที่ตนเองบำเพ็ญนั้นเป็นแบบสมณะหรือวิปัสสนา เมื่อรู้ประเภทของกรรมฐานแล้ว จะต้องรู้อารมณ์ของกรรมฐานเป็นลำดับต่อมาอารมณ์ของสมถกรรมฐานท่านแบ่งออกเป็น ๗ หมวด คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปสมาบัติ ๔ สัมมัตถะ ๑ และการกำหนดธาตุต่างๆ ในร่างกาย ส่วนอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ การพิจารณาอริยสัจ ๔ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ และพิจารณาการเกิดดับของปฏิจกสมุปบาท

บุคคลผู้ปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ ประเภท จะต้องยึดเอาอารมณ์ให้เข้ากับจริตของตนจึงจะประสบผลสำเร็จในการปฏิบัติ หากอารมณ์ของกรรมฐานไม่เข้ากับจริตของตนก็ไม่เกิดประโยชน์สำหรับการปฏิบัติ จริตของบุคคลกล่าวโดยสรุปมี ๖ อย่าง คือ รากจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต

การปฏิบัติสมถกรรมฐานเป็นอุบายสำหรับฝึกจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง เมื่อจิตเข้าสู่สภาวะที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ก็เกิดฌานซึ่งเป็นผลโดยตรงของการปฏิบัติ ได้แก่ ฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และส่งผลให้ได้รับผลโดยอ้อมคืออภิญญา ๕ ได้แก่ อิทธิวิธี สามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ ทิพพโสต มีหูทิพย์ เจโตปริยญาณ กำหนดใจของคนอื่นได้ ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้และทิพพจักขุ มีตาทิพย์

เมื่อการปฏิบัติส่งผลให้บุคคลสามารถแยกแยะส่วนต่างๆ ในร่างกายได้และรู้ว่าความเป็นคนและสัตว์มีขึ้นได้ เพราะการรวมตัวของส่วนต่างๆ ในร่างกาย เมื่อส่วนต่างๆ เหล่านั้นแยกออกจาก

^{๑๖๖} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗/๔๔.

^{๑๖๗} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๘๗/๒๘๑.

^{๑๖๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๐๘/๓๑๖ - ๓๑๗.

^{๑๖๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๐๘/๒๙๓.

กัน ความเป็นตัวตนของคนและสัตว์ก็จะหมดไป เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นตามความเป็นจริงเช่นนั้น นั่นเรียกว่า เห็นด้วยญาณทัสสนะ คือ เห็นด้วยปัญญา บุคคลนั้นย่อมกลายเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งท่านแสดงไว้มี ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นผู้ตัดกิเลสได้ตามลำดับ จากน้อยไปหามาก จนกระทั่งตัดได้เด็ดขาดบรรลุเป็นพระอรหันต์ เข้าถึงพระนิพพาน

๔.๕.๒ วิธีการเข้าถึงที่แตกต่างกัน

อุปัชฌ์และพระสุตตันตปิฎกมีพรรณนาที่แตกต่างกันเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น ซึ่งวิธีการที่จะเข้าถึงโมกษะ ก็คือ การจงรักภักดีต่อพระเจ้า อาตมฉันไม่สามารถจะ ถูกบรรลุได้โดยการสอนหรือการศึกษาพระเวท แต่สามารถถูกบรรลุได้โดยบุคคลผู้ที่อาตมฉันเลือก และ โดยบุคคลผู้ที่อาตมฉันแสดงธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมฉันแก่เขา รวมทั้งบุคคลผู้ปราศจากความยึดมั่น และรู้แจ้งถึงชัยชนะของอาตมฉันหรือพระเจ้า (Lord) โดยความกรุณาของพระเจ้า บุคคลนั้นย่อมบรรลุ โมกษะได้ ดังข้อความที่แสดงไว้ในอุปัชฌ์ต่อไปนี้

นายมาตมา ปรวจเนน ลภโย น เมธยา, น พหุณา ศฺรเตน ยเมโวฆ
วฤณฺเต เตน ลภยสฺ ตสโยช อาตมา วิวฤณฺเต ตนํ สวาม^{๑๗๐}

อาตมฉันนี้ไม่สามารถจะบรรลุได้ด้วยการสั่งสอน ด้วยความรู้ (ระดับ
โลก) หรือแม้แต่ด้วยการได้ยินได้ฟังมาก อาตมฉันยอมถึงแก่บุคคลผู้ที่
อาตมฉันเลือกเท่านั้น อาตมฉันยอมเปิดเผยตัวเองบุคคลเช่นนั้น^{๑๗๑}

นายมาตมา พลหิเนน ลภโย น จ ปรมาทาตตปโส วา' ปยลิ่งคตฺ เอโต
รูปาโยรยตตเต ยสตุ วิทฺวาสุตสโยช อาตมา วิศเต พรหมธาม^{๑๗๒}

อาตมฉันนี้ไม่สามารถจะบรรลุได้โดยบุคคลผู้ปราศจากกำลังหรือโดย
ความประมาทหรือโดยตะบะที่ไร้จุดหมาย แต่บุคคลผู้พยายามด้วยวิถีทาง
เหล่านี้ ถ้าเขาเป็นผู้รู้อาตมฉันนี้ยอมเข้าไปสู่ที่อยู่ของพรหมัน^{๑๗๓}

พระเจ้ายอมปรากฏตัวบุคคลผู้มีความภักดีสูงสุดและสถิตมั่นในบุคคลนั้น การรู้แจ้งพร
หมันไม่สามารถที่จะบรรลุได้หากปราศจากความภักดี ดังข้อความที่แสดงไว้ในศเวตาศวตระอุปัชฌ์
ว่า

โย พรหมานํ วิชชาติ ปูรวม, โย โว เวทาศุ จ ปฺรหิโณติ ตสโม ตํ ห
เทวม อาตม-พุทธิปรกาสม มุมุกษุ ว สรณม อหม ปฺรปทเย^{๑๗๔}

^{๑๗๐} Kāṭha. 1.2.23/M.U. 3.2.3.

^{๑๗๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพรรณนาเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปัชฌ์กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๐.

^{๑๗๒} M.U. 3.2.4.

^{๑๗๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบพรรณนาเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปัชฌ์กับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๒.

^{๑๗๔} S.U. 6.18.

พระเจ้าพระองค์ใด ผู้สร้างพรหมซึ่งเกิดก่อนและพระเจ้าองค์ใด ผู้ประกาศพระเวทแก่พรหมานั้น ข้าพเจ้าผู้ประสงค์ความหลุดพ้น ขอถึงพระเจ้าพระองค์นั้นผู้รุ่งเรืองโดยความรู้ของตนเองว่าเป็นสรณะ^{๑๗๕}

ยสย เทเว ปรา ภกติรุ ยลา เทวา ตถา คุเรา, ตสฺยเต กถิตา หิ อรณะ, ปรกาศนเต มหาตมณะ, ปรกาศนเต มหาตมณะ^{๑๗๖}

เรื่องทั้งหลายเหล่านี้ (ความลึกซึ้งสูงสุดในเวทानตะ/ความรู้เกี่ยวกับพรหมัน) ซึ่งได้ประกาศแล้วนั้น ย่อมปรากฏชัดเจนแก่บุคคลที่มีใจสูง ผู้มีความรักดีสูงสุดต่อพระเจ้าและต่อครูเหมือนที่รักดีต่อพระเจ้า ใ้เรื่องเหล่านี้ย่อมปรากฏชัดเจนแก่บุคคลผู้มีใจสูง^{๑๗๗}

ประการสุดท้ายของวิธีการปฏิบัติที่จะบรรลุโมกษะ ก็คือ ความรู้แจ้ง (Knowledge ๒/Jnana) และถือว่าเป็นวิธีการที่สำคัญที่สุด บุคคลผู้รู้พรหมัน ก็ย่อมบรรลุจุดหมายสูงสุด บุคคลผู้รู้พรหมันย่อมเป็นพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ในอุปนิษัทต่อไปนี้

พรหมวิทพาโนติ ปรม ...^{๑๗๘}

บุคคลผู้รู้พรหมัน ย่อมบรรลุสิ่งสูงสุด ...^{๑๗๙}

ส โย ห ไว ตตปรมํ พรหม เวท พรหมไมว ภวติ^{๑๘๐}

แท้จริง บุคคลผู้รู้พรหมันสูงสุด ย่อมเป็นพรหมัน^{๑๘๑}

เพราะสมการที่ว่า พรหมันคืออาตมัน ดังนั้น อาตมันจึงควรถูกเห็น ได้ยิน คำนึงถึง ฟังถึง เพราะอาตมันเป็นที่รักสูงสุดของทุกสิ่ง และเพราะการรู้จักอาตมันนั้นจักรวาลทั้งหมดก็จะถูกรู้ไปด้วย บุคคลจึงควรที่จะฟังถึงอาตมัน ควรสดอ้อนวอนต่ออาตมันโดยการเรียนรู้อาตมันนั้น สรรพสัตว์ย่อมเป็นอมตะ ดังข้อความว่า

ยทิต วา อปฺยเนวมจินมहतฺปนฺยํ กรม กโรติ, ตทธาสุยานตตะ กษียต
เอว อาตมานเมว โลกมุปาสิต ส ย อาตมานเมว โลกมุปาสเต น หาสย
กรม กษียเต อสมาทุสเหยวาทมโน ยทุยตคามยเต ตตตตสฺลชเต^{๑๘๒}

^{๑๗๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐๐.

^{๑๗๖} S.U. 6.23.

^{๑๗๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๘.

^{๑๗๘} T.U. 2.1.

^{๑๗๙} พระมหาพุทธรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๒.

^{๑๘๐} M.U. 3.2.9.

^{๑๘๑} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๑๐.

^{๑๘๒} B.U. 1.4.15.

ถ้าว่า บุคคลกระทำการงานที่ยิ่งใหญ่และเป็นบุญกุศล แต่ว่าเขาไม่รู้
สิ่งนี้ (อาตมัน) การงานนั้นของเขาย่อมถูกใช้หมดในที่สุด บุคคลควรทำ
สมาธิถึงอาตมันอย่างเดียวนั้นว่าเป็นโลกของเขา บุคคลผู้ทำสมาธิถึง
อาตมันเพียงอย่างเดียวว่าเป็นโลกของตน ย่อมไม่ถูกใช้หมด เพราะว่าเขา
ย่อมก่อสร้างสรรค์อะไรก็ตามที่เขาต้องการจากอาตมันนั้น^{๑๘๓}

อาตมา ว อเร ทฤษฎายะ โศรตวโย มนตวโย นิทิตยาสิตวโย, ไมเตรยิ
อาตมโน วา อเร ทรศเนน ศรวณน มตยา วิชญาเนนเนท สรว วิทิตม^{๑๘๔}

ดูก่อนไมเตรยี้ แท้จริงแล้ว อาตมันควรจะถูกเห็น ควรจะถูกได้ยิน
ควรจะถูกเข้าใจ และควรจะถูกคิดคำนึงถึง เพราะการเห็น การได้ยิน
การคิดคำนึงถึง และการเข้าใจอาตมันนั้นทุกสิ่งทุกอย่างเหล่านี้ก็จะถูกรู้
ไปด้วย^{๑๘๕}

ในฉานโทคยอุปนิษัทกีกกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้อาศัยอยู่ในพรหมันอย่างแจ่มแจ้ง ย่อมบรรลุ
ความเป็นอมตะ “... พรหมสัสโต มฤตตวเมติ^{๑๘๖} บุคคลผู้ตั้งมั่นในพรหมันย่อมบรรลุความเป็น
อมตะ”^{๑๘๗}

ดังนั้น อาตมันจึงไม่ใช่สิ่งที่จะรู้ได้โดยอาศัยความรู้สึก ทั้งไม่สามารถรู้ได้โดยเหตุผล ไม่ใช่
จะรู้ได้โดยการคิด แต่เป็นสิ่งที่รู้ได้โดยความรู้แจ้งภายใน (Prajnana) ซึ่งอยู่เหนือเหตุผล (Vijnana)
ความรู้แจ้งภายในหรือปรัชญานั้น บุคคลจะบรรลุได้ก็โดยการเว้นจากการทำบาปต่าง ๆ ควบคุม
อินทรีย์ ทำจิตให้เป็นสมาธิและงดเว้นจากการปรารถนาทุกประการอินทรีย์ทั้งหลายจะตกอยู่ใต้
อำนาจ (อยู่ใต้บัญชา) ของจิต (Manas) จิตตกอยู่ใต้บัญชาของความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (พุทธิ)
และพุทธิตกอยู่ใต้บัญชาของอาตมัน

สำหรับคัมภีร์สุตตันตปิฎก มีวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงหรือบรรลุนิพพาน ก็คือ การละ การดับ
อวิชชา ตัณหาและอุปาทาน สำหรับวิธีการปฏิบัติอันนั้น ก็คือ การปฏิบัติตามอริยมรรคซึ่งมี
องค์ประกอบ ๘ ประการ ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ดังข้อความที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกว่า

... อตถิ ปนาวุโส มคโค อตถิ ปฏิปทา เตติสสา อวิชชาย .....เอเตสั ตณหานัน..... เอเตสั
อุปาทานัน ปหานายาติ ฯ อตถิ โข อาวุโส มคโค อตถิ ปฏิปทา เตติสสา อวิชชาย..... เอเตสั
ตณหานัน..... เอเตสั อุปาทานัน ปหานายาติ ฯ กตโม ปนาวุโส มคโค กตมา ปฏิปทา เตติสสา

^{๑๘๓} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๓๑๙.

^{๑๘๔} B.U. 2.4.54.5.6.

^{๑๘๕} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๓๑๙.

^{๑๘๖} C.U. 2.23.1.

^{๑๘๗} พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), “การศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์
อุปนิษัทกัณิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๓๑๙.

อวิชชา..... เอตาส์ ตณฺหานัน... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานายาติ ฯ อยเมว โข อาวุโส อริโย
อภฺรฺชฺชคฺคิโก มคฺโค เอติสฺสา อวิชชา...เอตาส์ ตณฺหานัน... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานาย ฯ เสยฺยถิํ ฯ
สมมาทิฏฺฐิํ ฯลฯ สมมาสมาธิ ฯ ...^{๑๘๘}

ท่านผู้มีอายุ หนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน มีหรือไม่หนอ ฯ ผู้มี
อายุ หนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน มีอยู่ ฯ ผู้มีอายุก็ หนทางและข้อ
ปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน เป็นไฉน ฯ ผู้มีอายุ อริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘
ประการนี้แหละ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา... ตัณหา... อุปาทาน คือ สัมมาทิฏฺฐิ (ความ
เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำ
ชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)^{๑๘๙}

จะเห็นได้ว่า หนทางหรือข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน ซึ่งก็คือ การละอวิชชา ตัณหา และ
อุปาทานได้นั้น ได้แก่ อริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังต่อไปนี้คือ

๑. สัมมาทิฏฺฐิ	ความเห็นถูกต้อง
๒. สัมมาสังกัปปะ	ความคิดหรือความดำริถูกต้อง
๓. สัมมาวาจา	การพูดคำที่ดี
๔. สัมมากัมมันตะ	การงานที่ดี
๕. สัมมาอาชีวะ	การเลี้ยงชีพโดยสุจริต
๖. สัมมาวายามะ	การมีความเพียรพยายามที่ดี
๗. สัมมาสติ	การระลึกในทางที่ดี
๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งจิตชอบ

การปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนั้น ซึ่งในพระพุทธศาสนา
เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ การปฏิบัติตามทางสายกลาง เป็นวิธีการหรือข้อปฏิบัติอันจะนำผู้ปฏิบัติ
ไปสู่การละอวิชชา ตัณหา และอุปาทานซึ่งก็คือการเข้าถึงนิพพาน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ อาจสรุปได้ว่า อุปนิษิตและพระสุตตันตปิฎกมีทรรคนะที่
คล้ายคลึงกันเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น กล่าวคือ อุปนิษิตมีความเห็นว่า การ
บำเพ็ญธยานะ (ฌาน) และการปฏิบัติโยคะ (สมาธิ) เป็นวิธีที่ทำให้ชาวตมันรู้จักตัวมันเองว่าเป็นหนึ่ง
เดียวกับพรหมัน คือ บรรลุโมกษะ เป็นสภาวะที่เป็นบรมสุข เป็นสภาวะที่มีความสมบูรณ์ ไม่สามารถที่
จะพรรณนาได้ พระสุตตันตปิฎกกล่าวว่า การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ โดยเฉพาะ
สัมมาสมาธิ คือ การตั้งมั่นแห่งจิตโดยชอบ ซึ่งได้แก่การบำเพ็ญกรรมฐาน ๒ อย่าง คือ สมถกรรมฐาน
ซึ่งเป็นหนทางแห่งการบรรลุฌานทั้ง ๔ และวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นหนทางที่จะทำให้บุคคลบรรลุ
ความเป็นพระอริยบุคคลทั้ง ๔ เป็นหนทางที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นการ

^{๑๘๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๐๕/๓๑๖ - ๓๑๗.

^{๑๘๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๐๕/๓๑๔-๓๑๕.

ตัดกระแสแห่งตัณหา ซึ่งเป็นรากเหง้าที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสังสารได้อย่างเด็ดขาด ย่อมเข้าถึงพระนิพพาน

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีข้อแตกต่างกันด้านข้อปฏิบัติอยู่บ้าง เพราะอุปนิสัย แสดงว่าการกระทำการบูชาต่าง ๆ (กรรมโยค) และการจงรักภักดีอุทิศตนต่อพระผู้เป็นเจ้าของ เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ได้บรรลุโมกษะ แต่พระพุทธศาสนาปฏิเสธการบูชาและความภักดี เพราะทั้งสองนั้นมีวิธีปฏิบัติที่จะเข้าถึงพระนิพพานได้ การที่บุคคลจะบรรลุนิพพานได้ก็โดยการลงมือกระทำเท่านั้น ไม่ใช่การบูชา อ้อนวอนหรือภักดีต่อพระเจ้าแต่อย่างใด กล่าวคือ ต้องปฏิบัติตามมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการเท่านั้น จึงจะสามารถบรรลุนิพพานได้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนา กับพรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ทั้งสองดังกล่าวมาแล้ว มีรายละเอียดตามที่ได้ศึกษามาแล้วสรุปได้ดังต่อไปนี้

ทัศนะของนิพพานในพระพุทธศาสนา คัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก นิพพาน แปลได้หลายอย่าง กล่าวคือ นิพพาน แปลว่า การออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัดซึ่งเป็นเหมือนเชือกที่ผูกสัตว์ไว้ในสังสารวัฏ ธรรมชาติที่หาเครื่องเสียบแทง (กิเลส) ไม่ได้ หรือแปลว่า ดับ หมายความว่า นิพพาน คือสภาวะที่ดับกิเลสได้โดยสิ้นเชิง อยู่เหนืออำนาจของกิเลส กรรมและวิบาก (ผลของกรรม) ซึ่งมี ราคะ โทสะ และโมหะ เป็นมูลเป็นสภาวะที่บริสุทธิ์ เป็นสภาวะแห่งความสุขสูงสุด เป็นสภาวะที่ไม่อาจจินตนาการถึงได้ ทั้งในความหมายด้านลหรือบวก เป็นสภาวะที่ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของสภาวะที่ปรุงแต่ง เป็นสภาวะที่หลุดพ้นจากความทุกข์ทรมานทั้งปวงเพราะเป็นธรรมชาติแห่งความบริสุทธิ์

นิพพาน ว่าโดยปรมาตมธรรมแล้วมีธรรมชาติเพียงอย่างเดียว คือ ความสิ้นทุกข์ แต่เมื่อว่าด้วยปริยายแล้ว แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สุขุภาติเสสนิพพาน หมายถึง สภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุภาติเหลืออยู่ หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ได้แก่ สภาวะของพระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุความสิ้นกิเลสแล้ว แต่ยังทรงชั้น ๕ หรือยังมีชีวิตอยู่ และอนุภาติเสสนิพพาน ซึ่งหมายถึง สภาวะของนิพพานที่ไม่มีอุภาติเหลืออยู่ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ได้แก่ สภาวะที่ดับได้ทั้งกิเลสและชั้น ๕ โดยสิ้นเชิง

คัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก อธิบายสภาวะหรือลักษณะของนิพพานเป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะลบและบวก การอธิบายสภาวะของนิพพานในลักษณะลบ คือ การอธิบายถึงนิพพานในฐานะเป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) และการอธิบายถึงนิพพานในลักษณะปฏิเสธต่างๆ เพราะนิพพานเป็นสภาวะที่ไม่สามารถพรรณนาได้โดยโวหารของมนุษย์ ได้แก่ นิพพานเป็นสภาวะไม่แก่ ไม่เกิด ไม่ตาย ไม่เศร้า โศก ไม่มีภัย ไม่มีความเดือดร้อน เป็นสภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด เป็นสภาวะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นต้น ส่วนการอธิบายถึงสภาวะของนิพพานในลักษณะบวก คือ การอธิบายถึงนิพพานในฐานะเป็นบรมสุข เป็นสภาวะที่สงบเย็นและสิ้นสุดความกระวนกระวายอันเนื่องมาจากความคลายกำหนดยินดี เพราะอำนาจความอยาก

วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานนั้น ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือการปฏิบัติตามทางสายกลาง ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักอริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้อง สัมมาสังกัปปะ ความคิดหรือความดำริถูกต้อง สัมมาวาจา การพูดคำดี

สัมมากรรมันตะ การกระทำการงานที่ดี สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพโดยสุจริต สัมมาวายามะ การมีความเพียรพยายามที่ดี สัมมาสติ การระลึกในทางที่ดี และสัมมาสมาธิ การตั้งจิตไว้ชอบ ซึ่งเน้นการฝึกจิตที่เรียกว่า การปฏิบัติกรรมฐานสองประการ คือ สมถกรรมฐานอันเป็นทางที่จะนำไปสู่การได้มาน ๔ และวิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นทางที่จะนำไปสู่การบรรลุความเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๔ (ลำดับที่ ๔ คือ พระอรหันต์ ซึ่งก็ได้แก่ท่านผู้บรรลุนิพพานนั่นเอง)

ส่วนทัศนะของพรหมณ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คัมภีร์อุปนิษัท โมกษะ แปลว่า การหลุดพ้น การถูกปลดปล่อยเครื่องพันธนาการ หรือความเป็นอิสระ หมายถึง การที่ชีวิตามันของแต่ละบุคคลรู้แจ้งปรมาตมันหรือพรหมณ์และเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมณ์ หรือการที่อาตมัน (ชีวิตามัน) หลุดพ้นจากการผูกพันยึดติดกับร่างกาย ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ทั้งหมด เมื่ออาตมันรู้แจ้งตัวมันเองว่าเป็นสิ่งเดียวกับพรหมณ์แล้ว ก็จะหมดความยึดมั่นความคิดที่ว่า มันเป็นสิ่งเดียวกันกับร่างกาย ซึ่งการหลุดพ้นดังกล่าว เรียกว่า การบรรลุโมกษะ

การอธิบายทัศนะเรื่องโมกษะนั้น อุปนิษัทอาศัยแนวคิดที่ว่า ตามความเป็นจริงแล้วอาตมันของแต่ละบุคคลนั้นมีแก่นแท้เป็นอันเดียวกัน คือ ความจริงที่ไม่มีทวิภาวะ กล่าวคือ ปรมาตมันหรือพรหมณ์ แต่เพราะอำนาจอวิชชาหรือความไม่รู้แจ้ง อาตมันจึงเข้าใจว่า ตัวมันเองเป็นสิ่งเดียวกับร่างกายภายนอก และความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับจิตใจ มันจึงยึดถือความคิดที่ว่าเรา และความคิดว่าของเรา อันเป็นความคิดที่เกิดขึ้นกับจิตใจ มันจึงยึดถือความคิดที่ว่าเรา และความคิดว่าของเรา อันเป็นความคิดที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสกันระหว่างความรู้สึกและโลกภายนอก เพราะเหตุนี้ อาตมันจึงตกอยู่ใต้อำนาจของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ทั้งหมดนั้นเป็นการหลอกลวงของสิ่งที่ไม่จริงกระทำต่อสิ่งที่เป็นจริง (อาตมัน) อาตมันของมนุษย์ทุกคนสามารถทำลายเครื่องปกปิดที่ทำให้อาตมันเห็นสิ่งต่างๆ ว่าเป็นสิ่งที่แตกต่างกันได้ และในที่สุดก็จะบรรลุถึงธรรมชาติที่แท้จริงของตัวมันเอง กล่าวคือ ความเป็นสิ่งเดียวกับปรมาตมันหรือพรหมณ์

โมกษะ คือ ธรรมชาติหรือสภาวะที่เป็นอมตะของอาตมันของแต่ละบุคคล เป็นการรู้แจ้งตนเองของอาตมัน ไม่ใช่เป็นการรู้อื่น แต่เป็นการรู้แจ้งความจริงที่มีอยู่แล้วและไม่เคยเปลี่ยนแปลงมาเป็นเวลานานแล้ว ดังนั้น โมกษะจึงเป็นสิ่งเดียวกันกับตัวแท้ของอาตมันหรือพรหมณ์อยู่แล้ว เหมือนกับทองคำที่ถูกโคลนตมปกปิด แม้บุคคลจะไม่ว่ามันเป็นทองคำแท้ก็จริง แต่มันก็เป็นทองอยู่นั่นเอง เมื่อบุคคลขัดโคลนตมที่ปกปิดออก ก็จะพบว่ามันเป็นทองคำแท้ การที่บุคคลจะรู้ หรือไม่รู้เรื่องทองคำนั้นไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อแท้ของทองคำ ความรู้จึงเป็นเพียงการเปิดเผยความจริงที่มีอยู่เดิมเท่านั้น

โมกษะ จึงหมายถึง ความเป็นอิสระจากเครื่องพันธนาการให้ติดอยู่ในโลก อวิชชาเป็นเครื่องพันธนาการให้ติดอยู่ในโลก ส่วนวิद्याก็คือโมกษะ วิद्याคือการที่ชีวิตามันรู้แจ้งตัวตนที่แท้จริงของตนเองว่าเป็นสิ่งเดียวกับปรมาตมันหรือพรหมณ์ เป็นการรู้แจ้งภายในถึงอาตมันที่ไม่สิ้นสุด เป็นอมตะ มีอยู่ทั่วทุกแห่งในจักรวาล โมกษะจึงหมายถึงการกลายเป็นพรหมณ์ เป็นชีวิตที่อมตะ เป็นสภาวะที่ปราศจากความรัก ความเกลียด ความเศร้าโศกและความกลัว ปราศจากบุญและบาป เป็นความบริสุทธิ์สูงสุด เป็นจิตและความสุขสูงสุด

โมกษะ ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ชีวันมุกติ ได้แก่ การหลุดพ้นของผู้ที่หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการหลุดพ้นจากข้อผูกพันของความเป็นที่ถูกรังแก รังกายยังคงมีอยู่ต่อไปแต่ไม่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายนอกและวิเทหมุกติ ได้แก่ โมกษะของผู้มีร่างกายแตกดับ คือ การหลุดพ้นหลังจากตายแล้ว ไม่มีรูปกายปรากฏ จัดเป็นการเข้าถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมันอย่างแท้จริง

โมกษะ มีสถานะเป็นอันเดียวกันกับพรหมัน ดังนั้น สถานะของโมกษะจึงเป็นสถานะที่อยู่เหนือการเจริญและการเสื่อมของวิญญะ อยู่เหนือการเกิดและการตาย เป็นสถานะที่ไม่มีความแตกต่างระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีชีวาตมันและโลก เป็นสถานะที่ทุกสิ่งทุกอย่างรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน การอธิบายถึงสถานะของโมกษะจึงถูกอธิบายเป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะลบหรือลักษณะปฏิเสธ ได้แก่ การอธิบายถึงโมกษะในฐานะเป็นสิ่งที่ปราศจากการเกิดและตาย ความกลัว ความหิวกระหาย ปราศจากบุญและบาป ปราศจากการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งที่อยู่เหนือหลักของเหตุและผล เป็นสถานะที่ไม่สามารถบรรยายได้ด้วยคำพูด เป็นสถานะที่ไม่สามารถกำหนดคุณสมบัติได้ ส่วนการอธิบายถึงสถานะของโมกษะอีกประการหนึ่งก็คือ การอธิบายในลักษณะบวก ได้แก่ การอธิบายถึงโมกษะในฐานะเป็นบรมสุข (อานันท์) เป็นสถานะของความยินดีและความปลาบปลื้มสูงสุด เป็นสถานะที่สรรพสิ่งในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นสูญสลายไป เป็นสถานะที่ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ผลที่ได้รับจากภาวะดังกล่าว ก็คือ อานันท์หรือความสุขสูงสุด

วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะนั้น อุปนิษัทแสดงไว้ว่า มี ๓ วิธี คือ การกระทำต่างๆ (กรรมโยค) ได้แก่ การบูชา การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ต่อพระผู้เป็นเจ้าของตน เป็นต้น การจงรักภักดีต่อผู้พิชิตตนต่อพระผู้เป็นเจ้าของตน (ภักติโยค) จนพระเจ้าทรงกรุณา ก็สามารถเข้าถึงโมกษะได้และการปฏิบัติสมาธิ หรือการฝึกโยคะ (ชญานโยค) ทั้งสามวิธีนั้น อุปนิษัทเน้น ชญานโยคะ คือ การปฏิบัติโยคะหรือฝึกสมาธิมากกว่ากรรมโยคะและภักติโยคะ

นิพพานในทัศนะของพระสุตตันตปิฎกนั้น หมายถึง สถานะเป็นที่ดีรอบของกิเลสซึ่งเป็นสาเหตุหลักของการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ทั้งมวล ส่วนพรหมันหรือโมกษะในทัศนะของอุปนิษัทนั้น หมายถึง สถานะที่อาตมันที่มีอยู่ในแต่ละบุคคลรู้แจ้งตัวมันเองว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับปรมาตมันหรือพรหมัน จะเห็นได้ว่า ความหมายของโมกษะและนิพพานในทัศนะของคัมภีร์ทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม แม้ความหมายจะถูกอธิบายต่างกัน แต่การอธิบายถึงประเภทและสถานะหรือคุณลักษณะแล้ว เราจะพบความคล้ายคลึงกันของทัศนะทั้งสอง กล่าวคือ คัมภีร์ทั้งสอง แยกประเภทสิ่งสูงสุดออกเป็น ๒ ประเภทเหมือนกัน และพอที่จะเทียบเคียงกันได้ สอุปาทิเสสนิพพานนั้นเปรียบเทียบกับชีวันมุกติ อนุปาติเสสนิพพานเปรียบเทียบกับวิเทหมุกติ ส่วนการอธิบายถึงสถานะของสิ่งสูงสุด ในคัมภีร์ทั้งสองก็อธิบายในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ ในฐานะเป็นสถานะที่อยู่เหนือการเกิดและการตาย อยู่เหนือกาลเวลา เป็นสถานะที่ปราศจากความทุกข์ทั้งมวล ปราศจากความหิวกระหาย ปราศจากบุญและบาป ปราศจากความโศกเศร้า เป็นสถานะที่เป็นอมตะ และเป็นสถานะที่มีอยู่ และการใช้คำในลักษณะปฏิเสธในการอธิบายถึงสถานะของทั้งสอง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถใช้โวหารของมนุษย์พรรณนาได้ รวมทั้งการอธิบายถึงสถานะในฐานะเป็นบรมสุข คือ เป็น

ความสุขสูงสุด แต่สถานะที่แตกต่างกันอยู่ คือ นิพพานมีสถานะเป็นอนัตตา ส่วนโมกษะมีสถานะเป็นอัตตา

ส่วนวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสิ่งสูงสุด ก็มีทั้งส่วนที่แตกต่างและคล้ายคลึง กล่าวคือ อุปนิษัทกล่าวถึงการบูชา การประกอบพิธีกรรมต่างๆ และการอุทิศตนต่อพระเจ้าว่าเป็นวิธีที่จะทำให้บรรลุถึงโมกษะ แต่พระสุตตันตปิฎกคัดค้านความคิดเช่นนั้น แต่สิ่งที่คล้ายกันก็คือการเน้นการปฏิบัติสมาธิหรือการฝึกจิตที่อุปนิษัทเรียกว่า โยคะ (ชฺยฺยานโยคะ) พระสุตตันตปิฎกก็เน้นการปฏิบัติสมาธิหรือการฝึกจิตที่เรียกว่า การปฏิบัติกรรมฐาน ๒ อย่าง คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

อาจกล่าวได้ว่า การบรรลุโมกษะตามทัศนะของอุปนิษัท ชีวาทมันกับพรหมันจะต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด นั่นคือการหลุดพ้นของชีวาทมันขึ้นอยู่กับความกรุณาของพรหมัน และสถานะแห่งการหลุดพ้น คือ สถานะที่ชีวาทมันมีชีวิตนิรันดร์อยู่ร่วมกับพรหมัน โมกษะ ก็คือพรหมัน ซึ่งมีคุณสมบัติหลายอย่างนั่นเอง

ส่วนพระสุตตันตปิฎกกล่าวว่า การบรรลุพระนิพพาน คือการดับกิเลสตัณหา เป็นสถานะที่อยู่เหนืออำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีปัจจัยใดๆ ประดุจ พระนิพพานไม่ใช่ต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง มิได้แปรสภาพเป็นพระเจ้า เป็นวิญญูญาณ หรือเป็นโลก ซึ่งแตกต่างจากโมกษะในอุปนิษัทอย่างสิ้นเชิง แม้ว่าบางครั้งคำอธิบายเกี่ยวกับโมกษะหรือพรหมัน ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นความจริงสูงสุดของอุปนิษัท จะใกล้เคียงหรือเหมือนกับคำอธิบายลักษณะของนิพพาน แต่ก็แตกต่างกันอย่างมาก อุปนิษัทกล่าวว่า พรหมันกลายเป็นจักรวาล เหมือนดั่งเมฆฝนกลายเป็นน้ำฝน ฉะนั้นแต่พระนิพพานไม่เป็นเช่นนั้น กล่าวโดยสรุป ก็คือ อุปนิษัทสอนเรื่องมีตัวตน (อัตตา) พรหมันมีฐานะเป็นพระเจ้า ส่วนพระพุทธานุศาสนาสอนเรื่องไม่มีตัวตน (อนัตตา) ไม่มีพระเป็นเจ้า มนุษย์ไม่ได้กลับคืนสู่พรหมัน ไม่ได้กล่าวถึงสิ่งแท้จริงที่เป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง นี่เป็นทรรศนะที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจนของทั้งสองคัมภีร์

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธานุศาสนากับพรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทั้งในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกและคัมภีร์อุปนิษัท ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในทัศนะของคัมภีร์ทั้งสองนั้นได้อย่างชัดเจน ว่ามีการอธิบายถึงสิ่งสูงสุดในศาสนาทั้งสองไปในลักษณะเช่นไร และทำให้ทราบถึงส่วนที่คล้ายคลึงกันและส่วนที่แตกต่างกันของทัศนะดังกล่าวในคัมภีร์ทั้งสองนั้น

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธานุศาสนากับพรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นั้น ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็น ได้แก่

๑. ทัศนะเรื่องโลกในคัมภีร์อุปนิษัทและโลกในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทั้งสองคัมภีร์มีการอธิบายแนวคิดดังกล่าวไว้ในลักษณะเช่นไร มีส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันอย่างไร

๒. แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์ในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์สุตตันตปิฎกนั้นคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันอย่างไร

ประเด็นเหล่านี้ จึงเป็นเรื่องที่น่าจะได้รับการวิจัยต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- _____. **คัมภีร์พระเวท, คัมภีร์อุปนิษัฏ**

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

- จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ปรัชญาประยุกต์ชุดอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ต้นอ่อนแกรมมี จำกัด, ๒๕๓๙.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- พุทธทาสภิกขุ. **หลักพระพุทธศาสนา อบรมผู้จะรับแต่งตั้งเป็นตุลาการ ชุดที่ ๒ ประจำปี ๒๕๐๐**. พระนคร : ธรรมทานมูลนิธิไชยา, ๒๕๑๑.
- ไพฑูรย์ พัฒนยิ่งใหญ่. **ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๓๐.
- พิน ดอกบัว. **ปวงปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๕.
- _____. **พุทธปรัชญาแห่งชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศยามปริทัศน์, ๒๕๕๖.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **อภิธรรมตถสงคหปาลิยา สห อภิธรรมตถวิภาวีนิ นาม อภิธรรมตถสงคหฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- รุ่งเรือง บุญญธรร. **อุปนิษัฏ**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์พุทธนิคม, ๒๕๑๓.
- วศิน อินทสระ. **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๔.
- วิทยา ศักยภินันท์. **ศาสนาฮินดู**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๓.
- สุนทร ธีรรัช. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

สุวรรณา เพชรนิล. **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : หจก. แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๒.

(๒) วิทยานิพนธ์

พระชาติชาย ชาตวิฑูโธม (สุขเอก). การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏในปรัชญาฮินดู. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาแก่นเพชร วชิรสารโ (แฝงสีพล). การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

พระมหานรินทร์ ฐานุตโตโร (วรสุข). การศึกษาวิเคราะห์นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาพุทธรักษ์ สุกิตตยานนโท (ปราบนอก). การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.

ราเชนทร์ สิงหเศรษฐ์. การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องกำเนิดใหม่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์พระเวท. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓.

อรรถนิตติ ลิ้มปิยมิตร. นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

๒. ภาษาอังกฤษ

(1) Books.

Deussen, Paul. **The Philosophy of Upanisads**. Delhi : Oriental Books Publisher, 1972.

Radhakrishnan, S.. **Indian Philosophy**. Vols. I, II, 7th ed.. London : Geoge Allen & Unwin Ltd., 1962.

_____. **The Pricipal Upanisads**. London : Geoge Allen & Unwin Ltd., 1974.

Renou, Louis. **Vedic India**. Delhi : Indological Book House, 1971.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหารุ่ง สุขุมมาโล (ละเอียด)
- เกิด : วันศุกร์ ที่ ๘ เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๗
- สถานที่เกิด : ๗๔ หมู่ ๙ บ้านหนองขวาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๑๓๐
- อุปสมบทเมื่อ : วันที่ ๘ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐
- การศึกษา : นักรธรรมเอก, เปรียญธรรม ๕ ประโยค
พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ตำแหน่งหน้าที่ : เจ้าอาวาสวัดเกาะแก้ว
- สถานที่ทำงาน : เลขาธิการรองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วัดเกาะแก้ว ตำบลกะมัง อำเภพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเกาะแก้ว ตำบลกะมัง อำเภพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- เข้าศึกษา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔
- สำเร็จการศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๕๗